

Center for
American Studies
Publishing Press

Center for
European Studies
Publishing Press

NOWE TECHNOLOGIE POSTĘPY, WYZWANIA, PERSPEKTYWY

NEW TECHNOLOGIES: CHALLENGES, PERSPECTIVES, DEVELOPMENTS

**REDAKCJA
SAMANTA KOWALSKA
EWA SZCZUCKA
JOHN PATRICK HIGGINS**

Nowe technologie. Postępy, wyzwania, perspektywy

New Technologies:

Challenges, Perspectives, Developments

Publisher/Wydawca:

Center for American & European Studies Publishing Press

Monograph title/Tytuł monografii:

Nowe technologie. Postępy, wyzwania, perspektywy

New Technologies: Challenges, Perspectives, Developments

Academic Editors/Redaktorzy naukowci:

Samanta Kowalska

Ewa Szczucka

John Patrick Higgins

Reviewers/Recenzenci:

prof. dr hab. Katarzyna Kopaczyńska-Pieczniak (Maria Curie-Skłodowska University)

dr hab. Monika Rejdak (Maria Curie-Skłodowska University)

Language editors/Redaktorzy językowi:

Ewa Szczucka, Piotr Wolski

Typesetting and layout design/Łamanie i skład:

Tomasz Sadowski – Pakietfirmowy.pl, tomek@pakietfirmowy.pl

Cover design/Projekt okładki:

Sebastian Rogalski

Center for
American Studies
Publishing Press

Center for
European Studies
Publishing Press

Poznań 2023

© Copyright by Center for American & European Studies Publishing Press and Authors

ISBN (książka): 978-83-67760-02-7

ISBN (e-book): 978-83-67760-07-2

Wersja elektroniczna dostępna na stronie internetowej Wydawcy: www.cfasofficial.com

Spis treści

PRZEDMOWA	7
------------------	----------

CZĘŚĆ I

Nowe technologie a prawo	11
---------------------------------	-----------

Sara Bogacka

CZY PRAWO NADAŻA ZA NOWYMI TECHNOLOGIAMI?	13
--	-----------

Anna Wilk

PRAWNE ASPEKTY KORZYSTANIA Z KAMER SAMOCHODOWYCH	24
---	-----------

Aleksandra Puczko

NEW TECHNOLOGIES IN COURT PROCEEDINGS	40
--	-----------

Maciej Bujalski

LOYALTY PROGRAMMES IN E-COMMERCE – THE LEGAL ASPECTS	55
---	-----------

Małgorzata Sikora

RESPONSIBILITY OF THE DATA CONTROLLERS IN THE LIGHT OF THE GDPR – IN SEARCH OF LEGAL PREDICTABILITY	69
--	-----------

CZĘŚĆ II

Nowe technologie a ekonomia i społeczeństwo	87
--	-----------

Monika Kwiatkowska

PONOWOCZESNA TOŻSAMOŚĆ: WYZWANIA DLA GLOBALNEGO SPOŁECZEŃSTWA	89
--	-----------

Justyna Trzepiecińska, Weronika Kołodzka	
ROZSZERZONA I WIRTUALNA RZECZYWISTOŚĆ W MARKETINGU INTERNETOWYM	100
Aleksander Szczepara	
KONKURENCYJNOŚĆ TECHNOLOGICZNA I CYFROWA FINLANDII	112
Szymon Skalski	
THE CONSUMERS' POSITION IN A DIGITALIZED MARKET	125
Iwona Grodź	
"GAME ANTICIPATION" AND EDUCATION. INITIAL RECONNAISSANCE	139
 <u>CZĘŚĆ III</u>	
Nowe technologie a psychologia, filozofia i sztuka	155
Marta Konieczna, Katarzyna Bochenek	
GRANICE CZŁOWIECZEŃSTWA. FILOZOFICZNO-ETYCZNE I PRAWNE ASPEKTY CYBERNETYZACJI, TRANSHUMANIZMU I NOWOCZESNYCH METOD ZAPŁODNIENIA	157
Natalia Czupryńska	
MUSIC CREATION IN THE FACE OF NEW TECHNOLOGY – THE IMPACT ON LISTENERS, MUSICIANS, AND PRODUCERS	171
Karina Marciniak, Zuzanna Szczypińska	
PSYCHOLOGIA RELACJI INTERNETOWEJ	184

PRZEDMOWA

Świat u progu trzeciej dekady XXI wieku zmienia się w niespotykanym jak dotąd tempie, a na czele tej transformacji stoją nowe technologie. Powstają każdego dnia i rewolucjonizują sposób, w jaki żyjemy, komunikujemy się i pracujemy. Od sztucznej inteligencji i blockchaina po transhumanistyczne modyfikacje ciała człowieka – możliwości wprowadzania nowych technologii wydają się być niemal nieograniczone. Przekształcają całe społeczeństwa, gospodarki i codzienne życie człowieka.

Korzyści wynikające z nowych technologii są liczne i niezaprzeczalne. Sztuczna inteligencja i uczenie maszynowe pomagają nam zautomatyzować powtarzalne zadania, poprawiają wydajność i pomagają podejmować trafne decyzje. Technologia blockchain może zapewnić bezpieczne i przejrzyste transakcje, ograniczyć oszustwa i zwiększyć zaufanie między stronami transakcji. Internet rzeczy poprawia jakość życia człowieka¹. Dzięki powszechnemu wprowadzeniu smartfonów i mediów społecznościowych, nawiązywanie kontaktów ze światem stało się o wiele łatwiejsze niż kiedykolwiek wcześniej. Nowe technologie przyczyniają się do poprawy efektywności i wydajności w różnych sektorach i tym samym odgrywają kluczową rolę w napędzaniu rozwoju społeczno-ekonomicznego. Wprowadzanie nowych technologii na ogół przyczynia się do redukcji kosztów produkcji, poprawy jakości produktów i usług oraz zwiększenia wydajności pracy. Inwestowanie w nowe technologie zaś przekłada się na zwiększenie innowacyjności i konkurencyjności przedsiębiorstw, a także napędza tempo wzrostu gospodarczego.

Wraz z postępem technologicznym pojawiają się jednak nowe wyzwania i zagrożenia. Sztuczna inteligencja może przyczynić się do ograniczenia miejsc pracy (co najmniej w krótkim okresie), pogłębiać nierówności i budzić wątpliwości etyczne – dotyczące chociażby prywatności. Internet rzeczy, z powodu podłączania do niego coraz większej liczby urządzeń, może budzić obawy dotyczące cyberbezpieczeństwa i ochrony poufnych danych. Ponadto szybkie tempo zmian technologicznych stanowi wyzwanie dla decydentów politycznych i organów regulacyjnych. Dlatego też nieustannie należy rozważać potencjalne zagrożenia i wyzwania, jakie mogą pojawić się wraz z wprowadzaniem nowych

¹ Według definicji Głównego Urzędu Statystycznego Internet rzeczy to „systemy, składające się z połączonych urządzeń często nazywanych »inteligentnymi«. Urządzenia te zbierają i wymieniają między sobą dane oraz mogą być sterowane i monitorowane przez Internet”.

technologii oraz opracowywać odpowiednie polityki i regulacje, aby skutecznie przygotować się na nieuniknione zmiany.

Za sprawą nowych technologii współczesne społeczeństwo żyje w czasach szybkich zmian. Ich wpływ na ludzi i gospodarkę jest niebagatelny, a konsekwencje ich wprowadzania bywają trudne do przewidzenia. W związku z tym zagadnienie to wymaga interdyscyplinarnego podejścia, uwzględniającego różne aspekty nowych technologii. Niniejsza monografia podzielona została na trzy części tematyczne, aby w pełni ukazać różnorodność i złożoność tego problemu. Każda z części odnosi się do innych aspektów nowych technologii – od prawnych, przez społeczne i ekonomiczne, po humanistyczne i psychologiczne. Dzięki temu czytelnik może zdobyć wiedzę z różnych dziedzin i dyscyplin i tym samym lepiej uświadomić sobie, jak wiele tematów związanych jest z wprowadzaniem nowych technologii.

W pierwszej części zatytułowanej „Nowe technologie a prawo” autorzy skupili się na zagadnieniach związanych z regulacjami i przepisami prawnymi w kontekście nowych technologii, w tym prawami i przepisami regulującymi korzystanie z nich, odpowiedzialnością administratorów danych oraz użyciem nagrań z kamer samochodowych w procesie sądowym.

Druga część zatytułowana „Nowe technologie a ekonomia i społeczeństwo” poświęcona została ekonomicznym i społecznym aspektom związanym z nowymi technologiami, w tym rozszerzoną i wirtualną rzeczywistością w marketingu internetowym czy pozycją konsumentów na zdigitalizowanym rynku. W ramach tej części zostały podjęte też tematy związane z ponowoczesną tożsamością jako wyzwaniem dla globalnego społeczeństwa, antycypacją gry i edukacją, a także konkurencyjnością technologiczną i cyfrową Finlandii.

Tytuł części trzeciej i ostatniej brzmi „Nowe technologie a psychologia, filozofia i sztuka”. W ramach tej sekcji zostały poruszone kwestie związane z cybernetyzacją, psychologią relacji internetowej i kreacją muzyki.

Tematyka rozdziałów zawartych w niniejszej monografii uwypukla potrzebę multidyscyplinarnego podejścia do zrozumienia perspektyw, wyzwań i zagrożeń związanych z nowymi technologiami. Opracowania zawarte w tej publikacji pokazują, że prawne, etyczne, ekonomiczne i społeczne implikacje nowych technologii są złożone i wymagają dokładnego rozważenia. Poprzez dobór rozdziałów oscylujących wokół różnych dziedzin, monografia ma na celu dostarczenie wszechstronnej i zbilansowanej wiedzy dotyczącej nowych technologii w perspektywie różnych aspektów naszego życia.

Ludzkość dzięki wprowadzaniu nowych technologii ma potencjał, aby przekształcać świat. Właściwie wykorzystać ten potencjał możemy jednak jedynie poprzez zrozumienie ryzyka i możliwości wynikających z nowych tech-

nologii. Mamy nadzieję, że lektura rozdziałów niniejszej monografii pozwoli Czytelnikowi na pełniejsze zrozumienie omawianych zagadnień, a także na rozwinięcie swojej wiedzy naukowej oraz odkrycie nowych kierunków badań i inspiracji.

Z życzeniami miłej lektury
Ewa Szczucka

CZĘŚĆ I

Nowe technologie a prawo

CZY PRAWO NADAŻA ZA NOWYMI TECHNOLOGIAMI?

WSTĘP

Nowe technologie stanowią obecnie wyjątkowo aktualny i istotny temat we wszelakich dysputach prawnych. W ostatnich latach można zauważyć ich prężny rozwój w różnorodnych dziedzinach, zarówno w branży finansowej, w IT, w medycynie czy robotyce i mechanice. W związku z tym konieczność klasyfikacji tych unowocześnień, a następnie dostosowanie ich do norm prawnych, a nawet wprowadzenie nowych regulacji, stały się jednym z priorytetów ustawodawców zarówno unijnych, jak i krajowych. Przy uważnej analizie można zauważyć, iż niemal każda dziedzina prawa występuje w pewnej korelacji z nowymi technologiami, co generuje wymóg konkretyzacji regulacji prawnych, która to umożliwi stworzenie określonego stopnia zgodności, a tym samym udzieli odpowiedzi na obecnie nieustannie mnożące się pytania prawne w tym zakresie. Najistotniejszymi kwestiami, nad którymi należy się pochylić, są chociażby zagadnienia z zakresu danych osobowych w przypadku chmur obliczeniowych czy stosowania danych biometrycznych, co z kolei w przypadku korzystania z tych rozwiązań w zakładach pracy koreluje z uprawnieniami i ochroną przysługującymi pracownikom na gruncie prawa pracy. Prawo autorskie jest również dziedziną wymagającą aktualizacji chociażby w zakresie tak popularnych w ostatnim czasie na rynku finansowym tokenów NFT. Zjawisko sztucznej inteligencji z kolei doprowadziło do powstania rozbieżności interpretacyjnych i uświadomiło ustawodawcom, iż dotychczas nie powstały dostatecznie odpowiednie normy, które wyraźnie określałyby zakres podmiotowy, jak i przedmiotowy dla odpowiedzialności cywilnej przy powstaniu krzywdy lub szkody „z winy” sztucznej inteligencji.

CHMURY OBLICZENIOWE

Chmury obliczeniowe (z ang. *cloud computing*) to dostarczanie usług obliczeniowych, w tym serwerów, pamięci masowej, baz danych, sieci, oprogramowania, narzędzi analitycznych, za pomocą tzw. „chmury”¹. Jest to istotna innowacja, która umożliwia przedsiębiorcom nieinwestowanie we własną infrastrukturę IT i tworzenie od podstaw baz danych, gdyż chmura zapewnia ją „od ręki”, można z niej również korzystać niezależnie od lokalizacji, co stanowi niewątpliwe usprawnienie. Chmury obliczeniowe można podzielić na publiczne (np. dysk Google), prywatne (czyli te najczęściej udostępniane dużym przedsiębiorstwom) oraz hybrydowe. Powiązanie między administratorem danych osobowych a dostawcą usług w chmurze, czyli procesorem, odpowiada umowie powierzenia przetwarzania danych osobowych.

Art. 28 ust.1 RODO stanowi, że: „Administrator ma obowiązek korzystania wyłącznie z usług takich podmiotów przetwarzających, które zapewniają wystarczające gwarancje wdrożenia odpowiednich środków technicznych i organizacyjnych, by przetwarzanie spełniało wymogi niniejszego rozporządzenia i chroniło prawa osób, których dane dotyczą”². Aby móc skutecznie wypełniać dyspozycję tego przepisu, niezbędne jest ustalenie, czy powierzając przetwarzanie danych osobowych dostawcy usług w chmurze spełniane są wymagania wynikające z RODO. Ryzyko, jakie generuje korzystanie z chmur obliczeniowych, to m.in. brak kontroli administratorów danych osobowych nad danymi, gdy przeniesione zostaną one do dostawcy usług w chmurze. Jakakolwiek możliwość interwencji czy nawet wglądu (choćby w zakresie, w jakim podmioty biorą udział w procesie przetwarzania danych) w działania operatora chmury przez administratora danych osobowych jest w znaczny sposób ograniczona, a w niektórych przypadkach wręcz uniemożliwiona. Zakładając, że administrator danych osobowych w zakresie swych możliwości dopełnia wszelkich obowiązków zapewniając wysoki poziom ochrony, to w momencie podjęcia decyzji o rozpoczęciu korzystania z chmury obliczeniowej zakres jego możliwości w znacznym stopniu się zmniejsza, co niewątpliwie ogranicza wypełnianie spoczywającego na nim obowiązku wykluczania bądź przynajmniej minimalizacji ryzyka naruszenia danych osobowych. Jednakże administrator obowiązany jest skorzystać z wszelkich możliwych środków ostrożności, a zatem powinien m.in. weryfikować lokalizację serwera pod kątem spełniania obowiązujących w takim miejscu regulacji w zakresie ochrony danych osobowych, badać, czy dany ope-

¹ D. Romanowski, *Co to jest chmura obliczeniowa (cloud computing)?*, The Story, <https://thestory.is/pl/journal/chmura-obliczeniowa-cloud-computing/> [dostęp: 27.12.2022].

² Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych.

rator chmury posiada odpowiednie certyfikacje lub znaki jakości świadczące o stosowaniu wszelkich środków zwiększających zakres ochrony danych, które przechowywane są na danej chmurze, sprawdzać, czy operator posiada certyfikaty norm technicznych (najistotniejsze to norma ISO/IEC 27001 dotycząca zarządzania bezpieczeństwem informacji oraz norma ISO/IEC 27018 odnosząca się bezpośrednio do bezpieczeństwa danych osobowych w chmurze). Należy jednak mieć na uwadze, że nawet powzięcie wszystkich powyżej wskazanych środków ostrożności nie stanowi całkowicie pewnego zabezpieczenia danych osobowych, a zakres możliwości administratora pozostaje ograniczony. Celem zredukowania odpowiedzialności administratora, jedynym rozwiązaniem może być zawarcie z operatorem chmury obliczeniowej tzw. umowy transferu, co do pewnego stopnia przeniesie ciężar odpowiedzialności z administratora na rzeczzonego operatora, a tym samym zminimalizuje także ryzyko wystąpienia naruszeń w zakresie danych osobowych.

Należy zatem stwierdzić, iż w przypadku chmur obliczeniowych prawo nie w pełni nadąża za technologią, która mimo iż stanowi wyjątkową innowację, to jednak wywołuje zagrożenia, które nie są obecnie rozwiązywane, minimalizowane czy jakkolwiek wystarczająco definiowane przez regulacje prawne, gdyż dotychczas nie powstały odrębne przepisy dotyczące chmur obliczeniowych. Tym samym administratorzy danych osobowych narażeni są na niezależną od nich niemożność spełnienia nakładanych obowiązków, a w konsekwencji na sankcje, mimo dokładania przez nich wszelkiej należytej staranności w granicach przyznanych im możliwości.

DANE BIOMETRYCZNE

Dane biometryczne oznaczają zgodnie z art. 4 pkt 14 RODO dane osobowe, które wynikają ze specjalnego przetwarzania technicznego, dotyczą cech fizycznych, fizjologicznych lub behawioralnych osoby fizycznej oraz umożliwiają lub potwierdzają jednoznaczną identyfikację tej osoby, takie jak wizerunek twarzy lub dane daktyloskopijne³. Dane biometryczne dotyczące cech fizycznych to te odnoszące się do:

- wizualnych cech zewnętrznych (np. tęczówka oka lub skan twarzy);
- cech fizjologicznych wynikających z właściwości ciała (np. grupa krwi);
- cech behawioralnych, czyli tych związanych ze sposobem zachowywania się (np. brzmienie głosu, dynamika pisania na klawiaturze czy sposób poruszania się)⁴.

³ P. Fajgielski, *Prawo ochrony danych osobowych*. Zarys wykładu, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2019, s. 45.

⁴ Ibidem.

Należy pamiętać, że wraz z rozwojem technologii lista danych biometrycznych stale się powiększa, zatem stanowią one katalog otwarty. Co jednak najistotniejsze w możliwości uznania danych za biometryczne, to zastosowanie przez administratora danych osobowych specjalnych rozwiązań technicznych, w postaci m.in. programów komputerowych, które umożliwiają identyfikację osoby lub weryfikację jej tożsamości. Co ciekawe w przypadku naruszenia danych biometrycznych na administratora danych może zostać nałożona nawet dotkliwsza sankcja niż w przypadku naruszenia danych osobowych zwykłych, zarówno w postaci odpowiedniej kary pieniężnej nakładanej przez Prezesa RODO, a nawet wszczęcia postępowania cywilnego i karnego. Ponadto pracownik, którego dane biometryczne zostaną przetworzone bez wyraźnej podstawy prawnej, może skierować sprawę do sądu pracy oraz złożyć skargę do Państwowej Inspekcji Pracy.

W ramach ustalenia, czy zastosowanie danych biometrycznych jest zasadne, należy przeanalizować i ustalić, jaki jest konkretny cel ich użycia i czy nie można go osiągnąć korzystając z innego mniej inwazyjnego rodzaju danych. Następnie konieczne jest ustalenie podstawy prawnej dla takiego działania, gdyż sama zgoda danej osoby fizycznej może okazać się niewystarczająca i generująca pewne ryzyko, chociażby w przypadkach, w których osoba ta jednak wycofałaby swoją zgodę. Ostatnim krokiem powinno być upewnienie się przez administratora, że będzie możliwe zapewnienie jak największego stopnia ochrony danym wzorcom biometrycznym⁵.

Podsumowując, można uznać, że przetwarzanie danych biometrycznych jest w pewnym zakresie i przy spełnieniu określonych warunków możliwe, natomiast należy pamiętać o skali wrażliwości tychże danych i istotnych konsekwencjach wynikających z ich ewentualnego naruszenia, dlatego tak ważne jest sprecyzowanie przyczyny, dla której mają zostać użyte i upewnienie się co do konieczności ich zastosowania.

SZTUCZNA INTELIGENCJA (AI) A ODPOWIEDZIALNOŚĆ CYWILNA

Sztuczna inteligencja definiowana jest jako „system, który opiera się na oprogramowaniu albo jest wbudowany w urządzenia, wykazuje się zachowaniem symulującym inteligencję m.in. w oparciu o gromadzenie i przetwarzanie danych, analizowanie i wyciąganie wniosków dotyczących otoczenia oraz podejmuje działania w pewnym stopniu autonomicznie, aby osiągnąć konkretne cele⁶”.

⁵ A. Plichta, *Dane biometryczne a RODO* [online], Lex.pl, 09.09.2020, <https://www.lex.pl/dane-biometryczne-a-ochrona-danych-osobowych,13269.html> [dostęp: 25.11.2022].

⁶ Art. 3 Projektu Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 października 2020 r. w sprawie odpowiedzialności za działanie systemów sztucznej inteligencji.

Warto wskazać, iż obecnie w pierwszym czytaniu znajduje się projekt Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego w zakresie ustanowienia zharmonizowanych przepisów dotyczących sztucznej inteligencji, a zatem można spodziewać się zmian w przedmiotowej materii w najbliższym czasie, co wskazuje na fakt, że ustawodawca unijny dostrzega niewystarczalność i niejasność obecnych regulacji⁷. Warto również zauważyć, że Polska także zwraca uwagę na prężnie rozwijający się twór technologiczny, jakim jest sztuczna inteligencja, i aktywnie uczestniczy w projektach na rzecz jego rozwoju, chociażby przyjmując w grudniu ubiegłego roku „Politykę dla rozwoju sztucznej inteligencji w Polsce”, która opisuje działania, jakie Polska powinna wdrożyć i cele, które powinna osiągnąć w perspektywie krótkoterminowej (do 2023 roku), średnioterminowej (do 2027 roku) i długoterminowej (po 2027 roku), mające służyć rozwojowi polskiego społeczeństwa, polskiej gospodarki i polskiej nauki w obszarze sztucznej inteligencji⁸.

Analizując kwestię odpowiedzialności cywilnej w zakresie dotyczącym sztucznej inteligencji, należy wskazać, że pomimo kontrowersji, jakie wzbudza ta tematyka, co do zasady ustawodawcy zgodnie potwierdzają, iż odpowiedzialność zawsze będzie ponosił człowiek, zatem niemożliwe jest dywagowanie na temat ewentualnej „winy” sztucznej inteligencji. Z wyżej wspomnianego projektu Rozporządzenia można wnioskować, iż jakiegokolwiek działania, które są w sposób niezależny i samodzielny podejmowane przez sztuczną inteligencję, odnajdują swą inicjalną przyczynę w pewnym rodzaju działania człowieka, a zatem w projektowaniu, wdrażaniu czy unowocześnianiu danego rozwiązania technologicznego zawierającego AI. Zgodnie z projektem nowe przepisy mają chronić szkodę na życiu, zdrowiu, integralności cielesnej i majątku osoby fizycznej lub prawnej, wyrządzonej na terenie Unii Europejskiej. Projekt jednakże nie objął swym zakresem zagadnień z zakresu ochrony konsumentów, dóbr osobistych czy danych osobowych. Ustawodawca unijny ustanowił osoby wdrażające osobami wyłącznie odpowiedzialnymi cywilnie za szkody, co nasuwa pewne wątpliwości. Z uwagi na wysoki poziom ryzyka związanych z tym rodzajem odpowiedzialności na osoby wdrażające (z ang. *deployers*) zgodnie z art. 5 ww. projektu Rozporządzenia zostanie nałożony obowiązek posiadania ubezpieczenia OC na kwotę 10 milionów euro w zakresie krzywdy, takiej jak śmierć czy naruszenie stanu zdrowia, oraz 2 milionów euro w zakresie dotyczącym szkody we własności. Odpowiedzialność pozostałych osób odpowiedzialnych

⁷ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2021 r. ustanawiające zharmonizowane przepisy dotyczące sztucznej inteligencji (akt w sprawie sztucznej inteligencji) i zmieniające niektóre akty ustawodawcze Unii.

⁸ Uchwała nr 196 Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia „Polityki dla rozwoju sztucznej inteligencji w Polsce od roku 2020”.

za proces powstawania narzędzi technologicznych ze sztuczną inteligencją, a zatem producentów czy osób programujących i tworzących, ma zostać uregulowana w odrębnym akcie, a mianowicie w nowelizacji Dyrektywy o produktach wadliwych⁹. Parlament Europejski i Rada stworzyły również projekt Dyrektywy w sprawie odpowiedzialności za sztuczną inteligencję, której celem jest tworzenie systemów i sposobów wdrażania sztucznej inteligencji, które zapewnić mają jej konsumentom odpowiednią ochronę, tym samym udoskonalając sztuczną inteligencję i czyniąc ją instrumentem godnym zaufania¹⁰. Cel ten ma zostać osiągnięty między innymi poprzez stworzenie przepisów, które zapewnią podmiotom poszkodowanym przez sztuczną inteligencję poziom ochrony zbliżony do tego przysługującego podmiotom poszkodowanym przez ogólnie rozumiane przedmioty. Z pewnością można stwierdzić, iż Ustawodawcy potraktowali poważnie konieczność wprowadzenia sprecyzowanych regulacji w zakresie szeroko rozumianej sztucznej inteligencji, co bezsprzecznie stanowi o fakcie, że podejmowane są ustawodawcze próby nadążenia za tym zjawiskiem technologicznym. Czyni się to w celu wprowadzenia odpowiedniego zakresu ochrony oraz wyznaczenia kierunku, w jakim sądy powinny orzekać w coraz częściej występujących przypadkach występowania krzywd i szkód w wyniku autonomicznego działania sztucznej inteligencji.

TOKENY NFT A PRAWO AUTORSKIE

NFT (z ang. *non-fungible token*) to dosłownie niewymienialny token, czyli unikatowa, kryptograficzna jednostka cyfrowa opierająca się na systemach *block-chain*. Stanowi swego rodzaju certyfikat prawa własności cyfrowego zasobu i jest obecnie wykorzystywany w wielu dziedzinach, a między innymi w sztuce cyfrowej, sporcie, grach, muzyce, przedmiotach kolekcjonerskich, a nawet obrocie nieruchomościami¹¹. Tokeny nie posiadają odpowiednika w innych przedmiotach czy walutach, są indywidualne i nie posiadają stałej wartości¹².

Co wyjątkowo istotne, posiadanie danego tokena nie uprawnia do praw autorskich zasobu, który ów token reprezentuje. Zatem osoba, która stworzyła

⁹ Dyrektywa Rady z dnia 25 lipca 1985 r. w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących odpowiedzialności za produkty wadliwe.

¹⁰ Projekt Dyrektywy w sprawie odpowiedzialności za sztuczną inteligencję przyjęty przez Komisję Europejską w dniu 28 września 2022 r.

¹¹ K. Grzybczyk, *Non-fungible token a prawo autorskie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2022, 2(156), s. 22.

¹² B. Sieja, *NFT w 12 punktach. Wyjaśniamy trend w najprostszy możliwy sposób* [online], Komputer Świat, 18.01.2022, <https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/nft-w-12-punktach-wyjasniamy-trend-w-najprostszy-mozliwy-sposob/mgzqxf7> [dostęp: 25.11.2022].

dane dzieło przez NFT niejako reprezentowane, może sprzedać token, ale nie jest to równoznaczne z tym, by w procesie przeniesienia prawa własności miało zostać również przeniesione prawo autorskie¹³. Z tego powodu, aby nabywca danego tokena był uprawniony do jego dalszej odsprzedaży, konieczne jest zawarcie w umowie sprzedaży skonkretyzowanej klauzuli o przeniesieniu autorskich praw majątkowych. Wprowadzenie tego rodzaju klauzul do stosunku umownego jest oczywiście jak najbardziej dopuszczalne na gruncie zasady swobody umów. W przeciwnym wypadku, konieczne byłoby uznanie, iż nabywca nabył *de facto* wyłącznie metadane związane z danym utworem, lecz nie sam utwór¹⁴. Ponadto, zakres możliwości nabywcy danego tokena będzie znacznie ograniczony, gdyż definiując token przez pryzmat prawa autorskiego najprawdopodobniej należy uznać go za utwór, bowiem zgodnie z ustawą o prawie autorskim utworem jest wynik działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiejkolwiek postaci¹⁵.

Zatem przy założeniu, że tokeny są utworami, należy stwierdzić, iż bez odpowiednich umocowań przyznanych przez zapisy umowne, można wykorzystać je w zakresie dopuszczalnym dla „standardowego” nabywcy, to jest wyłącznie do celów osobistych. Twierdzenia odnośnie do definiowania NFT w obrębie prawa autorskiego uznawane są jednakże za ryzykowne, gdyż nie zostało to dotychczas wyraźnie sprecyzowane i potwierdzone przez Ustawodawcę. Przedstawiciele doktryny podejmują jedynie próby interpretacji tego zagadnienia na gruncie istniejących już norm prawnych, które jednak nie są wystarczająco unowocześnione, by móc zostać bez wątpliwości i kontrowersji zastosowane do tak skomplikowanej technologii, jaką stanowią tokeny NFT. Ponownie zatem konieczne jest wyprowadzenie tezy, iż prawo podejmuje próbę usystematyzowania tej tematyki, lecz obecnie nie nadąża w sposób wystarczający za nową technologią.

PODSUMOWANIE

Niewystarczający charakter obecnie obowiązujących regulacji prawnych jest w ostatnich latach coraz bardziej dostrzegalny. Jednocześnie z pewnością warto zwrócić uwagę na pojawiające się liczne opinie prawne i monografie naukowców czy zalecenia oraz wyjaśnienia publikowane przez krajowych i unijnych ustawodawców w zakresie omówionych w niniejszym rozdziale problematycznych zagadnień związanych z nowymi technologiami, gdyż wyznaczają

¹³ A. Guadamuz, *The treachery of images: Non-fungible tokens and copyright*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice” 2021, 16(12), s. 1367-1385.

¹⁴ K. Grzybczyk, *Prawo własności intelektualnej a niewymienne tokeny (NFT)*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2022, nr 6, s. 8.

¹⁵ Art.1 Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 1062 ze zm.).

one pewien kierunek interpretacyjny za pomocą którego można podjąć próbę ustalenia i skonkretyzowania procesu działania w przypadkach, w których pojawiają się rozbieżności i problemy prawne. Inicjatywy legislacyjne są również coraz częściej sygnalizowane i można zauważyć, iż zarówno Unia Europejska, jak i ustawodawcy krajowi podejmują się w ostatnim czasie prób uregulowania tejże skomplikowanej materii, jaką są wszelakie systemy nowych technologii. A zatem próbując udzielić syntetycznej odpowiedzi na tytułowe pytanie, należałoby wyrazić nadzieję wobec stwierdzenia, iż prawdopodobnie w nadchodzących latach prawo zacznie operować narzędziami umożliwiającymi mu nadążyć za rozwojem nowych technologii.

BIBLIOGRAFIA

AKTY PRAWNE

- Dyrektywa Rady z dnia 25 lipca 1985 r. w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących odpowiedzialności za produkty wadliwe.
- Projekt Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 21 kwietnia 2021 r. ustanawiającego zharmonizowane przepisy dotyczące sztucznej inteligencji (akt w sprawie sztucznej inteligencji) i zmieniające niektóre akty ustawodawcze Unii.
- Projekt Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie odpowiedzialności za działanie systemów sztucznej inteligencji, 2020/2014(INL) z dnia 5 października 2020 r.
- Projekt Dyrektywy w sprawie odpowiedzialności za sztuczną inteligencję przyjęty przez Komisję Europejską w dniu 28 września 2022 r.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 3 maja 2022 r. w sprawie sztucznej inteligencji w epoce cyfrowej.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych.
- Uchwała nr 196 Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia „Polityki dla rozwoju sztucznej inteligencji w Polsce od roku 2020”.
- Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych z dnia 4 lutego 1994 r. (Dz.U. z 2021 r. poz. 1062 ze zm.).

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Carr N., *IT doesn't matter*, „Harvard Business Review” 2003, nr 5, s. 5-12.
- Fajgielski P., *Prawo ochrony danych osobowych. Zarys wykładu*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2019.
- Grzeszak T., *Droit de suite w prawie autorskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991.
- Grzybczyk K., *Non-fungible token a prawo autorskie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2022, 2(156), s. 22-38.
- Grzybczyk K., *Prawo własności intelektualnej a niewymienne tokeny (NFT)*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2022, nr 6, s. 5-12.

- Guadamuz A., *The treachery of images: Non-fungible tokens and copyright*, „Journal of Intellectual Property Law & Practice” 2021, 16(12), s. 1367-1385.
- Gurkaynak G., Yilmaz I, Haksever G., *Stifling artificial intelligence: Human perils*, „Computer Law & Security Review” 2016, 32(5), s. 1-10.
- Lewandowski R., *Biometria – nowe zastosowania*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2017, 9(17), s. 152-166.
- Mather T., Kumaraswamy S., Latif S., *Cloud Security and Privacy*, O'Reilly, 2009.
- Molenda-Kropielnicka E., *Cloud Computing – zagrożenia prawne*, „Prace z prawa własności intelektualnej” 2013, z. 119, s. 109-149.
- Powroźnik D., *Definicja kryptoaktywów. Czy prawodawstwo nadąży za postępem technologicznym?*, „Prawo Nowych Technologii” 2021, nr 2.
- Rae M., *Analyzing the NFT Mania: Is a JPG Worth Millions?*, „SAGE Business Cases Originals” 2021.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Jabbary A.F., Weisbein R.S., *NFTs and Trademark Matters in the Metaverse* [online], National Law Review, 31.03.2022, <https://www.natlawreview.com/article/nfts-and-trademark-matters-metaverse> [dostęp: 25.11.2022].
- Plichta A., *Dane biometryczne a RODO* [online], Lex.pl, 09.09.2020, <https://www.lex.pl/dane-biometryczne-a-ochrona-danych-osobowych,13269.html> [dostęp: 25.11.2022].
- Romanowski D., *Co to jest chmura obliczeniowa (cloud computing)?*, The Story, <https://thestory.is/pl/journal/chmura-obliczeniowa-cloud-computing/> [dostęp: 27.12.2022].
- Sieja B., *NFT w 12 punktach. Wyjaśniamy trend w najprostszy możliwy sposób* [online], Komputer Świat, 18.01.2022, <https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/nft-w-12-punktach-wyjasniamy-trend-w-najprostszy-mozliwy-sposob/mgzqxf7> [dostęp: 25.11.2022].

CZY PRAWO NADĄŻA ZA NOWYMI TECHNOLOGIAMI?

Abstrakt. Wraz z prężnym rozwojem technologii, takich jak sztuczna inteligencja czy automatyzacja i robotyzacja oraz chmury obliczeniowe, pojawia się rosnąca potrzeba wprowadzenia zaktualizowanych lub całkowicie nowych rozwiązań prawnych. Solidnej reformy wymaga zarówno prawo pracy, prawo cywilne, jak i prawo karne oraz prawo własności intelektualnej. Według licznych raportów polscy przedsiębiorcy w większości twierdzą, iż polskie prawo nie nadąża za rozwojem technologii. Nie jest to jednak problem leżący jedynie na płaszczyźnie krajowej, a jawi się on o wiele szerzej na skalę zarówno unijną, jak i międzynarodową. Ustawodawcy bowiem nie wdrożyli dotychczas zestawu regulacji, który wychodziłby naprzeciw coraz to nowszym problemom i odpowiadał na fundamentalne obecnie pytania prawne z zakresu nowych technologii, dotyczące m.in. tego, czy pracownik, pracodawca, a może producent odpowiedzialny jest za wadliwie wykonany produkt czy innego rodzaju szkodę spowodowaną przez robota wyposażonego w AI? Kto ponosi odpowiedzialność karną w sytuacji, w której pojazd autonomiczny potrąci śmiertelnie pieszego? Nie są to jednak jedyne kwestie wymagające klaryfikacji. W niniejszym rozdziale analizie poddany został również temat chmur obliczeniowych, które w wyniku pandemii zyskały na popularności, a także temat danych biometrycznych, które narzucają szereg komplikacji i rozbieżności interpretacyjnych w wyniku braku wystarczająco skonkretyzowanych regulacji z zakresu danych osobowych. W przedmiotową problematykę wpisuje się również temat popularnych obecnie tokenów NFT, który stanowi w ostatnim czasie żywy przedmiot dyskusji w zakresie prawa autorskiego. Nieustannie pojawiają się coraz to nowsze kontrowersje i nieścisłości prawne w wyniku rozwoju nowych technologii, a to narzuca pytanie, czy prawo nadąża lub czy jest w stanie nadążyć za rozwojem technologicznym.

Słowa kluczowe: nowe technologie, AI, NFT, *big data*, chmura obliczeniowa, automatyzacja, robotyzacja

PRAWNE ASPEKTY KORZYSTANIA Z KAMER SAMOCHODOWYCH

WSTĘP

Kamera samochodowa (inaczej wideorejestратор) jest kamerą rejestrującą obraz lub obraz i dźwięk, montowaną na desce rozdzielczej lub szybie samochodu i rejestrującą obraz z przodu lub z tyłu pojazdu. Polskie prawo nie zawiera żadnej regulacji odnoszącej się do warunków legalności korzystania z nich, natomiast w innych krajach europejskich regulacje prawne używania kamer są zróżnicowane – od pełnej legalności, przez ograniczenia np. w zakresie rozpowszechniania nagrań z kamer, po całkowity zakaz¹. Oczywiście skoro w prawie polskim brakuje wyraźnego zakazu stosowania kamer, to samo korzystanie z nich jest legalne, natomiast problemy mogą pojawić się w przypadku kolizji prawa do bezpieczeństwa korzystającego z kamery z prawem do prywatności pozostałych uczestników ruchu drogowego, jak również w przypadku chęci wykorzystania dowodów z nagrań z kamery w postępowaniu sądowym.

KAMERY SAMOCHODOWE A OCHRONA DANYCH OSOBOWYCH

Problematykę korzystania z kamer samochodowych należy w pierwszej kolejności rozważyć w kontekście ochrony danych osobowych. Aktami prawnymi regulującymi tę materię są rozporządzenie PE i Rady (UE) 2016/679 z 27.4.2016 r.

¹ Zob. na ten temat: D. Kraskowska, *Czy używanie kamery samochodowej jest legalne?* [online], DziennikPrawny.pl, 2019, <https://www.dziennikprawny.pl/pl/a/czy-uzywanie-kamery-samochodowej-jest-legalne> [dostęp: 14.07.2022].

w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (zwane dalej w skrócie RODO) oraz ustawa z 10.5.2018 r. o ochronie danych osobowych². Zgodnie z art 4 pkt 1 RODO dane osobowe oznaczają wszelkie informacje o zidentyfikowanej lub możliwej do zidentyfikowania osobie fizycznej. Zakres pojęcia „dane osobowe” jest szeroki i obejmuje także m.in. zdjęcia i filmy³. Nagrywanie innych osób stanowi więc przetwarzanie danych osobowych. Wątpliwości może nastręczać kwestia, czy za dane osobowe w rozumieniu RODO mogą być uznane numery rejestracyjne pojazdów, widoczne na nagraniach z kamer samochodowych. Stanowiska judykatury w tej kwestii są rozbieżne.

Pierwszy pogląd głosi, iż numer rejestracyjny pojazdu nie stanowi danych osobowych. W wyroku NSA z 28.6.2019 r., I OSK 2063/17 stwierdzono, iż „brak możliwości powiązania numerów rejestracyjnych pojazdów, bez nadmiernego wysiłku i kosztów, z osobami fizycznymi, które dają się zidentyfikować, sprawia, że numer rejestracyjny pojazdu nie ma statusu danych osobowych. [...] Nie jest możliwe, w sposób prosty i łatwy, powiązać numer rejestracyjny pojazdu z konkretną osobą – właściciela (lub posiadacza) pojazdu”⁴. Z kolei w wyroku SO w Warszawie z 12.3.2020 r., I C 214/19 wskazano, iż „nie należy [...] mylić wiedzy osób postronnych nie znających powoda osobiście i nie mogących zidentyfikować powoda jako właściciela pojazdu, ze względu na numery jego tablic rejestracyjnych, bez podjęcia nadzwyczajnych starań, z wiedzą osób, znających powoda osobiście, ze względu na jego osobiste powiązanie z samochodem i mogących zidentyfikować pojazd jako będący własnością powoda na podstawie osobistej z nim znajomości. [...] Sam pojazd [...] nie może być traktowany jako informacja o osobie powoda, a publikacja jego zdjęcia nie nosi znamion przetwarzania danych osobowych powoda”⁵.

Natomiast wedle zdania przeciwnego numery rejestracyjne należy uznać za dane osobowe. Takie stanowisko prezentowane było głównie w orzeczeniach dotyczących tzw. stref płatnego parkowania, których regulamin wymagał wydrukowania z parkomatu biletu z numerem rejestracyjnym pojazdu, lub też tych, które były monitorowane przez kamery zapisujące numery rejestracyjne

² Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (Dz. Urz. L 119, s. 1); Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (t.j. Dz.U. 2019, poz. 1781).

³ Zob. P. Barta, P. Litwiński, M. Kawecki, *Rozporządzenie UE w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i swobodnym przepływem takich danych. Komentarz*, wyd. 1, C.H. Beck, Warszawa 2018, Legalis, art. 4 RODO, nb 2 oraz podana tam literatura.

⁴ Wyr. NSA z 28.6.2019 r., I OSK 2063/17.

⁵ Wyr. SO w Warszawie z 12.3.2020 r., I C 214/19.

pojazdów. W wyroku WSA w Warszawie z 13.4.2017 r., VII SA/Wa 1069/16 stwierdzono, iż numer rejestracyjny pojazdu może prowadzić do identyfikacji osoby, a zatem stanowi dane osobowe. Podkreślono, że Straż Miejska posiada prawo dostępu do danych zawartych w Centralnej Ewidencji Pojazdów i Kierowców, ma więc możliwość prostego ustalenia tożsamości właściciela pojazdu na podstawie posiadanego numeru rejestracyjnego⁶. Możliwość uznania numerów rejestracyjnych za dane osobowe zasygnalizowano także w Wytycznych Europejskiej Rady Ochrony Danych Osobowych 3/2019 w sprawie przetwarzania danych osobowych przez urządzenia video z dnia 29.01.2020 r., w których wskazano, że w przypadku, gdy samochód jest wyposażony w tzw. kamerę parkowania, RODO nie ma zastosowania, jeżeli kamera nie gromadzi informacji dotyczących osoby fizycznej (takich jak numery tablic rejestracyjnych lub informacje służące identyfikacji przechodniów)⁷. *A contrario* zatem, jeżeli taka identyfikacja jest możliwa, to zgodnie z Wytycznymi należałoby uznać, że dochodzi do przetwarzania danych osobowych.

Stanowisko pośrednie przyjęte zostało w wyroku NSA 14.5.2021 r., III OSK 1466/21, zgodnie z którym „teza, że numer rejestracyjny samochodu nie podlega ochronie wynikającej z prawa do prywatności, gdyż identyfikuje samochód a nie osobę, odnoszona winna być do przypadków standardowych numerów rejestracyjnych składających się z liter i cyfr, nie pozwalających na powiązanie samochodu z właścicielem oraz do przypadków, w których samochód z tablicą rejestracyjną znajduje się lub jest prezentowany bez połączenia z innymi informacjami odnoszącymi się do czasu i przestrzeni lub w powiązaniu z innymi danymi osobowymi, w tym z wizerunkiem osób nim podróżujących. W innych przypadkach numer rejestracyjny w połączeniu z innymi danymi osobowymi (lub nawet w określonym czasie i przestrzeni) pozwala na identyfikację osoby właściciela”⁸. Pogląd ten został zaprezentowany także w wyroku WSA w Gliwicach z 31.10.2018 r., II SA/Gl 693/18, wedle którego „tradycyjny numer rejestracyjny pojazdu, składający się z liter i cyfr, nie jest daną osobową, gdyż określenie tożsamości osoby parkującej (właściciela, posiadacza) wymagałoby nadmiernych kosztów, czasu lub działań. [...] Istnieje jednak możliwość oznaczenia pojazdu tzw. tablicami rejestracyjnymi indywidualnymi [...]. Nie ma żadnych przeszkód, by takie indywidualne oznaczenie w sposób dość łatwy (lub wręcz wprost) pozwalało zidentyfikować właściciela pojazdu”⁹.

⁶ Wyr. WSA w Warszawie z 13.4.2017 r., VII SA/Wa 1069/16.

⁷ Wytyczne Europejskiej Rady Ochrony Danych Osobowych 3/2019 w sprawie przetwarzania danych osobowych przez urządzenia video, Wersja 2.0 przyjęta w dniu 29 stycznia 2020 r., European Data Protection Board, 2020, s. 7.

⁸ Wyr. NSA z 14.5.2021 r., III OSK 1466/21.

⁹ Wyr. WSA w Gliwicach z 31.10.2018 r., II SA/Gl 693/1.

Przychylić się należy raczej do ostatniego, kompromisowego stanowiska, gdyż numer rejestracyjny powiązany jest z pojazdem, a nie z osobą, w związku z czym w przypadku standardowych, niespersonalizowanych tablic nie powinien on być traktowany jako dane osobowe. Ocena, czy numery rejestracyjne pojazdu stanowią dane osobowe, powinna jednak także różnić się nie tylko w zależności od stopnia spersonalizowania tablic, ale również w zależności od tego, kto będzie dysponował tymi danymi – tam gdzie informacje te są gromadzone na potrzeb organów władzy publicznej (np. strefy płatnego parkowania, fotoradary), powiązanie numeru rejestracyjnego z danymi posiadacza pojazdu nie jest zbyt trudne z uwagi na uprawnienia tych organów do wglądu do CEPiK (art. 80c ust. 1 ustawy z 20.6.1997 r. – Prawo o ruchu drogowym)¹⁰. Natomiast w przypadku, gdy dane zarejestrowane zostały przez kamerę umieszczoną w pojeździe osoby prywatnej i to ona tymi danymi dysponuje, powiązanie numeru rejestracyjnego z konkretną osobą będzie znacznie trudniejsze, gdyż aby uzyskać informacje z CEPiK, musi ona wykazać swój interes prawny (art. 80cd ust. 1 Prawa o ruchu drogowym).

W związku z rozbieżnością stanowisk na temat tego, czy numery rejestracyjne pojazdów stanowią dane osobowe, należy ostrożnie traktować kwestię publikowania przez kierowców nagrań rejestrujących przestępstwa lub wykroczenia drogowe na portalach internetowych służących identyfikacji ich sprawców czy monitorowaniu sytuacji na drogach. Właściwszym postępowaniem będzie przekazanie takich nagrań Policji. Nawet jeżeli założyć, że numery rejestracyjne pojazdów nie stanowią danych osobowych, to jednak dane takie stanowią wizerunek osób zarejestrowanych przez kamery oraz wszelkie oznaczenia na pojazdach identyfikujące ich właściciela – chodzi o samochody używane do prowadzenia działalności gospodarczej, posiadające oznaczenia firmy, pod którą działalność jest prowadzona.

Pojawia się jednak kolejny problem – art. 2 ust. 2c RODO stanowi, iż rozporządzenie to nie ma zastosowania do przetwarzania danych osobowych przez osobę fizyczną w ramach czynności o czysto osobistym lub domowym charakterze. Gdyby przyjąć, że korzystanie z kamery czynnością taką nie jest, to kierowcę używającego kamery należałoby uznać za administratora danych podlegającego przepisom RODO, z czego wynikałby np. obowiązek umieszczenia na samochodzie informacji o stosowaniu kamery (w literaturze podaje się przykład wytycznych irlandzkiego organu nadzorczego, które tak właśnie stwierdzają)¹¹. Także w orzecznictwie TSUE odnaleźć można przykład podobnej, restrykcyjnej

¹⁰ Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (t.j. Dz.U. 2022, poz. 988, 1002).

¹¹ Zob. M. Krzysztofek, *Granice wyłączenia stosowania RODO*, „ABI Expert” 2019, nr 13, s. 53-55.

interpretacji pojęcia „czynności o czysto osobistym lub domowym charakterze”, a mianowicie wyrok z dnia 11.12.2014 r., C-212/13, w którym stwierdzono, że nadzór kamer zainstalowanych przez osobę fizyczną na jej domu, który rozciąga się choćby częściowo na przestrzeń publiczną i w ten sposób jest skierowany poza sferę prywatną osoby przetwarzającej dane, nie mieści się w zakresie „czynności o czysto osobistym lub domowym charakterze”¹². Również we wspomnianych już Wytycznych Europejskiej Rady Ochrony Danych Osobowych 3/2019 wskazano, że wyjątkiem dla czynności o charakterze osobistym lub domowym nie jest objęta sytuacja, gdy monitoring rozciąga się choćby częściowo na przestrzeń publiczną (a taką przestrzenią niewątpliwie będzie droga publiczna, na której ruch jest nagrywany przez kamerę)¹³. Taki pogląd – jak się wydaje, zbyt restrykcyjny – w praktyce oznaczałby, że na użytkownika kamery spoczywałyby obowiązki administratora danych osobowych, przewidziane w RODO.

Warto także zauważyć, że wyłączenie zawarte w art. 2 ust. 2c RODO dotyczy jedynie osób fizycznych, co w praktyce oznacza, że nie mogą się na nie powołać użytkownicy kamer zamontowanych w pojazdach będących własnością osób prawnych.

KAMERY SAMOCHODOWE A OCHRONA WIZERUNKU

Korzystanie z kamer samochodowych nie jest jednak związane jedynie z przetwarzaniem danych osobowych, lecz także z ingerencją w bardzo ważne dobro osobiste człowieka, jakim jest wizerunek, wymieniony w katalogu dóbr osobistych, zawartym w art. 23 KC¹⁴. Przez wizerunek należy rozumieć podobiznę – zarówno twarzy, jak i całej postaci – umożliwiającą identyfikację danej osoby¹⁵. Poza dostrzegalnymi dla otoczenia cechami fizycznymi, pozwalającymi na zidentyfikowanie osoby, może on obejmować dodatkowe utrwalone elementy związane z wykonywanym zawodem jak charakteryzacja, ubiór czy sposób poruszania się¹⁶. Kluczową cechą wizerunku jest więc rozpoznawalność uwidocznionej na nim osoby, przy czym nie musi ona mieć charakteru powszechnego, gdyż do stwierdzenia naruszenia prawa do wizerunku wystarczy, że niektóre

¹² Wyr. TSUE z 11.12.2014 r., C-212/13, *Ryneš vs. Úřad pro ochranu osobních údajů*, CURIA.

¹³ *Wytyczne Europejskiej...*, op. cit., s. 8.

¹⁴ Ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny, (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1360).

¹⁵ Zob. J. Ryba, *Ochrona prawa do wizerunku*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2017, nr 2, s. 30.

¹⁶ Wyr. SN z 20.4.2004 r., II CK 330/03.

tylko osoby rozpoznają postać widniejącą na fotografii czy nagraniu (np. członkowie rodziny, współpracownicy, znajomi)¹⁷.

Zgodnie art. 81 ust. 1 i 2 PrAut, rozpowszechnianie wizerunku wymaga zezwolenia osoby na nim przedstawionej¹⁸. W przypadku braku wyraźnego zastrzeżenia zezwolenie nie jest wymagane, jeżeli osoba ta otrzymała umówioną zapłatę za pozowanie. Zezwolenia nie wymaga jedynie rozpowszechnianie wizerunku osoby powszechnie znanej, jeżeli wizerunek wykonano w związku z pełnieniem przez nią funkcji publicznych, w szczególności politycznych, społecznych, zawodowych lub też osoby stanowiącej jedynie szczegół całości takiej jak zgromadzenie, krajobraz, publiczna impreza. Zasadą jest zatem zgoda osoby, której wizerunek ma być rozpowszechniony. W przypadku kamer samochodowych wyjątkiem od tej zgody mogłaby być tylko sytuacja, w której osoba przedstawiona na nagraniu stanowi jedynie szczegół całości. W orzecznictwie wskazuje się jednak, że dla zastosowania tego wyjątku rozstrzygające znaczenie ma ustalenie w strukturze przedstawienia relacji między wizerunkiem osoby a pozostałymi elementami jego treści – jeżeli wizerunek osoby stanowi wyłącznie element akcesoryjny przedstawienia (czyli w razie jego usunięcia nie zmieniłby się przedmiot i charakter przedstawienia), to rozpowszechnianie nie wymaga zezwolenia (zob. wyrok SA w Warszawie z 28.2.2017 r., I ACa 2383/15)¹⁹.

W literaturze problem nagrań z kamer w kontekście ochrony prawa do wizerunku analizowano w odniesieniu do nagrań z tzw. fotoradarów. Zdaniem E. Ferenc-Szydełko wykonane przez fotoradary automatyczne zdjęcia nie są przedmiotem prawa autorskiego (gdyż nie jest to utwór w sensie wytworu człowieka), natomiast rozpowszechnianie ich wymaga zezwolenia przedstawionej na nich osoby, bowiem fotoradar ujmuje postacie (oraz pojazd) nie jako szczegół większej całości, ale w formie portretu – pojazd i jego kierowca stanowią główny cel wykonania zdjęcia²⁰. Ten sam pogląd należy odnieść odpowiednio do nagrań z kamer samochodowych. Jako że rozpowszechnianie nagrań z tych kamer ma miejsce zwłaszcza wtedy, gdy rozpowszechniający stara się zwrócić

¹⁷ P. Ślęzak, *Ochrona prawa do wizerunku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 12.

¹⁸ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz.U. 2022, poz. 655).

¹⁹ Wyr. SA w Warszawie z 28.2.2017 r., I ACa 2383/15.

²⁰ E. Ferenc-Szydełko, [w:] E. Ferenc-Szydełko (red.), *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych*. Komentarz, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2021, art. 81 PrAut, nb 44.

uwagę na jakiś problem stwarzany przez konkretne osoby (np. naruszenie zasad ruchu drogowego), trudno uznać osoby uwidocznione na nagraniach jedynie za „szczegół”, którego usunięcie nie zmieni charakteru nagrania – ewentualnie za taki „szczegół” można uznać osoby postronne, nie mające związku ze zdarzeniem, jedynie przelotnie pojawiające się w tle, np. przechodzące obok czy kierujące innymi pojazdami, choć gdy takie osoby będą np. jedynymi osobami w kadrze, nie można mówić o szczególe „całości”, jaką mogłoby być np. zgromadzenie gapiów na miejscu wypadku. Zasadą będzie więc rozpowszechnianie nagrań za zgodą osób zarejestrowanych, a wyjątek dotyczący „szczegółu całości” raczej rzadko będzie mieć zastosowanie.

W tym kontekście należy po raz kolejny zadać pytanie o legalność umieszczania nagrań z kamer samochodowych na portalach społecznościowych, służących identyfikacji „piratów drogowych”. Na nagraniach tych często bowiem nie są widoczne tylko pojazdy i ich numery rejestracyjne, lecz także osoby uczestników ruchu drogowego. Problem ten był już analizowany w judykaturze w odniesieniu do publikacji przez właścicieli sklepów zarejestrowanych przez kamery przemysłowe zdjęć osób dopuszczających się kradzieży. W wyroku SA w Warszawie z 1.1.2009 r., I ACa 22/09 stwierdzono, że tylko zgoda upoważnia do publikowania wizerunku osoby prywatnej, i to tylko w określonym zakresie, a nie dla innych celów, choćby nawet społecznie ważnych²¹. Interes społeczny w wykryciu sprawców przestępstw lub wykroczeń drogowych nie upoważnia jeszcze do rozpowszechniania wizerunku sprawców bez ich zgody, tym bardziej, że na niektórych nagraniach widać także postacie pokrzywdzonych czy świadków zdarzenia. Tego typu nagrań nie należy więc na własną rękę publikować w Internecie, lecz przekazać je Policji, aby nie narazić się na roszczenia z tytułu naruszenia prawa do wizerunku.

KAMERY W SAMOCHODACH SŁUŻBOWYCH A PRAWO PRACY

Zgodnie z art. 22² § 1 KP, jeżeli jest to niezbędne do zapewnienia bezpieczeństwa pracowników lub ochrony mienia, kontroli produkcji albo zachowania w tajemnicy informacji, których ujawnienie mogłoby narazić pracodawcę na szkodę, pracodawca może wprowadzić szczególny nadzór nad terenem zakładu pracy lub terenem wokół zakładu pracy w postaci środków technicznych umożliwiających rejestrację obrazu (monitoring). Oczywiście każdorazowe wprowadzenie monitoringu musi być poprzedzone poinformowaniem o tym pracowników²².

Problemem jest jednak to, iż art. 22² § 1 posługuje się pojęciem „zakładu pracy” i „terenu wokół zakładu pracy”, a nie wspomina o monitoringu pojazdów. Definicję terenu zakładu pracy można odnaleźć w ogólnych przepisach bez-

²¹ Wyr. SA w Warszawie z 1.1.2009 r., I ACa 22/09.

²² Ustawa z dnia 26. czerwca 1974 r. -- Kodeks pracy (t.j. Dz.U. 2022, poz. 655).

pieczeństwa i higieny pracy, a pod tym pojęciem rozumie się przestrzeń wraz z obiektami budowlanymi będącą w dyspozycji pracodawcy, w której pracodawca organizuje miejsca pracy (§ 2 pkt 7a rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 26.9.1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy)²³. Wątpliwe, czy „przestrzeń” w tym rozumieniu obejmuje także pojazdy oraz czy istnieje podstawa prawna do stosowania monitoringu samochodów służbowych pracowników, obejmującego ich wnętrze i osobę pracownika. Natomiast to, czy można w świetle powyższego dopuścić monitoring zamontowany w pojeździe, ale skierowany na zewnątrz i rejestrujący tor jazdy oraz ruch drogowy, zależy od tego, czy uznamy, że monitoring koncentruje się na człowieku i jego zachowaniu, czy też na przestrzeni, w której on przebywa w związku z zatrudnieniem – wątpliwe jest, czy droga, po której porusza się pojazd może być uznana za taką przestrzeń²⁴. Przepisy KP dotyczące monitoringu nie powinny być wykładane rozszerzająco w sposób niekorzystny dla pracownika – istnieje zatem potrzeba doprecyzowania przez ustawodawcę pojęcia „zakładu pracy” i „terenu wokół zakładu pracy” w kontekście monitoringu. Należy także pamiętać, że przepisy KP zezwalają tylko na monitoring wizyjny, nigdy zaś dźwiękowy²⁵.

DOWÓD Z NAGRANIA Z KAMERY SAMOCHODOWEJ W POSTĘPOWANIU CYWILNYM I KARNYM

Prawne aspekty korzystania z kamer samochodowych występują także na płaszczyźnie procesowej. Można bowiem zadać pytanie, czy dowody z nagrań mogą być wykorzystane w postępowaniu sądowym, czy też powinny zostać zdyskwalifikowane jako „owoce zatrutego drzewa”, czyli dowody uzyskane w sposób sprzeczny z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego – w tym przypadku chodzi o dowody pozyskane wskutek naruszenia prawa do prywatności i ochrony wizerunku osób nagrywanych bez swojej wiedzy²⁶.

W procedurze karnej ustanowiono w art. 168a KPK zasadę dopuszczalności dowodów pozyskanych za pomocą czynu zabronionego lub z narusze-

²³ Zob. D. Dörre-Kolasa, [w:] P. Litwiński (red.), *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Ustawa o ochronie danych osobowych. Wybrane przepisy sektorowe. Komentarz*, wyd. 1, Warszawa 2021, art. 22² KP, nb 8; podobnie J. Jarguz, [w:] A. Sobczyk (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, wyd. 5, Warszawa 2020, Legalis, art. 22² KP, nb 2.; Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy (t.j. Dz.U. 2003 Nr 169, poz. 1650).

²⁴ Poglądy w tej kwestii są rozbieżne – zob. np. D. Dörre-Kolasa, [w:] P. Litwiński (red.), *Ogólne rozporządzenie*, op. cit., nb 7; J. Jarguz, [w:] A. Sobczyk (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, op. cit., art. 22² KP, nb 2.

²⁵ M. Nałęcz, [w:] W. Muszalski, K. Walczak (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, wyd. 13, Warszawa 2021, art. 22² KP, nb 10.

²⁶ Zob. A. Laskowska, *Dowody w postępowaniu cywilnym uzyskane w sposób sprzeczny z prawem*, „Państwo i Prawo” 2003, nr 12, s. 89.

niem przepisów postępowania, z wyjątkiem sytuacji uzyskania takiego dowodu w związku z pełnieniem przez funkcjonariusza publicznego obowiązków służbowych, a także uzyskania takiego dowodu (przez kogokolwiek) w wyniku zabójstwa, w wyniku umyślnego spowodowania uszczerbku na zdrowiu lub w wyniku pozbawienia wolności²⁷. Nie ma natomiast bezpośredniego odesłania do tego przepisu w Kodeksie postępowania w sprawach o wykroczenia²⁸.

Praktyka orzecznicza pokazuje, że sądy karne raczej nie traktują nagrań z kamery samochodowej jako „owoców zatrutego drzewa”, tym bardziej, że nie są one z reguły pozyskane za pomocą przestępstw, o których mowa w art. 168a KPK. Przeciwnie, są one często traktowane jako kluczowe dowody w sprawie. Przykładowo, w wyroku SO w Gliwicach z 13.11.2018 r., VI Ka 749/18 stwierdzono, że „przedstawiona [...] wersja znajduje [...] obiektywne odzwierciedlenie w pozyskanym do sprawy nagraniu z kamery samochodowej z nieuczestniczącego w kolizji pojazdu [...]. Dowód ten ma zresztą kluczowe znaczenie dla weryfikacji twierdzeń obwinionego i był głównym argumentem, dla którego zostały one uznane w części za niewiarygodne”. Natomiast w wyroku SR w Nowym Sączu z 10.3.2021 r., II W 938/20²⁹, wskazano, iż „oceniając wiarygodność obwinionego zestawiono treść jego wyjaśnień z obiektywnym dowodem w postaci nagrania pochodzącego z kamerki samochodowej przesłanego na Policję przez [...] kierowcę samochodu wyprzedzonego przez obwinionego [...]. Dokonując ustaleń faktycznych Sąd oparł się na bezstronnym dowodzie w postaci przedmiotowego nagrania które było punktem odniesienia do oceny wyjaśnień obwinionego i zeznań świadka”³⁰. Z kolei SR dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie w wyroku z 16.11.2015 r., XIV W 4104/14, analizując nagranie zamieszczone przez samego obwinionego w Internecie dla „pochwalenia się” rajdem z dużą prędkością ulicami Warszawy uznał, że „podstawowym dowodem w sprawie poddanym wielotorowej i wieloaspektowej analizie było nagranie przejazdu [...] umieszczone na stronie internetowej [...]. Przedmiotowe nagranie [...] jest zsynchronizowane z nagraniem z monitoringu miejskiego [...]. Zarejestrowano na nim fakt poruszania się kierującego z dużą prędkością, wyprzedzenie innych uczestników ruchu, a także fakt uczestnictwa w jeździe motocyklistów, z którego niezbiecie wynika, że mamy do czynienia z wyścigiem ulicznym pośród innych pojazdów w dużym natężeniu ruchu. [...] Kopię nagrania [...] Sąd uznał za w pełni wiarygodne źródło dowodowe. [...] Na podstawie analizy nagrania z internetu, biegły ustalił szczegółowo trasę, którą poruszał się obwiniony, uśrednioną prędkość, z którą poruszał się na poszczególnych odcinkach oraz wskazał z naruszeniami jakich przepisów bezpieczeństwa w ruchu drogowym

²⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1375).

²⁸ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (t.j. Dz.U. z 2022, poz. 1124).

²⁹ Wyr. SR w Nowym Sączu z 10.3.2021 r., II W 938/20.

³⁰ Wyr. SO w Gliwicach z 13.11.2018 r., VI Ka 749/18, Portal Orzeczeń SO w Gliwicach.

łączyć mogłyby zachowania na drodze”³¹. Powyższe przykłady ukazują, iż w ocenie sądów karnych nagranie z kamery jest dowodem bardzo przydatnym, choć należy wyrazić stanowisko, że powinno być one powiązane z innymi dowodami, w szczególności opinią biegłego do spraw ruchu drogowego i rekonstrukcji zdarzeń drogowych.

Natomiast kodeks postępowania cywilnego milczy w kwestii dopuszczalności i sposobu oceny przez sąd dowodów pozyskanych z naruszeniem prawa³². Kwestia ta jest zatem pozostawiona orzecznictwu sądowemu. Dotychczasowe rozważania judykatury na ten temat dotyczyły głównie nagrań zarejestrowanych w pomieszczeniu, nie w pojeździe, jednakże na ich podstawie można dokonać pewnych uogólnień. Otóż w stosunku do nagrań jako „owoców zatrutego drzewa” można przyjąć trzy stanowiska³³:

- restrykcyjne, zabraniające wykorzystywania tego typu dowodów – sądy prezentujące to stanowisko podkreślają fakt naruszenia prywatności osoby nagrywanej, możliwość manipulacji nagraniem oraz próby pozyskiwania nagrań jako dowodów dla uniknięcia konsekwencji własnego niedbalstwa (np. w sytuacji, gdy strony nie dbają o należyte utrwalenie, zwłaszcza na piśmie, treści oświadczeń woli, wobec czego w razie sporu zmuszone są uzyskiwać od kontrahenta przyznanie złożenia oświadczenia w sposób podstępny, poprzez nagrywanie rozmów telefonicznych bez wiedzy rozmówcy)³⁴;
- liberalne, nie przewidujące ograniczeń co do wykorzystywania tego typu dowodów – sądy przyjmujące ten pogląd wskazują na istotną rolę nagrań w ustaleniu stanu faktycznego, jak również na wykorzystywanie nagrań jako przejaw realizacji prawa do sądu³⁵;
- pośrednie, dopuszczające wydanie orzeczenia w oparciu o dowody pozyskane z naruszeniem prawa tylko pod określonymi warunkami, którymi mogą być np. istotna waga sprawy, niemożność wykazania swoich racji w inny sposób czy nagranie własnej rozmowy, w której samemu się uczestniczyło³⁶.

³¹ Wyr. SR dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z 16.11.2015 r., XIV W 4104/14, Portal Orzeczeń SR dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie.

³² Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1, 366, 480, 807, 830, 974, 1098).

³³ Zob. więcej na ten temat: A. Wilk, *Dowody pozyskane z naruszeniem prawa i zasad współżycia społecznego w orzecznictwie sądów cywilnych*, „Monitor Prawniczy” 2018, nr 21, s. 1158-1165.

³⁴ Zob. np. wyr. SA w Warszawie z 6.7.1999 r., I ACa 380/99; wyr. SA w Warszawie z 18.3.2010 r., I ACa 10/10; wyr. SA w Poznaniu z 10.1.2008 r., I ACa 1057/07.

³⁵ Zob. np. wyr. SN z 25.4.2003 r., IV CKN 94/01; wyr. SO w Poznaniu z 31.10.2014 r., I C 1883/14.

³⁶ Zob. np. wyr. SN z 13.11.2002 r., I CKN 1150/00; wyr. SN z 22.4.2016 r., II CSK 478/15; wyr. SA w Białymstoku z 31.12.2012 r., I ACa 504/11; wyr. SA w Katowicach z 16.10.2014 r., I ACa 528/14.

Ciekawym przykładem orzeczenia odnoszącego się właśnie do kamery samochodowej, rejestrującej zarówno obraz, jak i dźwięk, jest wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 11.3.2020 r., V P 7/19, dotyczący sprawy, w której powód, będący zawodowym kierowcą, zamontował w samochodzie służbowym kamerę rejestrującą obraz i dźwięk bez wiedzy swojej pracodawczyni, a kiedy samochód przejął mąż pozwanej pracodawczyni, kamera zarejestrowała jego rozmowę z żoną, w czasie której padły obelżywe słowa pod adresem powoda³⁷. Nagranie z kamery posłużyło następnie powodowi jako dowód w sprawie o naruszenie dóbr osobistych przeciwko pracodawczyni. Sąd odrzucił jednak możliwość wykorzystania tego nagrania jako dowodu, stwierdzając, że „dowód z nagrania bez zgody jednego z uczestników rozmowy mogą dyskwalifikować okoliczności, w jakich nastąpiło nagranie, jeżeli wskazują one jednoznacznie na poważne naruszenie zasad współżycia społecznego, np. przez naganne wykorzystanie trudnego położenia, stanu psychicznego lub psychofizycznego osoby, z którą rozmowa była prowadzona. [...] Brak takiej zgody wymaga przeprowadzenia oceny, czy dowód – ze względu na swoją treść i sposób uzyskania – nie narusza konstytucyjnie gwarantowanego prawa do prywatności osoby nagranej, a jeżeli tak, to czy naruszenie tego prawa może znaleźć uzasadnienie w potrzebie zapewnienia innej osobie prawa do sprawiedliwego procesu [...]. Powód nie wykazał, by pozwana wyraziła zgodę na zamontowanie urządzenia nagrywającego w kabinie samochodu pozwanej. Co więcej, powód nie uczestniczył w rozmowie prowadzonej w tej kabinie. Prowadzona ona była przez pozwaną i jej męża, a więc słowa w niej wypowiedzane nie były kierowane do powoda”.

Wydaje się, że w sprawach cywilnych, w odniesieniu do dowodu z nagrań z kamer samochodowych należy raczej przyjąć pogląd, wedle którego skorzystanie z tego dowodu może być uzasadnione przede wszystkim niemożnością wykazania swoich racji w inny sposób – głównie w przypadkach, gdy kamera zarejestrowała zdarzenie drogowe niemające innych świadków niż poszkodowany i sprawca. Jednakże brak wyraźnych reguł jest niekorzystny dla stron, gdyż w istocie od sądu zależy, czy dowód taki zostanie przeprowadzony, czy też pominięty.

PODSUMOWANIE

Brak ustawowego uregulowania kwestii korzystania z kamer samochodowych rodzi różne problemy praktyczne – od konieczności rozstrzygnięcia, czy numery rejestracyjne pojazdów stanowią dane osobowe, przez kwalifikację nagrywania jako „czynność o czysto osobistym lub domowym charakterze”, po zagadnie-

³⁷ Wyr. SO w Piotrkowie Trybunalskim z 11.3.2020 r., V P 7/19, Portal Orzeczeń SO w Piotrkowie Trybunalskim.

nie dopuszczalności monitorowania samochodów służbowych czy roli dowodu z nagrania z kamery w postępowaniu sądowym. Jest to jednak fragment szerszego problemu, jakim jest brak uregulowania kwestii związanych z prywatnym monitoringiem *sensu largo*³⁸. Należy sformułować generalne stanowisko, wedle którego samo stosowanie kamer jest dopuszczalne, natomiast wykorzystywanie nagrań powinno mieć miejsce wyłącznie w przypadkach, gdy jest to konieczne dla ustalenia przebiegu zdarzenia drogowego lub innych okoliczności mających znaczenie prawne – w takim przypadku powinny one zostać przekazane organom ścigania lub wymiaru sprawiedliwości.

³⁸ Zob. A. Wilk, *Monitoring nieruchomości prywatnych – aspekty prawne*, „Nieruchomości” 2020, nr 4, s. 5 i nast.

BIBLIOGRAFIA

AKTY PRAWNE

- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1360).
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1, 366, 480, 807, 830, 974, 1098).
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (t.j. Dz.U.2022, poz. 655).
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz.U. 2022, poz. 655).
- Dyrektywa nr 95/46/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 24 października 1995 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w zakresie przetwarzania danych osobowych i swobodnego przepływu tych danych (Dz. Urz.L 281, s. 31).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1375).
- Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (t.j. Dz.U. 2022, poz. 988, 1002).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy (t.j. Dz.U. 2003, Nr 169, poz. 1650).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (t.j. Dz.U. 2022, poz. 1124).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (Dz. Urz.L 119, s. 1).
- Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych (t.j. Dz.U. 2019, poz. 1781).

ORZECZENIA SĄDOWE

- Wyr. SA w Warszawie z 6.7.1999 r., I ACa 380/99.
- Wyr. SN z 13.11.2002 r., I CKN 1150/00.
- Wyr. SN z 25.4.2003 r., IV CKN 94/01.
- Wyr. SN z 20.4.2004 r., II CK 330/03.
- Wyr. SA w Poznaniu z 10.1.2008 r., I ACa 1057/07.
- Wyr. SA w Warszawie z 1.1.2009 r., I ACa 22/09.
- Wyr. SA w Warszawie z 18.3.2010 r., I ACa 10/10.

Wyr. SA w Warszawie z 28.2.2017 r., I ACa 2383/15.
Wyr. SA w Białymstoku z 31.12.2012 r., I ACa 504/11.
Wyr. SA w Poznaniu z 23.1.2013 r., I ACa 1142/12.
Wyr. SA w Katowicach z 16.10.2014 r., I ACa 528/14.
Wyr. SO w Poznaniu z 31.10.2014 r., I C 1883/14.
Wyr. TSUE z 11.12.2014 r., C-212/13, Ryneš vs. Úřad pro ochranu osobních údajů, CURIA.
Wyr. SR dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie z 16.11.2015 r., XIV W 4104/14, Portal Orzeczeń SR dla Warszawy-Mokotowa w Warszawie.
Wyr. WSA w Warszawie z 13.4.2017 r., VII SA/Wa 1069/16.
Wyr. WSA w Gliwicach z 31.10.2018 r., II SA/Gl 693/18.
Wyr. SO w Gliwicach z 13.11.2018 r., VI Ka 749/18, Portal Orzeczeń SO w Gliwicach.
Wyr. NSA z 28.6.2019 r., I OSK 2063/17.
Wyr. SO w Piotrkowie Trybunalskim z 11.3.2020 r., V P 7/19, Portal Orzeczeń SO w Piotrkowie Trybunalskim.
Wyr. SO w Warszawie z 12.3.2020 r., I C 214/19.
Wyr. SR w Nowym Sączu z 10.3.2021 r., II W 938/20.
Wyr. NSA z 14.5.2021 r., III OSK 1466/21.

LITERATURA PRZEDMIOTU

Barta P., Litwiński P., Kawecki M., *Rozporządzenie UE w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i swobodnym przepływem takich danych. Komentarz*, wyd. 1, C.H. Beck, Warszawa 2018, Legalis.
Ferenc-Szydełko E. (red.), *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2021, Legalis.
Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. 10, Warszawa 2021.
Krzysztofek M., *Granice wyłączenia stosowania RODO*, „ABI Expert” 2019, nr 13, s. 53-55.
Laskowska A., *Dowody w postępowaniu cywilnym uzyskane w sposób sprzeczny z prawem*, „Państwo i Prawo” 2003, nr 12, s. 88-101.
Litwiński P. (red.), *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Ustawa o ochronie danych osobowych. Wybrane przepisy sektorowe. Komentarz*, wyd. 1, C.H. Beck, Warszawa 2021.
Muszalski W., Walczak K. (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, wyd. 13, C.H. Beck, Warszawa 2021.
Ryba J., *Ochrona prawa do wizerunku*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2017, nr 2, s. 30-33.

- Sobczyk A. (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, wyd. 5, C.H. Beck, Warszawa 2020.
- Ślęzak P., *Ochrona prawa do wizerunku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009.
- Wilk A., *Dowody pozyskane z naruszeniem prawa i zasad współżycia społecznego w orzecznictwie sądów cywilnych*, „Monitor Prawniczy” 2018, nr 21, s. 1158-1165.
- Wilk A., *Monitoring nieruchomości prywatnych – aspekty prawne*, „Nieruchomości” 2020, nr 4, s. 4-11.
- Wytyczne Europejskiej Rady Ochrony Danych Osobowych 3/2019 w sprawie przetwarzania danych osobowych przez urządzenia video, Wersja 2.0 przyjęta w dniu 29 stycznia 2020 r., European Data Protection Board, 2020, s. 1-37.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Kraskowska D., *Czy używanie kamery samochodowej jest legalne?* [online], DziennikPrawny.pl, 2019, <https://www.dziennikprawny.pl/pl/a/czy-uzywanie-kamery-samochodowej-jest-legalne> [dostęp: 14.07.2022].

PRAWNE ASPEKTY KORZYSTANIA Z KAMER SAMOCHODOWYCH

Abstrakt. Rozdział dotyczy prawnych aspektów korzystania z kamer samochodowych, rejestrujących tor jazdy i sytuację na drodze. Przedmiotem analizy jest ustalenie, czy i pod jakimi warunkami korzystanie z takich kamer jest dopuszczalne w kontekście konstytucyjnego prawa każdego człowieka do ochrony prywatności. Kwestia korzystania z kamer samochodowych nie jest wprawdzie uregulowana wprost w żadnym akcie prawnym, jednakże należy ją analizować przez pryzmat przepisów o ochronie danych osobowych (rozporządzenie RODO, ustawa o ochronie danych osobowych – problemem może być choćby ustalenie, czy numer rejestracyjny pojazdu stanowi dane osobowe w rozumieniu tych przepisów) oraz o ochronie wizerunku jako dobra osobistego człowieka (KC, ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych), a także przepisów KP, w przypadku instalowania kamer w samochodach służbowych pracowników. Omówione zostały także problemy związane z wykorzystaniem nagrań z kamery i udostępnianiem ich innym osobom (w tym zwłaszcza na portalach internetowych służących do identyfikacji sprawców różnego rodzaju zdarzeń drogowych lub też transmisji na żywo z dróg), jak również roszczenia przysługujące osobom, których prawo do ochrony prywatności i wizerunku zostało naruszone poprzez upublicznienie nagrania z kamery. Analizie poddano również kwestię wykorzystania w postępowaniu karnym i cywilnym dowodu z takich nagrań – mogą to być bowiem w kontekście procesowym tzw. „owoce zatrutego drzewa”, czyli dowody pozyskane w sposób bezprawny, z naruszeniem prawa do prywatności innej osoby.

Słowa kluczowe: kamery samochodowe, dane osobowe, dobra osobiste, prywatność

NEW TECHNOLOGIES IN COURT PROCEEDINGS

INTRODUCTION

It can be stated that the COVID-19 pandemic infected not only our bodies, but also our legal and actual surroundings. In fact, after the coronavirus spread outside China, numerous state authorities decided to close national borders, restricted mass gatherings, introduced strict social distancing rules and called for staying at home in order to slow the spread of COVID-19¹. The COVID-19 pandemic constituted an unprecedented challenge for the justice system, too. One of the most visible challenges in that area was limited in-person contact with state authorities. This led to development of remote contact, which can be assessed as a positive and very needed change. However, these possibilities and improvements entail a risk of digital exclusion and a danger of a violation of the lawyer-client privilege, not to mention the problem of a failure to use new technologies to the appropriate extent. For that reason, it is important to identify and examine possible problems.

Given the above, this paper attempts to present the remote forms of professional legal representatives' activity in contemporary reality, along with the challenges and experiences they bring. This part focuses on online communication between courts and legal representatives and video-hearings during court trials. Subsequently, it indicates the risks and barriers connected with this direction of the IT evolution of the justice system. The issues under discussion

¹ A. Moskal (ed.), *Social Movements in a Time of the COVID-19 Pandemic*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warsaw 2022, p. 10.

are differences between the rate of using new technology in different countries and different legal proceedings and risks to the right to a fair trial connected with the use of remote technologies as well as ethical problems related to the use of new technologies that are closely connected with it.

NEW TECHNOLOGICAL FORMS OF ACTIVITY FOR PARTIES AND THEIR LEGAL REPRESENTATIVES

New technologies are responsible for a change in working methods from paper to the screen by resigning from written legal proceedings and taking justice outside the physical courtroom. In recent years many countries (like Germany, Hungary, Lithuania, Poland or United States), have introduced amendments to law allowing the use of information technologies in judicial proceedings². It allows for the digitalization of documents and Internet communication between judicial authorities and parties. Nowadays, not only it is possible to get information online about legal acts being the basis for the proceedings conducted in court, but also to make a two-way (bilateral) contact using new technologies.

The Information Portal of Common Courts of Law, which is a platform dedicated to delivering information on cases to interested entities, is operational in every court in Poland. It is especially useful for professional representatives because it has a functionality that makes it possible to deliver court post straight to legal representatives without using postal services³. That technical solution was introduced due to the COVID-19 restrictions, but it is still in use. Although it is not mandatory, because courts can still decide whether the delivery of their correspondence takes place in written form or online, it is used as a form of reducing trial costs and time. The main issue arising from that solution is that it is not mandatory for a legal representative to have an account on the Information Portal of Common Courts of Law. The current state is a result of an important change. Previously, the legislator did not distinguish between documents posted in the Portal for information or for delivery reasons, which caused confusion and resulted in delays in sending formal documents to the court. That issue was resolved by the Supreme Court, which held in a judg-

² A. Sanders, *Video-Hearings in Europe Before, During and After the COVID-19 Pandemic*, „International Journal for Court Administration” 2021, Vol. 12, p. 1.

³ Art. 15 z.z.s.9 item. 2 of the Bill of 2 March 2020 on the special measures introduced to prevent, counteract and combat COVID-19, other infectious diseases and crises caused by them (Journal of Laws of 2020, pos. 1842 – consolidated text with amendments, further: Anti-Covid Bill).

ment that it is not obligatory for a legal representative to have an account on the Portal⁴. Consequently, the court is obliged to indicate whether a document is published there for information or as a delivery⁵.

Similar solutions have been implemented in many countries, including the Netherlands, Slovakia, Spain and France, where it is even allowed to receive procedural court documents using electronic communications. Interestingly, in Spain or the Netherlands, that facility is available only for legal representatives⁶.

Besides a typical exchange of information about on-going proceedings, new technology also offers possibilities of initiating procedures. In many European countries, cases may be initiated by an electronic application sent by the claimant to the court. This solution is used especially in civil jurisdiction proceedings and is sometimes limited only to certain types of cases. Solutions of that type are now in force, among others, in the Czech Republic, Finland, Germany, Hungary or Lithuania⁷. Similar solutions exist in the Central District of California in The United States and in the United Kingdom in cases of money claims⁸.

It may be the case that only a legal representative is entitled to undertake that action. An example is the Netherlands, where that action is restricted only to cases with a compulsory legal representation (claims of over EUR 25,000), which results in a limitation only to legal representatives, who use a special lawyer's pass for that purpose⁹. The same is true for Portugal, where special platform Citius exists for that purpose, providing specific modules only for judges, prosecutors and court officers to process proceedings and submit formal

⁴ Judgement of the Supreme Court in Warsaw of 25 January 2022, case file No. III CZ 58/22, www.sn.pl [access: 11.11.2022].

⁵ Judgement of the Supreme Court in Warsaw of 25 January 2022, case file No. III CZ 58/22, www.sn.pl [access: 11.11.2022].

⁶ *Practice direction 2C – starting proceedings in the country court*, Justice, <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part02/practice-direction-2c-starting-proceedings-in-the-county-court>, update: 1.10.2022 [access: 10.11.2022].

⁷ Online processing of cases and e-communication with courts. Czech Republic, Finland, Germany, Hungary, Lithuania. Content provided by: European Judicial Network (in civil and commercial matters), European e-justice, https://e-justice.europa.eu/280/EN/online_processing_of_cases_and_ecommunication_with_courts [access: 06.01.2023].

⁸ *Practice direction 2C – starting proceedings in the country court*, <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part02/practice-direction-2c-starting-proceedings-in-the-county-court>, update: 1.10.2022 [access: 10.11.2022].

⁹ Online processing of cases and e-communication with courts. Czech Republic, Finland, Germany, Hungary, Lithuania. Content provided by: European Judicial Network (in civil and commercial matters), European e-justice, https://e-justice.europa.eu/280/EN/online_processing_of_cases_and_ecommunication_with_courts?NETHERLANDS&member=1 [access: 10.11.2022].

documents, as well as for legal representatives to submit formal documents and consult proceedings¹⁰. The connection by legal representatives requires registration with the entity responsible for the system access management, which is based on the information provided by relevant professional associations¹¹. In the United States in the United District Court — Central District of California, it is requested that case-initiating documents are filed electronically by legal representatives through the Court's Case Management/Electronic Case Filing System (CM/ECF)¹². It is important to note that most of the solutions allowing for the use of new technologies for the purpose of filing cases are provided for civil, but not criminal cases. The same applies to another technological change in procedure, which is video-hearing.

Faced with the challenges of the pandemic, judicial authorities in Europe and elsewhere intensely accelerated the use of video-conferencing as a replacement for the physical presence of parties and professional legal representatives. It should be emphasized that video-hearings did not start with the pandemic. Important steps had already been taken in Australia and in the United States¹³. The same is true of many European countries, for example: Austria, Belgium, Croatia, the Czech Republic, Norway, Poland, Romania, or Ukraine¹⁴. This is due to the benefits of this way of communication. Technology that allows performing remote hearings reduces or removes barriers, such as geographical isolation, and many difficulties for some disadvantaged groups¹⁵. The introduction of this solution into legal regulations does not mean that it has been in frequent use. For example, in Poland, video-hearings in 2020 accounted for 3% of all hearings, while in 2021 it was 7.3% and in 2022 it has been more than 13%¹⁶. According to reports of the Polish Ministry of Justice, out of 3.5% of the cases heard via video-conference, in 2020 most of the cases heard via video-conference were at the level of appellate courts (3rd tier) – from 0 to

¹⁰ Article 3 of Ministerial Implementing Order (Portaria) No. 280/2013 of 26 August 2013 (Diário da República n.º 163/2013, Série I de 2013-08-26, páginas 5159-5165).

¹¹ Article 52 of Ministerial...

¹² *Initiating Documents*, United States District Court. Central District of California, <https://www.cacd.uscourts.gov/e-filing/initiating-documents> [access: 10.11.2022].

¹³ A. Wallace, 'Virtual Justice in the Bush: The Use of Court Technology in Remote and Regional Australia', *Journal of Law, Information and Science* 2008, Vol. 19, pp. 1-3.

¹⁴ For more see: A. Sanders, op. cit., pp. 3-7.

¹⁵ Ch. Coumarelos, D. Macourt, J. People, H. M. McDonald, Z. Wei, R. Iriana, S. Ramsey, *Legal Australia-Wide Survey: Legal Need in Australia*, Law and Justice Foundation, Sydney 2012, pp. 37-38.

¹⁶ A. Łukasiewicz, S. Cydzik, *Temida jeszcze nie przeszła z offline do online. Co przeszkadza zdalnym sądom* [online], Rzeczpospolita, 29.09.2022, <https://www.rp.pl/sady-i-trybunaly/art-37148491-temida-jeszcze-nie-przeszla-z-offline-do-online-co-przeszkadza-zdalnym-sadom> [access: 11.11.2022].

20% — and on the regional courts level (2nd tier) – from 1.5 to 25%– depending on the court circuit, in 2021 it was 7,32% of video-hearings and in 2022- 13,3%¹⁷.

This is why the outbreak of the pandemic can be seen as a mark of the renaissance of online hearings. During the COVID-19 pandemic, online hearings helped to protect public health from danger without shutting down courts and suspending procedures conducted in-person. Courts and legislators had to completely switch to remote hearings. This solution was either introduced in many countries for the first time by way of emergency legislation or it was expanded during the pandemic.

In Poland, it was introduced in art. 15zsz1 of the Anti-Covid Bill¹⁸. The regulation established the rule of obligatory online sessions including hearings, whereas sessions in the in-person mode became the exception¹⁹. They may take place only when a legal representative or a party applies for it and when they do not involve a risk for public health, especially the health of trial participants²⁰. The other forms of hearings are now subsidiary, while the online mode of proceeding is basic²¹. This rule applies to civil and administrative procedure, but it is still obligatory to hold a court session in the in-person mode in the criminal procedure. However, in some countries like the United States or Germany, online sessions are possible in every procedure²². These forms of using new technologies set new challenges for legal representatives regarding ethics and new forms of services they need to provide for their clients.

¹⁷ Ibidem; A. Patryk, P. Rojek-Socha, *W sądach coraz więcej e-rozpraw. I wciąż pytania o prawa stron*, Prawo.pl, 18.02.2022, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/rozprawy-zdalne-statystyki-za-2020-2021-i-styczen-2022-r,513546.html> [access: 08.01.2023].

¹⁸ The Bill of 2 March 2020 on the special measures introduced to prevent, counteract and combat COVID-19, other infectious diseases and crises caused by them (Journal of Laws of 2020, pos. 1842 – consolidated text with amendments, further: Anti-Covid Bill).

¹⁹ A. Machnikowska, *Zasada jawności w postępowaniu procesowym – modernizacja czy marginalizacja? Wybrane zagadnienia*, „Polski Proces Cywilny” 2022, No. 1, p. 110.

²⁰ M. Biała, *Rozprawy zdalne w postępowaniu cywilnym*, System Informacji Prawnej LEX, <https://sip.lex.pl/#/publication/470156356/biala-monica-rozprawy-zdalne-w-postepowaniu-cywilnym?keyword=Bia%C5%82a%20Rozprawy%20zdalne%20w%20post%C4%99powaniu%20cywilnym&cm=SFIRST>, 2021, [access: 08.01.2023]

²¹ J. Płaziuk, *Konieczność odstąpienia od przeprowadzania posiedzenia zdalnego w przypadku wyznaczenia rozprawy i posiedzenia jawnego w czasach COVID-19*, „Polski Proces Cywilny” 2022, No. 1, p. 257.

²² D. Ariturk, W.E. Crozier, B.L. Garrett, *Virtual Criminal Courts* [online], The University of Chicago Law Review Online, 16.11.2020, <https://lawreviewblog.uchicago.edu/2020/11/16/covid-ariturk/> [access: 20.11.2022].

BARRIERS AND PROBLEMS RESULTING FROM THE USE OF NEW TECHNOLOGIES IN COURT PROCEEDINGS

The implementation of new technology into law must be conducted with the assumption that access to justice may not be prevented by the fact that a certain means of communication technology is not available to a party or a legal representative. International and domestic legislation should ensure that communication via the internet does not threaten the appropriate protection of sensitive data used over the course of proceedings. In many countries the letter of law did not meet the reality. The lack of proper devices for video-conferencing in courts results in a hybrid solution: the use of privately owned systems, such as Zoom, Skype and Microsoft or Jitsi in combination with systems provided by the state. But the greatest problem, i.e., a lack of the necessary hardware and slow Internet connections, is among parties and legal representatives²³. Although the right to technical equipment and a good Internet connection is an important factor determining the success of remote hearings, it is still not effectively exercised, which can be disappointing²⁴.

At the same time, the advantages of video-hearings and remote trials, which can help to improve access to the court, can be clearly seen. The remote mode makes courts accessible to parties and legal representatives, limiting the number of long travels and helping to save time. Consequently, some welcomed the change as an „opportunity to work smarter”. On the other hand, it creates another duty for legal representatives, who provide contact with the court for clients who cannot get connected due to basic reasons.

Still, reports and surveys show that the justice system „does not make adequate use of new technological solutions”, although the introduction of modern technological solutions could improve the functioning of the courts²⁵. This is due to a number of factors.

Simultaneously with new opportunities come new problems connected with inequalities in access to the information society through new technologies and the development of digital exclusion²⁶. It is still possible to indicate

²³ A. Sanders, op. cit., p. 17.

²⁴ *Wykluczenie cyfrowe podczas pandemii*, Federacja Konsumentów, p. 15, Federacja Konsumentów, January 2021, <http://www.federacja-konsumentow.org.pl/n,6,1479,1,1,wykluczenie-cyfrowe-podczas-pandemii.html>, [access: 1.11.2022].

²⁵ M. Diehl, J. Jagura, K. Jarzmus, I. C. Kamiński, P. Kładoczny, M. Szwed, K. Wiśniewska, A. Zwolankiewicz, *Report: New Technologies – New Justice – New Question*. Implementation of new technologies in justice, Helsinki Foundation for Human Rights, Warsaw 2021, p. 15.

²⁶ Look: R. Kluszczyński, *Spółeczeństwo informacyjne. Cyberkultura. Sztuka multimediów*, RABID, Kraków 2001, p. 10.

groups of digitally excluded persons across the world, who lack basic devices to make an Internet connection or do not have sufficient skills due to their age or general ineptitude. According to a report of the Consumer Federation on digital exclusion during the pandemic from January 2021 „4.51 million Polish citizens aged 16-74 never used the Internet, and 1.82 million used the Internet occasionally”. In this age group, 4.78 million never use a computer, and another 3.12 million use it occasionally. 52% of the respondents indicated „a lack of skills” as the reason for not using the Internet²⁷. Interestingly, in a group of disabled persons, the percentage of those who never use the Internet was 35%²⁸.

This issue also affects bigger and highly developed countries, and it is due to the same reasons. For example, the Federal Communications Commission in the United States estimated that 14 million Americans lack usable Internet access, and over 25 million lack reliable, high-speed access²⁹. If the claim is that virtual appearances will improve access to rural or urban indigent defendants, the digital divide should make us skeptical of the claim³⁰. There are also profound disparities in access to Internet broadband and computers according to income and race³¹. The same is true for persons with disabilities, who may also require special technology in order to engage in online activities such as remote

²⁷ Wykluczenie cyfrowe podczas pandemii, Federacja Konsumentów, pp. 15, Federacja Konsumentów, January 2021, <http://www.federacja-konsumentow.org.pl/n,6,1479,1,1,wykluczenie-cyfrowe-podczas-pandemii.html>, [access: 1.11.2022]; *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce w 2019 roku*, 21.10.2019, GUS, p. 2, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwoinformacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-w-2019-roku,2,9.html> [access: 1.11.2022].

²⁸ Wykluczenie cyfrowe podczas pandemii, Federacja Konsumentów, p. 5, 15 and 29, January 2021, <http://www.federacja-konsumentow.org.pl/n,6,1479,1,1,wykluczenie-cyfrowe-podczas-pandemii.html> [access: 1.11.2022]; *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce w 2019 roku*, 21.10.2019, GUS, p. 2, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwoinformacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-w-2019-roku,2,9.html> [access: 1.11.2022].

²⁹ 2018 Broadband Deployment Report, Federal Communication Commission, 02.02.2018, <https://www.fcc.gov/reports-research/reports/broadband-progress-reports/2018-broadband-deployment-report> [access: 08.01.2023].

³⁰ D. Ariturk, W.E. Crozier, B.L. Garret, op. cit.

³¹ M. Anderson and M. Kumar, *Digital Divide Persist Even as Lower-Income Americans Make Gains in Tech Adoption*, Pew Research Center, 2019, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/07/digital-divide-persists-even-as-lower-income-americans-make-gains-in-tech-adoption/> [access: 1.11.2022]; E. A. Vogels, *Digital divide persists even as Americans with lower incomes make gains in tech adoption*, Pew Research Center, 22.06.2021, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/06/22/digital-divide-persists-even-as-americans-with-lower-incomes-make-gains-in-tech-adoption/>, [access: 8.01.2023]; A. Perrin, *Digital Gap Between Rural and Nonrural America Persists*, Pew Research Center, 2019, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/31/digital-gap-between-rural-and-nonrural-america-persists/> [access: 1.11.2022].

court proceedings³². These problems are also encountered by legal representatives.

Another concern related to the use of new technologies is the risk of a breach of the right to a fair trial and the right to be present, with all its repercussions. These ways of communication may lead to a loss of transparency in the virtual courtroom, risks to judges' independence and the adequate attorney-client privilege, and discriminatory biases.

Most of these issues are not only potential risks, but now they are real-life problems. They show that holding a hearing through in-person, face-to-face contact with the court and the judge is sometimes essential for fair jurisdiction. Some physical interactions are far more difficult to spot in virtual meetings, such as using behavioral cues to detect deception and the importance of eye contact³³. As it is said: „Without adequate attorney-client privilege and public access to hearings, the virtual criminal courtroom could also lead to faster rulings made without scrutiny”³⁴. In turn, for legal representatives it means less impact on the court activity and limited contact with the client during hearings. The effects of those malfunctions are visible in the statistics. According to an American study, defendants whose hearings were conducted over video had substantially higher bond amounts set than their in-person counterparts, with increases ranging from 54 to 90 percent, depending on the offense³⁵. Another study showed that virtual hearings sped up deportations during the pandemic, allowing them to take place „out of sight and with less accountability”³⁶.

This has the effect that new technologies create challenges for ethics. It is important because even e-mail correspondence can have a negative impact on proceedings. The New South Wales Supreme Court in Australia even investigated a case of omitting a solicitor of the other party in correspondence to the court via e-mail. In his decision, his Honor stated: „It is not appropriate for a party to litigation, or its legal advisers, to communicate with the Court, except in very limited circumstances, without the prior knowledge and consent of the other

³² M. Anderson and A. Perrin, *Disabled Americans are Less Likely to Use Technology*, Pew Research Center, 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/07/disabled-americans-are-less-likely-to-use-technology/> [access: 1.11.2022].

³³ S.A. Bandes, N. Feigenson, *Virtual Trials: Necessity, Invention, and the Evolution of the Courtroom*, "Buffalo Law Review" 2020, Vol. 68, No. 5, p. 1294.

³⁴ D. Ariturk, W.E. Crozier, B.L. Garrett, op. cit.

³⁵ S.S. Diamond, L.E. Bowman, M. Wong, M.M. Patton, *Efficiency and Cost: The impact of videoconferenced hearing on bail decisions*, "The journal of criminal law & criminology" 2010, No. 3, p. 893.

³⁶ G. Del Valle, *Waiting to be thrown out* [online], The Verge, <https://perma.cc/FBK8-ZXPP> [access: 25.11.2022].

party to that litigation”³⁷. This judgment underlines the principle that although communication between lawyers serves the smooth functioning of the court, the impartiality and integrity of the court must not be undermined by such exchanges. The core of the ethical obligation of legal practice is a duty to respect the court and to ensure its impartiality. Even the most innocuous words from a lawyer to an associate may give rise to an allegation that the party has attempted to influence the conduct or outcome of the case before the judge³⁸.

This shows that the creation of an ethical framework is absolutely necessary when designing and implementing artificial intelligence solutions for courts and legal professionals. In Europe it resulted in the adoption of the European Ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment by the Council of Europe European Commission for the Efficiency of Justice in 2018³⁹. Also, the European Criminal Bar Association issued a statement setting out the principles on the use of video-conferencing in criminal cases in a post-COVID-19 world in 2020⁴⁰. Not to mention smaller initiatives such as statements of local legal representatives’ associations containing rules that provide for ethical actions during online procedures. However, they show that good will and reality often do not share common ground.

SUMMARY

The above remarks are only an attempt to point out the basic problems related to new technologies in the legal proceedings and in the activity of legal representatives. This brief analysis shows that instead of a renaissance of new forms of communication in legal procedures, there are still visible issues that make all the change slow and often imperfect.

Although the legal system provides for many forms of new technologies (such as online correspondence, online portals or even whole procedures conducted online, including video-hearings) to enhance communication between

³⁷ Judgment of New South Wales Supreme Court of 27 July 2015, No. 1035, FAL Management Group Pty Ltd v Denham Constructions Pty Ltd [2015], <http://classic.austlii.edu.au/> [access: 22.11.2022].

³⁸ R v Fisher [2009], VSCA 100; Supreme Court of Victoria, Commercial Court, Practice Note 6/2009.

³⁹ *European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018)*, Council of Europe, 02.2019, <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> [access: 08.01.2023]

⁴⁰ *European Criminal Bar Association Statement of Principles on the use of Video-Conferencing in Criminal Cases in a Post-Covid-2019 World. September 6, 2020*, European Criminal Bar Association, 6.09.2020, https://www.ecba.org/extdocserv/20200906_ECBAStatement_videolink.pdf [access: 25.11.2022].

legal representatives and courts and make it more convenient and effective, it is not used at an adequate level. It still does not satisfy the needs and achieve the set goals.

The general problem is a lack of uniform legal solutions providing equal access to new technologies in legal procedures. Significant differences in forms and accessibility can be seen worldwide. It is a matter of some concern that they exist in the countries of the European Union and also that domestic legislatures introduce disparities between different kinds of procedures within one legal system. This leads to chaos and a lack of unity in the regulations on the rights of parties.

While it is a problem in itself, the above stems from other, more particular issues that determine the formerly mentioned differences. On the one hand, there is a problem of access to the internet connection due to technical deficiencies or a lack of skills, which is also an obstacle for legal representatives. On the other hand, there is a real risk of breaching fundamental procedural rights due to the creation of distance with new technologies.

It is clear from the presented results of surveys that in some cases it is hard to replace in-person contact in the courtroom with online communication. This is all the more so because new technologies open a new field of ethical aspects of activity during online trials. This shows that the implementation must be done simultaneously with amendments to law that take into account the specifics of technology (along with the creation of a necessary ethical framework) and the development of judges and legal representatives' skills, allowing them to undertake activity in physical and virtual courtrooms with the same certainty and due diligence.

BIBLIOGRAPHY

LEGAL ACTS

Act of 2 March 2020 on the special measures introduced to prevent, counteract and combat COVID-19, other infectious diseases and crises caused by them (Dz.U. z 2020 r., poz. 1842 – consolidated text with amendments).

Ministerial Implementing Order (Portaria) No 280/2013 of 26 August 2013 (Diário da República n. ° 163/2013, Série I de 2013-08-26, páginas 5159-5165).

COURT JUDGMENTS

Judgement of the Supreme Court in Warsaw of 25 January 2022, case file No. III CZ 58/22, www.sn.pl.

Judgment of New South Wales Supreme Court of 27 July 2015, No. 1035, FAL Management Group Pty Ltd v Denham Constructions Pty Ltd, <http://classic.austlii.edu.au/>.

R v Fisher [2009], VSCA 100; Supreme Court of Victoria, Commercial Court, Practice Note 6/2009.

SPECIALIZED LITERATURE

Bandes S.A., Feigenson N., *Virtual Trials: Necessity, Invention, and the Evolution of the Courtroom*, "Buffalo Law Review" 2020, Vol. 68, No. 5, pp. 1275-1352.

Coumarelos Ch., Macourt D., People J., M. McDonald H., Wei Z., I. Reiny, Ramsey S., *Legal Australia-Wide Survey: Legal Need in Australia*, Law and Justice Foundation of New South Wales, Sydney 2012.

Diamond S.S., Bowman L. E., Wong M., Patton M. M., *Efficiency and Cost: The impact of videoconferenced hearing on bail decisions*, „The journal of criminal law & criminology” 2010, No. 3, pp. 869-902.

Diehl M., Jagura J., Jarzmus K., Kamiński I. C., Kładoczny P., Szwed M., Wiśniewska K., Zwołankiewicz A., *Report: New Technologies – New Justice – New Question. Implementation of new technologies in justice*, Helsinki Foundation for Human Rights, Warsaw 2021.

Kluszczyński R., *Spółeczeństwo informacyjne. Cyberkultura. Sztuka multimedialności*, Wydawnictwo Rabid, Kraków 2001.

- Machnikowska A., *Zasada jawności w postępowaniu procesowym – modernizacja czy marginalizacja? Wybrane zagadnienia*, „Polski Proces Cywilny” 2022, No. 1, pp. 80-124.
- Moskal A. (ed.), *Social Movements in a Time of the COVID-19 Pandemic*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warsaw 2022.
- Płaziuk J., *Konieczność odstąpienia od przeprowadzania posiedzenia zdalnego w przypadku wyznaczenia rozprawy i posiedzenia jawnego w czasach COVID-19*, „Polski Proces Cywilny” 2022, nr 1, pp. 247-267.
- Sanders A., *Video-Hearings in Europe Before, During and After the COVID-19 Pandemic*, „International Journal for Court Administration” 2021, Vol. 12, pp. 1-21.
- Wallace A., *‘Virtual Justice in the Bush’: The Use of Court Technology in Remote and Regional Australia*, „Journal of Law, Information and Science” 2008, Vol. 19, pp. 1-21.

INTERNET SOURCES

- Anderson M., Kumar M., *Digital Divide Persist Even as Lower-Income Americans Make Gains in Tech Adoption* [online], Pew Research Center, 2019, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/07/digital-divide-persists-even-as-lower-income-americans-make-gains-in-tech-adoption/> [access: 01.11.2022].
- Ariturk D., Crozier W.E., Garrett B.L., *Virtual Criminal Courts* [online], The University of Chicago Law Review Online, 16.11.2020, <https://lawreviewblog.uchicago.edu/2020/11/16/covid-ariturk/> [access: 20.11.2022].
- Biała M., *Rozprawy zdalne w postępowaniu cywilnym. Komentarz praktyczny* [online], System Informacji Prawnej LEX, 2021, <https://sip.lex.pl/#/publication/470156356/biala-monika-rozprawy-zdalne-w-postepowaniu-cywilnym?keyword=Bia%C5%82a%20Rozprawy%20zdalne%20w%20post%C4%99powaniu%20cywilnym&cm=SFIRST> [access: 08.01.2023].
- Del Valle G., *Waiting to be thrown out* [online], The Verge, 8.09.2020, <https://perma.cc/FBK8-ZXPP> [access: 25.11.2022].
- European Criminal Bar Association Statement of Principles on the use of Video-Conferencing in Criminal Cases in a Post-Covid-2019 World. September 6, 2020*, European Criminal Bar Association, 6.09.2020, https://www.ecba.org/extdocserv/20200906_ECBAStatement_videolink.pdf [access: 25.11.2022].

- European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018), Council of Europe, 02.2019, <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> [access: 08.01.2023].*
- Initiating Documents* [online], United States District Court. Central District of California, <https://www.cacd.uscourts.gov/e-filing/initiating-documents> [access: 10.11.2022].
- Łukaszewicz A., Cydzik S., *Temida jeszcze nie przeszła z offline do online. Co przeszkadza zdalnym sądom* [online], Rzeczpospolita, 29.09.2022, <https://www.rp.pl/sady-i-trybunaly/art37148491-temida-jeszcze-nie-przeszla-z-offline-do-onlne-co-przeszkadza-zdalnym-sadom> [access: 11.11.2022].
- Online processing of cases and e-communication with courts. Czech Republic, Finland, Germany, Hungary, Lithuania, Netherlands, Poland, Content provided by: European Judicial Network (in civil and commercial matters)* [online], European e-justice, https://e-justice.europa.eu/280/EN/online_processing_of_cases_and_ecommunication_with_courts? [access: 10.11.2022].
- Perrin A., *Digital Gap Between Rural and Nonrural America Persists*, Pew Research Center [online], 19.08.2021, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/31/digital-gap-between-rural-and-nonrural-america-persists/> [access: 1.11.2022].
- Patryk A., Rojek-Socha P., *W sądach coraz więcej e-rozpraw. I wciąż pytania o prawa stron* [online], Prawo.pl, 18.02.2022, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/rozprawy-zdalne-statystyki-za-2020-2021-i-styczen-2022-r,513546.html> [access: 08.01.2023].
- Practice direction 2C – starting proceedings in the country court* [online], Justice, <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part02/practice-direction-2c-starting-proceedings-in-the-county-court>, update: 1.10.2022, [access: 10.11.2022].
- Spółeczeństwo informacyjne w Polsce w 2019 roku* [online], GUS, 21.10.2019, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwoinformacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-w-2019-roku,2,9.html> [access: 1.11.2022].
- Vogels E. A., *Digital divide persists even as Americans with lower incomes make gains in tech adoption* [online], Pew Research Center, 22.06.2021, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/06/22/digital-divide-persists-even-as-americans-with-lower-incomes-make-gains-in-tech-adoption/>, [access: 8.01.2023].

- Wykluczenie cyfrowe podczas pandemii* [online], Federacja Konsumentów, January 2021, <http://www.federacja-konsumentow.org.pl/n,6,1479,1,1,wykluczenie-cyfrowe-podczas-pandemii.html>, [access: 1.11.2022].
- 2018 *Broadband Deployment Report* [online], Federal Communication Commission, 2.02.2018, <https://www.fcc.gov/reports-research/reports/broadband-progress-reports/2018-broadband-deployment-report> [access: 08.01.2023].

NEW TECHNOLOGIES IN COURT PROCEEDINGS

Abstract. The aim of this chapter is to present the forms and dangers of using new technologies in court proceedings and in the activity of legal representatives. Besides indicating the ways of using AI in legal proceedings worldwide, it also names the main issues causing deficiencies in the use of new forms of activity. Due to the chosen literature and comparative method of analysis it was possible to demonstrate the application of the new technologies in different legal systems worldwide. In the paper the perspective of the problem is not closed only to Poland or Europe, especially countries of the European Union, but it also shows the subject in the United States or Australia. That made it possible to present the main similarities and differences between individual countries and the court proceedings with the situation of legal representatives in them. The analysis allows the recognition that today in almost every country new technologies are used in judicial systems such as: initiating cases online, video-hearings as well as online platforms to communicate between courts, parties and legal representatives. Most of the changes had begun before the pandemic, but the COVID-2019 crisis accelerated the technological evolution in legal proceedings. With this also came dangers such as: lack of necessary hardware or internet connection, possibilities of breaching the right to a fair trial and the right to be present in court. That changes the role of the legal representatives, who are now also responsible for ensuring the parties' presence in the online courtroom and creates the need of creating ethical rules for new operation forms in the judicial system.

Keywords: new technologies, court proceedings, professional legal representatives, video-hearing, ethics, pandemic

Maciej Bujalski
Jagiellonian University Cracow (Poland),
University of Orleans (France)
ORCID: 0000-0003-4004-8319

LOYALTY PROGRAMMES IN E-COMMERCE – THE LEGAL ASPECTS

INTRODUCTION

The development of new technologies essentially touches all spheres of human activity, but is the most dynamic in the realities of the market economy and business. Technologies allowing for the improvement of trade are particularly present in the e-commerce sector, where they take various forms. Their indirect effect is the occurrence of new legal instruments, which had been previously unknown. In particular, it concerns the practical relevance of new contract types that are not strictly related to a specific sector of activity (e.g. the automotive industry, construction or the financial services sector). The loyalty programmes offered by online shops to their customers are an example of this phenomenon, whereby the latter can purchase certain products with points accumulated on platforms run by such an online shop. Their main purpose is to enable regular customers to transact more easily with a given trader, often on more favourable terms. The characteristics of these programmes will be described below.

In addition to discussing the legal nature of the relationship between a shop offering a given loyalty programme and the customer who uses it, the aim of this paper will point out that in dynamically developing economic relations based on new technologies it may be problematic to limit given legal instruments to certain categories of entities. This is because the development of new technologies promotes the versatility and universality of the services offered.

Therefore, phenomena occurring in practice will escape from legal regulations, which contradicts the purpose for which they were introduced. The aforementioned loyalty programmes offered to customers in e-commerce will serve as an example that provides evidence for these conclusions.

CHARACTERISTICS OF LOYALTY PROGRAMMES IN E-COMMERCE

First of all, it is necessary to indicate the essential characteristics of the above-mentioned loyalty programmes in order to find the appropriate legal regulation for them. A customer who regularly purchases products from an online shop often creates an account (profile) where the customer's data is stored and which facilitates the conclusion of a contract between the registered customer and the e-shop owner. The points awarded to the customer are linked to this account. They may be a kind of bonus for frequent purchases in a given shop or for concluding transactions of a certain size. It is also possible that a third party decides to pay a certain amount of money to the shop, which will be credited to the customer as points. This is the way in which gift cards may occur in e-commerce.

Collected points allow the customer to purchase specific products. The customer then pays for the product with such points rather than with cash. This results in savings on the customer's part, but also streamlines the contracting process, as the entire payment mechanism (especially the intermediary of the payment service provider) is not involved. However, more often the accumulated points are used in such a way that the price of a given product is lower (part of the price is covered by the points), but still has to be paid by the buyer. These preferential conditions are intended to foster a relationship with the customer and encourage him/her to regularly use the services of the given e-shop.

These features make it possible to see the similarity between points-based e-commerce loyalty programmes and so-called prepaid cards. Nevertheless, one fundamental difference must be pointed out. While prepaid cards have cash as their object, the loyalty programmes that are the subject of this study detach themselves from monetary value, allowing to make transactions with points that are only respected in a given e-commerce shop. These characteristics will determine which legal construction will be the most adequate to describe the relationship between the customer and the trader, on the basis of which points are collected, saved and used by the customer. In other words, what is the legal character of the described loyalty programmes.

LEGAL CHARACTER OF LOYALTY PROGRAMMES

The application of a loyalty programme is the result of the consensual will of the customer choosing to participate in such a programme and the entrepreneur offering it. There are no doubts that the relationship establishing the rights and obligations of two autonomous and formally equal entities, and resulting from their consensual will, has its source in a civil law contract¹. It should be irrelevant that the parties may not be fully aware that they are entering into a contract when they choose to regulate their situation in such a way. This leads to the conclusion that the loyalty programme offered by the e-shop constitutes a contractual relationship.

At the same time, the Polish Civil Code [hereafter CC] does not mention such a contract explicitly². The relationship also does not correspond to any statutory type of contract. It is therefore an unnamed contract³. It is necessary to determine which contract specified by the Civil Code the loyalty programme contract is most similar to, which will make it possible to apply the relevant provisions accordingly (*per analogiam, mutatis mutandis*)⁴. Two features will be important here. Those are the duration of the loyalty programme contract (its perpetual character) and its subject matter, i.e. the points used to perform a transaction in a given e-shop. The second one somehow represents an illustration for a general thesis. Today's markets are characterized by a high degree of dynamism. The pace of exchange and its international character are important. This is causing a replacement of the legal constructs traditional of the commodity-money economy with technologies that are commonly used and based on receivable debts (including non-cash money, but also cryptocurrencies). Following these features, three possibilities of qualification will be analyzed below: contract on performance of services, irregular deposit, and bank account contract.

CONTRACT ON PERFORMANCE OF SERVICES

Economies that develop dynamically –technologically-driven economies – are based on services of great diversity. That is why the legal regulation of contracts on the completion of a service transaction must be sufficiently broad to cover the entire spectrum of the various legal relationships that occur in the practice of trading. For this reason, the Polish Civil Code does not regulate this

¹ A. Brzozowski, P. Machnikowski, [in:] K. Osajda (ed.), *System Prawa Prywatnego*, Vol. 5, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, C. H. Beck, Warszawa 2020, p. 473.

² Civil Code of 23 April 1964, Journal of Laws of 2022, item 1360.

³ B. Gawlik, *Pojęcie umowy nienazwanej*, „*Studia Cywilistyczne*” 1971, Vol. XVIII, pp. 10-11, 19-20.

⁴ *Ibidem*, pp. 25-29.

type of contract in detail by defining the obligations of the parties. Pursuant to Article 750 CC, the provisions on mandates shall apply respectively to contracts on performance of services not regulated by other provisions. This norm indicates the regime applicable to unnamed contracts which oblige to perform specific factual acts⁵. In the case of a loyalty programme contract, the trader offers its customer to run an account to gather points and allows making purchases with the points on special terms. Such an activity corresponds to the broad concept of the performance of services. It has to be noted, however, that Article 750 CC will not be applicable if the contract shows substantial similarity to other named contract, the regulation of which should be applicable⁶. As it will be indicated, this is the case for e-shop operators' service of storing a certain value in the form of points and, above all, making transactions with them (see *infra*). Nevertheless, this construction could be useful to describe the service of running an account in a given online shop⁷. However, it does not capture the essence of the relationship resulting from the loyalty programme contract. Therefore, it must be concluded that qualification of the loyalty programme contract as a contract on performance of services referred in Article 750 CC (and consequently the application of the provisions relating to a contract of mandate) can only be of a subsidiary nature. It is then necessary to indicate a named contract to which the loyalty programme contract bears the greatest similarity.

IRREGULAR DEPOSIT

An irregular deposit is a contract of safe-keeping which has things designated only as to their kind or money as its object and authorizes the depositary to dispose of them (Article 845 CC)⁸. The use of this instrument would result in the application of the provisions on loans (Articles 720 et seq. CC) to a loyalty programme contract. The analysis of the irregular deposit is important, since it is a basis for bank accounts⁹. At the same time, an irregular deposit contract

⁵ Ibidem, pp. 14-15, however some authors treat such a contract as a named one.

⁶ K. Kopaczyńska-Pieczniak, [in:] A. Kidyba (ed.), *Kodeks cywilny. Komentarz*. Vol. III. *Zobowiązania – część szczególna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, p. 778.

⁷ Cf. comments regarding the legal character of an account on the social network; K. Wielgus, *Umowa o używanie portalu społecznościowego – zagadnienia konstrukcyjne*, [in:] R. Markiewicz (ed.), *Prawo a media społecznościowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022, pp. 177-188.

⁸ As an institution defining the effects of any contract which involves giving for safe-keeping of things designated only as to their kinds or money with the right of disposal, rather than as a separate type of contract, the irregular deposit is treated by W. Pyziół, [in:] J. Panowicz-Lipska (ed.), *System Prawa Prywatnego*, Vol. 8., *Prawo zobowiązań – część szczegółowa*, C.H. Beck, Warszawa 2011, pp. 463-464.

⁹ See for example Z. Ofiarski, *Prawo bankowe*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, p. 238.

may be concluded by any entity, not just a bank (it is not a subject-qualified contract; cf. Article 725 CC), which may suggest an easier application of this institution to loyalty programmes offered by an e-shop operator¹⁰. The key would be to recognize that, since the shop offers to make transactions with the stored points, it thereby disposes of them. However, the application of the institution of irregular deposit must be excluded for two reasons.

Firstly, the essence of a deposit is the giving of an item for safe-keeping with the obligation to return it, so it is reasonable to apply the loan contract provisions governing return of funds. Meanwhile, in the case of loyalty programmes, the customer usually does not deposit anything to the e-shop operator. Points are accumulated either automatically or as a result of third-party payments, but there is no characteristic relationship of giving for safe-keeping with a concomitant obligation to return. Thus, the regime would be inadequate and the loan contract provisions cannot really be applicable.

Secondly, an irregular deposit is a real contract¹¹. This means that for its validity, a physical act of putting the thing into safe-keeping is necessary. There can be no question of such an act in a case where points representing some Abstract value are stored (for particular loyalty programme contracts, it will even be possible to qualify the points as receivable debts). Consequently, the construction of an irregular deposit cannot be used as an explanation of the legal nature of a loyalty programme in e-commerce.

That also proves that digitalization related to the development of new technologies, which is also seen in e-commerce, means that instruments based on real contracts will be of marginal importance in modern trading. Such conclusion leads to further analysis whether the instrument of the bank account contract can be a remedy for the identified problem.

BANK ACCOUNT CONTRACT

The bank account contract is mainly regulated by Articles 725 et seq. CC and Articles 49 et seq. of the Banking Law Act [hereafter BLA]¹². Due to its definition, a bank account implies an obligation to hold the account holder's cash money and, if it is so provided, to carry out financial settlements on the account holder's order. Referring these two elements to the construction of loyalty programmes offered in e-commerce will make it possible to determine whether it is the regime of the bank account contract that will be appropriate to describe their legal nature.

¹⁰ Z. Zarzycki, *Rzymski rodowód depozytu nieprawidłowego. Art. 845 Kodeksu Cywilnego*, „Państwo i Społeczeństwo” 2003, Issue 2, p. 42.

¹¹ Ibidem, p. 40.

¹² Banking Law Act of 29 August 1997, Journal of Laws of 2021, item 2439.

As noted, in the case of loyalty programmes, the customer usually does not transfer anything to the online shop operator. The points accumulate automatically. However, this is of much less importance than in the case of an irregular deposit. What matters most for the bank account contract is that cash money is accumulated in the account, just as points are accumulated under a loyalty programme. While distinguishing between loyalty programmes and prepaid cards, it was pointed out that the loyalty programmes in question do not have cash money as their object, whereas it is cash money that is accumulated in a bank account, as is inherent in its nature. However, this does not prevent the application of the provisions relating to a bank account contract *per analogiam*, once the structural similarity is noticed. It is crucial to understand that money *stricto sensu* (tangible means of payment) is not accumulated in a bank account. The object of this contract is in fact a receivable debt (claim) to the bank for the payment of a corresponding amount, and thus a certain abstract value¹³. Even more so, the character of an abstract value (no longer necessarily a receivable debt) can be attributed to points allowing e-commerce purchases. Both contracts thus involve the storage of some intangible measure of value. They consequently show such similarity that it will be useful to apply the provisions on the bank account contract to loyalty programmes.

The usefulness of drafting a bank account contract is even clearer when the possibility of carrying out financial settlements is considered. Although there is no financial settlement in the case of loyalty programmes (see *infra*), it is essential for them to determine the contractual obligation on the basis of which it is possible to make purchases in a given e-shop by making payments with accumulated points. The construction of the bank account contract will be adequate here, as it allows this obligation to be identified and regulated.

Two norms concerning the bank account contract will be particularly relevant. Firstly, the possibility to terminate the legal relationship arising from participation in a loyalty programme. Application of Article 730 CC *per analogiam*, must result in a conclusion that the customer may always terminate the loyalty programme contract, while the e-store operator may only terminate it for valid reasons indicated in the contract (see Article 52(2)(9) BLA)¹⁴. This may include, in particular, the end of the promotional period during which the loyalty programme in question was offered. Secondly, the application of Ar-

¹³ W. Pyziół, op. cit., p. 495. On its implications while considering the economic nature of banking activity, see M. Bujalski, *Zakres zastosowania reguły contra proferentem oraz istota umowy rachunku bankowego w świetle pojęcia „obracanie środkami pieniężnymi”*. *Głosa krytyczna do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 21 stycznia 2021 r., III CSKP 80/21, „Transformacje Prawa Prywatnego”* 2022, Issue 2, pp. 26-31.

¹⁴ K. Krziskowska, [in:] M. Fras, M. Habdas (eds.), *Kodeks cywilny. Komentarz*. Vol. IV. *Zobowiązania. Część szczególna (art. 535-7649)*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, p. 623.

article 728 CC, which would impose an obligation on the trader to inform the customer of the balance of held points, enabling the customer to consciously benefit from the loyalty programme when making purchases, is reasonable.

At this point, it is necessary to analyze whether the application of the provisions on a bank account contract is excluded, as it is a subject-qualified contract that can only be concluded by a bank¹⁵. The loyalty programmes in question are offered universally, by entrepreneurs mostly even unrelated to the banking sector. However, this should not be a problem, since the rules apply *per analogiam*, that is, with respect for the differences that exist and there is no risk of circumvention of law¹⁶. The most important thing is to realize that the fact that only banks can run bank accounts is closely related to their qualification as a banking operation, which involves putting depositors' money at risk¹⁷. It is about the protection of depositors' money, guaranteed by compliance with public law requirements for banks. Such risks do not exist in the case of accumulated points, which are not freely disposed by the e-shop operator and are not a simple equivalent for money. That is why, just as there is no obstacle to concluding loyalty programme agreements in practice, there is no obstacle to applying to them the regulations on a bank account contract *per analogiam*.

To sum up this part of the analysis, it has to be concluded that loyalty programme agreements such as the ones in question are permissible under Polish law. These are unnamed contracts to which the provisions of the contract of mandate apply *mutatis mutandis* insofar as they involve the running of a profile in a given e-shop, and insofar as they involve the accumulation of promotional points and the making of purchases with them, the provisions of the bank account agreement apply *per analogiam*.

PARTICULAR APPLICABLE LEGAL REGIMES

Here, it will be determined whether the above-explained construction of loyalty programmes in e-commerce is in the scope of application of some sectoral regulations introduced by the EU directives and transposed into the Polish legal system. It should also be indicated that the implementation of a loyalty programme in e-commerce through a profile set up in a given e-shop will entail obligations resulting from the General Data Protection Regulation¹⁸.

¹⁵ Such a problem also concerns the application of the credit contract provisions beyond the banking sector; see G. Tracz, *Kredyt jako typ umowy*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2019, Issue 4, pp. 111-112.

¹⁶ B. Gawlik, *op. cit.*, pp. 20-21.

¹⁷ For more see M. Bujalski, *op. cit.*, pp. 28-29 and literature cited therein.

¹⁸ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016; OJ L 119, 4.5.2016, pp. 1-88.

ACT ON ELECTRONIC PROVISION OF SERVICES

A loyalty programme is offered online, is based on the transmission of data and is carried out without the simultaneous presence of the parties. This means that the realization of the described loyalty programmes will constitute the provision of services by electronic means within the meaning of Article 2(4) of the Act on Electronic Provision of Services of 18 July 2002 [hereafter EPSA], that can also be gratuitous (which may be relatively frequent in the case of gratification programmes)¹⁹. As the points offered have no material substrate a loyalty programme contract is an example of direct e-commerce²⁰. The entrepreneur running an e-shop is a service provider within the meaning of this Act. There is no doubt that the Act on the Provision of Electronic Services and the obligations arising therefrom will apply to discussed e-commerce loyalty programmes.

In particular, two types of obligations will be of practical importance. Firstly, the information requirements imposed on the service provider (Articles 5 and 6 EPSA). Secondly, the obligation to provide to the customer the terms of the loyalty programme (Article 8 EPSA). The legal nature of these terms and the rules for their incorporation are under discussion²¹. A breach of this obligation results in e-shop operator's liability for damages²². The customer's right to terminate the use of the service at any time (Article 7(2) EPSA) is of lesser significance, since Article 730 CC is applied²³.

PAYMENT SERVICES ACT

Here, it will be necessary to determine whether a points-based loyalty programme can be considered as a payment instrument. The term is wide and universal in order to adapt to a rapidly developing economy based on new technologies²⁴. *A priori*, such a loyalty programme appears to represent a set of procedures agreed between the user and the provider, which is used to make purchases in a given e-store. Yet, it must be again emphasized that in the case of the discussed loyalty programmes, transactions are made with the accumulated points. The Payment Services Act [hereafter PSA], on the other hand, only covers in-

¹⁹ Act on Electronic Provision of Services of 18 July 2002, Journal of Laws of 2020, item 344. See M. Świerczyński, [in:] J. Gołaczyński (ed.), *Ustawa o świadczeniu usług drogą elektroniczną. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, pp. 40-45.

²⁰ M. Węgierski, *Charakterystyka prawna umów zawieranych drogą elektroniczną*, C.H. Beck, Warszawa 2020, p. 34.

²¹ For more cf. K. Wielgus, op. cit., pp. 144-146; M. Węgierski, [in:] M. Stec (ed.), *System Prawa Handlowego, Vol. 5C, Prawo umów handlowych*, C.H. Beck, Warszawa 2020, pp. 1149-1152.

²² K. Wielgus, op. cit., p. 143-144.

²³ Cf. though *ibidem*, pp. 149-150.

²⁴ See W. Iwański, *Instrument płatniczy*, „Monitor Prawa Bankowego” 2022, Issue 7/8, pp. 74-80.

struments that are used to carry out monetary transactions²⁵. So despite a certain structural similarity, loyalty programmes in e-commerce will not be regarded as a payment instrument, and their offering as a payment service (Article 3(1)(4) PSA).

Moreover, Article 6(11) of the PSA provides an exclusion that covers instruments of application limited to services offered by the provider of an instrument or to particular goods. That would be the case of the majority of loyalty programmes for which such a character is inherent, as they tend to build a strong bond based on loyalty. This exclusion concerns also the e-commerce trade²⁶. It can be seen that even if a particular loyalty programme may be used to carry out monetary transactions, the Payment Services Act would not apply.

Consequently, e-commerce operators do not need to be granted a permit in order to offer loyalty programmes to their customers. It is important as it gives a possibility for the e-shops to easily concur on the market (which is crucial for the SMEs) and as the consumers may benefit from preferential conditions while contracting with their favorite retailers.

CONSUMER RIGHTS ACT

In the majority of cases, participants of loyalty programmes will be individuals making purchases in a given e-shop for private purposes. Such customers must be classified as consumers, who deserve special protection as the weaker party to the contract. As the conclusion of a loyalty programme agreement takes place over the Internet on standardized terms it should be regarded as a distance contract according to Article 2(1) of the Consumer Rights Act of 30 May 2014 [hereafter CRA]²⁷. The most important consequence of application of the Consumer Rights Act is that the e-shop operator is obliged to fulfill information requirements. The information concerning e.g. data permitting entrepreneur identification, means of communication, duration of the contract, should be delivered at least at the moment when a consumer expresses their will to be bound by such a contract (Article 12 CRA). This moment may differ depending on the specificity of means used to conclude a contract in a given e-shop²⁸.

²⁵ Payment Services Act of 19 August 2011, Journal of Laws of 2021, item 1907. The transactions are not defined in the Act, but the notion results from Article 4(25) of the Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 (OJ L 337, 23.12.2015, pp. 35-127); cf. M. Grabowski, *Ustawa o usługach płatniczych. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2020, Article 2, Pt. 55.

²⁶ Ibidem, Article 6, Pt. 29.

²⁷ Consumer Rights Act of 30 May 2014, Journal of Laws of 2020, item 287.

²⁸ For more see B. Gadek, *Wybrane aspekty udziału konsumenta w handlu elektronicznym*, [in:] K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczewski (ed.), *Prawo nowych technologii*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, pp. 96-97.

Furthermore, it should be noted that a consumer should benefit from the right to withdrawal within a period of 14 days (Article 27 CRA). This instrument aims at giving consumers so-called *tempus deliberandi*, so they could freely decide whether they want to participate in an offered programme. Granting consumers with a truly free right to decide is one of crucial aspects of their protection. Application of those provisions is undeniable and any lack of compliance with those obligations should result in the application of sanctions provided in the Consumer Rights Act²⁹.

CONCLUSIONS

In this chapter some legal aspects of point-based loyalty programmes offered in e-commerce were discussed. Firstly, they should be regarded as a civil law contract even if a consumer is sometimes not aware of entering into a contractual relationship. For such a contract the application of provisions on bank account contracts was proposed. Such a solution was founded on the determination of objects and on the duration of loyalty programmes offered by many e-shops. The duration of a loyalty programme contract represents its important aspect, which is given by its name. Such a programme should actually be founded on loyalty. It means that a consumer has some kind of bond with a given e-shop. However this link should result from such a programme not by its binding (it has been noted that a consumer can terminate a contract in any moment according to Article 730 CC but also benefits from right to withdrawal) but by the offers and preferential conditions made on a market that encourage a consumer to choose one e-shop over the others. Those point-based loyalty programmes offered to customers in e-commerce discussed in this paper are only an illustration of many phenomena currently occurring in markets due to the development of new technologies and may lead to some general conclusions.

Nowadays, it is possible to observe many institutions and constructions that were previously unknown and do not qualify as named contracts. As a result, more and more contracts concluded on the market are unnamed contracts, whose legal regime is not clear. At the same time, technological developments are driving entrepreneurs wishing to be competitive in modern markets to offer their customers a variety of services that do not strictly relate to their business profile. This makes legal restrictions on the permissibility of a certa-

²⁹ The question that occurs is whether such a contract serves at provision of digital content and may engage the provider's liability. However, the addressed issue deserves a particular analysis and cannot be settled in this paper.

in type of contract for a closed circle of entities paradoxically complicate the legal situation for customers instead of protecting them, as there occurs a doubt if the rules governing such contracts can be applied to similar unnamed contracts. In the future, the sense of such restrictions will probably have to be reviewed. In addition, more and more solutions are based on means of exchange other than money. Points offered in loyalty programmes are the simplest and least controversial example here. Far more problems arise, for example, from the more widely discussed cryptocurrencies. However, the trends occurring are well illustrated by this example.

Another phenomenon is the complexity of the legal system, which, once the legal nature has been determined, raises the question of the applicability of more specific regulations. For many entrepreneurs, orienting themselves in this patchwork of legal acts can be a major difficulty. What concerns the discussed loyalty programmes it has been stated that they fit into a scope applying the Act on Electronic Provision of Services and Consumer Rights Act. However, they are not a subject of regulation resulting from Payment Services Act which makes its offering accessible for more entities.

The construction of loyalty programmes also demonstrates the prevalence of innovative solutions that do not always involve big business and huge investments. New technologies are ubiquitous and contribute to the dynamism of the economy in our everyday functioning.

BIBLIOGRAPHY

LEGAL ACTS

- Act on Electronic Provision of Services of 18 July 2002, Journal of Laws of 2020, item 344.
- Banking Law Act of 29 August 1997, Journal of Laws of 2021, item 2439.
- Civil Code of 23 April 1964, Journal of Laws of 2022, item 1360.
- Consumer Rights Act of 30 May 2014, Journal of Laws of 2020, item 287.
- Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015, OJ L 337, 23.12.2015, pp. 35-127.
- Payment Services Act of 19 August 2011, Journal of Laws of 2021, item 1907.
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016, OJ L 119, 4.5.2016, pp. 1-88.

SPECIALIZED LITERATURE

- Brzozowski A., Machnikowski P., [in:] K. Osajda (ed.), *System Prawa Prywatnego*, Vol. 5, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2020, pp. 466-559.
- Bujalski M., *Zakres zastosowania reguły contra proferentem oraz istota umowy rachunku bankowego w świetle pojęcia „obracanie środkami pieniężnymi”. Głosa krytyczna do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 21 stycznia 2021 r., III CSKP 80/21, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2022, Issue 2, pp. 19-36.*
- Gadek B., *Wybrane aspekty udziału konsumenta w handlu elektronicznym*, [in:] K. Flaga-Gieruszyńska, J. Gołaczewski (eds.), *Prawo nowych technologii*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, pp. 89-103.
- Gawlik B., *Pojęcie umowy nienazwanej*, „*Studia Cywilistyczne*” 1971, Vol. XVIII, pp. 5-33.
- Grabowski M., *Ustawa o usługach płatniczych. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2020.
- Iwański W., *Instrument płatniczy*, „*Monitor Prawa Bankowego*” 2022, Issue 7/8, pp. 71-81.
- Kopaczyńska-Pieczniak K., [in:] A. Kidyba (ed.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Vol. III. Zobowiązania — część szczególna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Krziskowska K., [in:] M. Fras, M. Habdas (eds.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Vol. IV. Zobowiązania. Część szczególna (art. 535-7649)*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.

- Ofiarski Z., *Prawo bankowe*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
- Pyziół W., [in:] J. Panowicz-Lipska (ed.), *System Prawa Prywatnego*, Vol. 8., *Prawo zobowiązań — część szczegółowa*, C.H. Beck, Warszawa 2011, pp. 459-469.
- Świerczyński M., [in:] J. Gołaczyński (ed.), *Ustawa o świadczeniu usług drogą elektroniczną. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Tracz G., *Kredyt jako typ umowy*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2019, Issue 4, pp. 81-138.
- Węgiński M., *Charakterystyka prawna umów zawieranych drogą elektroniczną*, C.H. Beck, Warszawa 2020.
- Węgiński M., [in:] M. Stec (ed.), *System Prawa Handlowego*, Vol. 5C, *Prawo umów handlowych*, C.H. Beck, Warszawa 2020, pp. 1066-1165.
- Wielgus K., *Umowa o używanie portalu społecznościowego – zagadnienia konstrukcyjne*, [in:] R. Markiewicz (ed.), *Prawo a media społecznościowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022, pp. 131-199.
- Zarzycki Z., *Rzymski rodowód depozytu nieprawidłowego. Art. 845 Kodeksu Cywilnego*, „Państwo i Społeczeństwo” 2003, Issue 2, pp. 37-47.

LOYALTY PROGRAMMES IN E-COMMERCE – THE LEGAL ASPECTS

Abstract. This chapter outlines the legal nature of loyalty programmes offered to customers in e-commerce, which allow them to make purchases (often at preferential conditions) with accumulated points. It has been established that an unnamed contract, the nature of which is not clear, is concluded between the customer and the e-commerce operator. The applicability of the provisions on a contract on provision of services, irregular bank deposit or bank account contract was analyzed. It was concluded that the latter would be the most appropriate, since the object of the loyalty programme is points representing some abstract value, and the programme itself allows transactions to be carried out in the e-store. Further, it was assessed that the provisions of the Act on Electronic Provision of Services and Consumer Rights Act will apply to loyalty programmes in e-commerce. Yet, loyalty programmes will not be in the scope of application of the Payment Services Act. The example of e-commerce loyalty programmes made it possible to present the trends that occur in the contemporary market due to the development of new technologies.

Keywords: e-commerce, loyalty programme, contract, digital services, payment

RESPONSIBILITY OF THE DATA CONTROLLERS IN THE LIGHT OF THE GDPR – IN SEARCH OF LEGAL PREDICTABILITY

INTRODUCTION

Technology constitutes one of the most vital challenges for all areas of law, including privacy protection. To address this challenge and further expand the scope of law that corresponds to the requirements of modern privacy protection, the General Data Protection Regulation was introduced in 2018 by the European Union [hereafter GDPR]. GDPR came into play as one of the most important acts of data privacy law while tackling the challenge of technological growth. The aim of the Regulation is to protect individual rights and, broadly understood, privacy¹. To fit the constantly changing environment of data processing with the use of modern technologies, GDPR is drafted on an abstract level and with a visible tendency to move the responsibility of almost every action to the data controllers. The idea remains fair and reasonable from the perspective of the data subject because it focuses on the protection of their rights. Nevertheless there is also a practical dimension of personal data processing, namely the question how data controllers may rely on the responsibility offered by the GDPR.

This chapter aims to evaluate the predictability of law for data controllers, especially in the environment of online data processing by internet-operated

¹ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (GDPR), Art. 1(1) and (2).

software providers. Further, it addresses the question of how much smaller data controllers may affect market monopolists delivering the services in the role of data processors or subprocessors. It also sheds light on the legal uncertainty of the consequences for data controllers when they use risk assessment or transfer impact assessment as the basis for appropriate security measures, with both schemes of assessment having uncentralized legal requirements.

WHAT IS PRIVACY AND WHAT RIGHTS ARE BEING DIRECTLY PROTECTED BY THE GDPR?

Probably the most obvious yet often unanswered question is: why should we care about protecting privacy? The right to privacy is a quiet modern right inferred from the right to property, prohibition of trespassing, and family rights. It is difficult to avoid the impression that the right to privacy evolved and came through a set of iterations over years. Early notions from the 19th and 20th century come as handy support for the definition of privacy. One of the most straight-forward definitions of privacy came from R. Williams in his work titled „Keywords: A Vocabulary of Culture and Society”, where the word „private” was defined as: „in its positive sense, is a record of the legitimation of a bourgeois view of life: the ultimate generalized privilege, however abstract in practice, of selection and protection from others (the public); of lack of accountability to ‘them’; and of related gains in closeness and comfort of these general kinds. As such, and especially in the sense of the rights of the individual (to his private life or, from a quite different tradition, to his civil liberties) and valued intimacy of family and friends, it has been widely adopted outside the strict bourgeois viewpoint. This is the real reason for its current complexity”². The above-quoted paragraph is known as one of the earliest recognitions of privacy. The 19th century was a time of emerging understanding of privacy while earlier understandings of the right to privacy were grounded more on confidentiality or other property rights³. Consequently, the former background of understanding privacy developed by the 19th century doctrine brought us to the place in history where we officially recognize privacy as a fundamental right – as named in the quote above. From the historical perspective, the origin of the right to

² R. Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, HarperCollins Publishers UK, London 1988, p. 242.

³ The 1765 case of *Entick v Carrington* was one of the first concerned with the right to privacy and dealt with the question of improper search and seizure. This case was followed by many others including *Boyd v. United States*, 116 U.S. 616 (1886) (published in *United States Reports*), *Entick v. Carrington*, 19 How. St. Tr. 1030 (1765) (published in *Howell’s State Trials*) or *Olmstead v. United States*, 277 U.S. 438 (1928) (published in *United States Reports*).

privacy may be located in the U.S. and many recognize Warren and Brandeis as the fathers of a legal concept that took a standpoint based on the civil law literature on tort (tortious interference) that the right to privacy is implied and exists⁴. Based on civil tort law literature and an analysis of selected U.S. court decisions, Warren and Brandeis argued that the right to privacy for the protection of the inviolable personality is a common ground, although „privacy” may not be expressed *per se*. Gradually, U.S. courts have begun to recognize invasion of privacy as a tort of civil law.

As explained above, the right to privacy arose as the outcome of individuals needing to protect their private spheres of life, manage unnecessary interference, and defend against unfair seizure. From a purely legal perspective, the concept of privacy has existed in the area of law for a while, starting from early understanding as *Individualrechte* (beginning of the 19th century in Germany), through to modern jurisprudence such as *Pretty (Pretty v. the United Kingdom)* or formalization of European Charter, *inter alia*⁵.

Privacy protection has changed over time to meet current demands. Throughout the years, the understanding of privacy has changed along with the underpinning values supporting it. Further, the shape of privacy as a term was grounded on the constant growth of science, technology and everyday use of personal information processing. Since the 20th century, the question of the right to privacy has gained even more attention, mostly due to the trauma of the Second World War and further censorship, and atrocities of war. Now, according to some, privacy and the trading of personal information is the most valuable asset that one can have. It enables one to make better offers, shape global understanding, position content in an efficient matter or even lead the global discussion to desired outcome if run properly⁶.

The aim of the protection of privacy always circulates around two main ideas, namely the ability to shape information about oneself and protect the individual's right for a private life⁷. Consequently, the idea of privacy shall be viewed from many angles and its meaning and means of protection

⁴ S. Warren, L. Brandeis, *The Right to Privacy*, „Harvard Law Review” 1890, Vol. IV, No. 5, pp. 193-220.

⁵ English Justice T. Cooley in his famous *Treatise on the Law of Torts* of 1888 on page 29 classified personal rights including the right to be let alone.

⁶ One of the biggest events shaping public opinion was the Facebook-Cambridge Analytica data scandal which abused users' data on behalf of Ted Cruz and Donald Trump's election campaigns, among others.

⁷ R. Gavison, *Privacy and the Limits of Law*, „The Yale Law Journal” 1980, Vol. 89, No. 3, p. 423. The author constructs the definition of perfect privacy including the following elements: 1) when no one has access to any information about the individual, 2) no one has physical access to it; and 3) no one pays attention to her.

depend on the matter protected by the privacy under certain jurisdiction or underpinning values such as family life, home life, human personal rights, human integrity, protection of personal data, the secrecy of correspondence, and the content of communications, the intimate sphere of the human person, personal identity⁸. Identity goes far beyond physical appearance and extends to the personal history and the collection of all data about one's self⁹. J. Thomson in „The Right to Privacy” states that „Perhaps the most striking thing about the right to privacy is that nobody seems to have a very clear idea of what it is”¹⁰. Privacy is indeed difficult to define and from a purely abstract perspective any individual may understand privacy differently – from the previously quoted right to be let alone, through the right to shape information about oneself up until the right to affect how others see us and assess us.

Consequently, the understanding of the right to privacy as an object of legal protection differs across jurisdictions and thus are still subject to debate. The challenge to said understanding came not only with the fast growth but also with a redefinition of what data processing and protection of privacy means. GDPR was viewed as the answer to the difficult struggle of law and the modern perspective on data processing. The General Data Protection Regulation focused on defining rights that at first glance are not similar to the underpinning values, nevertheless the application of those rights primes the path for the real protection of individual rights.

Since 2010, data protection has been treated as one of the most important challenges for the European Union. To stabilize the data flow and general accessibility of data throughout the Member States countries, the Union approached the challenge of data processing laws' unification in the form of a Regulation legitimized by Article 16(2) of the TFEU¹¹. The choice of regulation as the legislative form for this act was not accidental – it is a directly applicable legal act that ensures control over data to the individuals understood as data subjects¹². Recital 12 of the General Data Protection Regulation directly refers to the mentioned article of the Treaty: „Article 16(2) of the TFEU mandates the European Parliament and the Council to lay down the rules relating to the protection

⁸ A. Patterson, *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*, Willey-Blackwell, Oxford 2010, p. 146.

⁹ N. Dorsen, M. Rosenfeld, A. Sajo, S. Baer, *Comparative Constitutionalism. Cases and Materials*, West, Minnesota 2003, p. 651.

¹⁰ Thomson J., *The Right to Privacy*, „Philosophy and Public Affairs” 1975, Vol. 4, No. 4, p. 295.

¹¹ Treaty on the Functioning of the European Union, article 16(2).

¹² See European Commission Communication, Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A comprehensive approach on personal data protection in the European Union, COM, Brussels 2010.

of natural persons with regard to the processing of personal data and the rules relating to the free movement of personal data”¹³.

As the outcome of Article 16(2) based legislation, the GDPR implies the following scope of rights:

- the right to be informed (art. 12 of the GDPR);
- the right of access (art. 12-15 and Recital 59 and 63 of the GDPR);
- the right to rectification (art. 16 and Recital 65);
- the right to erasure (art. 17, Recitals 65 and 66);
- the right to restrict processing (art. 18 and Recital 67);
- the right to data portability (art. 20 and Recital 68);
- the right to object (art. 21 and Recitals 68-70);
- rights concerning automated decision making and profiling (art. 21).

Additionally, by implying the rights and further outcomes of limited data transfer ability or restrictions on transfer to the countries not considered to be safe (covered by European Commission adequacy decisions), the EU also started to isolate data processing from external players¹⁴. As an outcome, the answer to the question of why the right to privacy should be protected may differ depending on the ground and standpoint. One would call for the right to self-determine information shared about us, the other would focus on the protection of family life or dignity. Regardless of which value stands as a backbone for privacy protection – it undoubtedly is one of the most influential rights standing for humanity today.

SCOPE OF DATA CONTROLLERS’ RESPONSIBILITY

The GDPR has significantly increased the responsibility placed on data controllers, emphasizing data protection and the rights of people in the digital era. The GDPR has shaped the range of responsibility for data controllers by requiring companies to put in place the proper organizational and technical safeguards to maintain the security and confidentiality of personal data as well as to give individuals access to and control over their data. This includes

¹³ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (GDPR), Recital 12.

¹⁴ Under the GDPR, the EC has the authority to determine whether a third country or an international organization offers an adequate level of data protection. This determination, known as an adequacy decision, is made on the basis of a number of criteria, including the level of data protection afforded by the third country or international organization, the rules and practices in place to ensure the protection of personal data, and the legal remedies available to individuals in the event of a breach of data protection.

the need for express consent to be obtained for the gathering and use of personal data, the provision of clear and concise privacy notices, and the immediate notification of data subjects and pertinent authorities in the event of a data breach. Nonetheless, there is growing worry that the GDPR has shifted the balance of power away from data processors and toward data controllers. Although they play a crucial part in the processing of personal data, data processors frequently escape culpability, while data controllers face heavy obligations and harsh consequences for non-compliance. As a result, even though they may have little control over the conduct of data processors, data controllers are frequently held accountable for those actions. To ensure that the obligations of data controllers and data processors are correctly balanced and in line with their respective functions, there is a need for greater clarity and consistency in the interpretation and enforcement of the GDPR¹⁵.

In the center of the story about data protection and individual rights arising from it, there is always the question of accountability or in simple terms – who is the so-called „bad guy” in this relation?¹⁶ The metaphor of the „bad guy” and the perspective from which the person looks at the requirements of data protection laws remains convincing and at the same time reflects the challenges posed by the lack of precision in the requirements¹⁷. The idea of a „bad guy” as used by Llewellyn or Holmes highlights an important question about the predictability of law and the capacity to rely on it due to the in-depth understanding of its outcome¹⁸. To discuss this aspect further it remains crucial to understand the meaning of the predictability of the law itself. The ability of people and organizations to foresee the legal repercussions of their conduct is referred to as the predictability of law. In other words, it is the notion that the law ought to be transparent, consistent, and explicit so that people can decide for themselves how to behave in line with the law. The idea of law’s predictability is strongly related to the idea of legal certainty, which is a cornerstone of the rule of law. According to legal doctrine, the predictability of law entails that it must

¹⁵ General Data Protection Regulation (GDPR), Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), arts. 24-28, 58, 83, 84, 99.

¹⁶ Oliver W. Holmes understood law as a prediction of judicial decisions made from the perspective of a „bad guy”, interested in the likelihood of being sanctioned and the amount of the sanction. He is considered to be the precursor of the idea of a „bad guy” as a person only interested in the outcome of legal actions that cares only about potential results/penalties. O.W. Holmes, *The Path of the Law*, „Harvard Law Review” 1897, Vol. 10, No. 8, pp. 457-478.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

be sure, certain, and foreseeable¹⁹. This means that legal actors should be able to rely on the law to be implemented consistently across time, and that legal rules and decisions should be based on clear and predictable principles. Legal certainty and predictability are crucial for preserving public confidence in the legal system because they lay the groundwork for people and organizations to behave legally and confidently make future plans. This approach brings up important questions on how current data controllers may effectively rely on law and if the law is in line with the social demand and reality of functioning? In the environment of fast-growing technology, GDPR brought a number of implementation challenges that in fact may lead to the avoidance of law due to the lack of clear understanding on how to implement GDPR standards in currently existing infrastructures with no need to stop or cease business activity.

It is convincing that the average data controller will view the processing from a perspective of a „bad guy” focusing only on the consequences. The GDPR must be reliable for the IT industry to obey it because it is a complicated and rapidly changing area of the law. The GDPR places heavy demands on data controllers and processors, including guidelines for data security, openness, and individual rights. These needs must be met by the IT sector, which might be difficult given the rate of technical advancement and the nature of data processing on a worldwide scale. Laws that are predictable can help to guarantee that the GDPR is administered consistently and equally across various industries and jurisdictions, giving IT organizations that are trying to comply with the regulation legal assurance. IT organizations may be less motivated or able to invest in data protection measures if the regulatory environment is ambiguous, inconsistent, or unexpected. This could compromise the purposes of the GDPR and lessen the protection of people’s personal data. Thus, guaranteeing that the rights of people are respected and protected while simultaneously promoting GDPR compliance and fostering trust in the digital economy requires the legislation to be predictable.

GDPR focused on the regulation of the processing of personal data and what happens at the moment when data is exchanged, which is one of the most powerful tools known in the world. It remains also the inseparable element of almost every business activity and with the current Internet, intermediary data services about individuals stand as powerful marketing leverage. As a consequence, it may be assumed that the data controller is mostly in need of shaping their responsibilities and conducting risk assessments would be the person evaluating what in practice will be held by the court. In the scope of law, at-

¹⁹ European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European data protection law*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2018, pp. 10-11.

tempting to regulate one of the fastest growing branches of market foreseeability and looking at the practical implementation shows the quality of the law. Especially in the field of new technologies, the law should not be an area detached from the functioning of the field and even delve into it to regulate it competently.

While from the formal perspective, it seems that there is nothing shocking in the underpinning logic of the data controller as the responsible subject, it remains even more important to take a close-up look at the practical dimension. From the perspective of IT industries, the processor is usually the person/entity that decides about data collection and then further processes of such data triggers even further data processing by third-party providers. In the reality of online business, the „third-party” usually stands for the software used during the processing activities.

The judgment of the CJEU *Google vs. Spain* provides a functional interpretation of the data controller: „Inasmuch as the activity of a search engine is therefore liable to affect significantly, and additionally compared with that of the publishers of websites, the fundamental rights to privacy and to the protection of personal data, the operator of the search engine as the person determining the purposes and means of that activity must ensure, within the framework of its responsibilities, powers and capabilities, that the activity meets the requirements of Directive 95/46 in order that the guarantees laid down by the directive may have full effect and that effective and complete protection of data subjects, in particular of their right to privacy, may actually be achieved”²⁰.

This interpretation places some additional pressure on the view that an effective evaluation of who can decide about the goal and purpose of processing must go through a data controller. This approach seems very natural when it comes to market monopolists such as Google or Microsoft because intuitively, we feel that their impact on the scope of processing is massive. Currently, Google remains one of the most recognized search engines owning around 85% of the market share worldwide. Statistics from 2010 prove that the market share decreased from around 90% nevertheless the role of the global market leader stays stable.

²⁰ Case C-131/12, *Google Spain*, 2014, published in ECLI:EU:C:2014:317, para. 36-38.

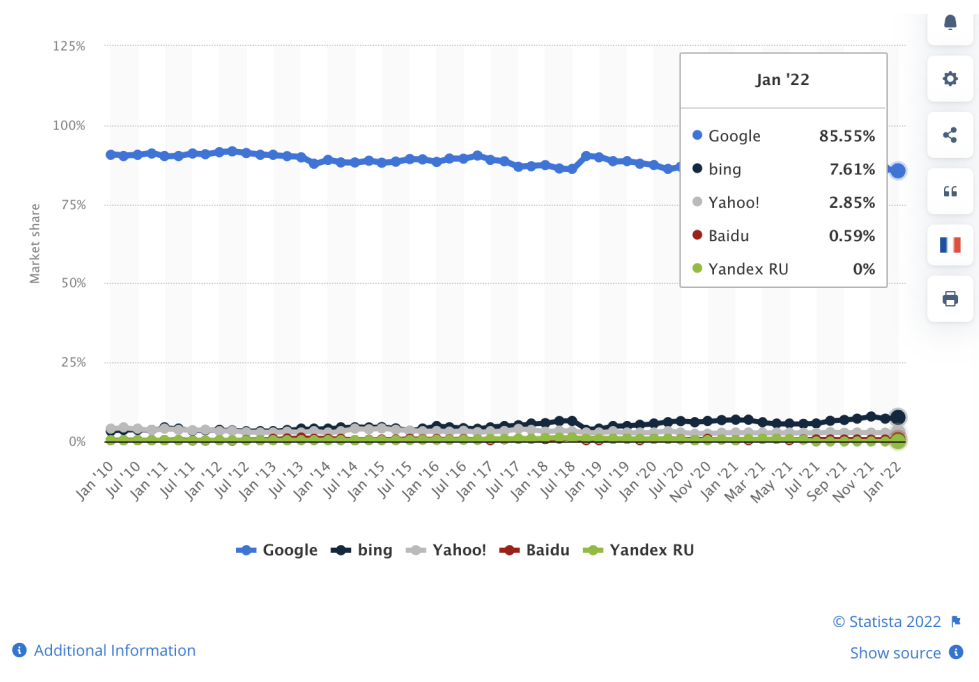

Figure 1. Worldwide desktop market share of leading search engines from January 2010 to January 2022 [online], Statista, <https://www.statista.com/statistics/216573/worldwide-market-share-of-search-engines/> [access: 15.10.2022].

Although the market share of Google is an edge case, it nevertheless shows an important aspect of the reliability of law for data controllers v. the real size of the data controller's business activity. In fact, the majority of companies or entities using Google will exist in the relation where they are the controller and where Google acts as a data processor. On the other hand, it remains within the full scope of data controllers' responsibility to choose the processor according to their processing standards and based on this perform a risk assessment of potential data transfer.

The majority of software Internet intermediaries' function in the so-called „as is” form. Modern software solutions use either cloud solutions or alternative physical to virtual machines division – in both ways the operations of the software are fully developed on the side of the Internet intermediary with no possibility to affect the processing from the side of any other third party. The service is usually delivered in the form as defined by the business owner and if any party using the service opposes such action the remedy is to cease the use of the particular solution. Furthermore, Software as a Service (SaaS), being one of the most popular forms of internet intermediary services along with

cloud services and Platform as a Service (PaaS), as the „as-is” is usually delivered in the form of one-to-many with no customization per user ability²¹.

From a purely practical perspective, we are imagining a smaller entity from the IT market trying to affect the processing of personal data by one of the market giants that seems to be, even in the case of any official litigation, hardly possible. In such circumstances to perform any data transfer the individual is further obliged to rely on adequate security measures to facilitate the transfer²². The transfer based on Standard Contractual Clauses was one of the most recognized until the doubt came from the Schrems II judgment and the invalidation of the Privacy Shield decision. An analysis of the Schrems II ruling leads to a simple conclusion - data transfer to the US based on the EU Commission's decision known as the „Privacy Shield” is not possible – i.e. a violation of the GDPR and risks significant financial consequences – because the decision is null and void as soon as the ruling is issued. Thus, all entities that have so far invoked this transfer „mechanism” should change their approach and adapt their actions to the new legal reality. Thus, they are left to base such a transfer on standard contractual clauses or on binding corporate rules. However, it is worth recognizing here that for SME entrepreneurs, unless they are part of a multinational group, only the first of the above-mentioned bases will realistically be „available”. Notably, here the situation does not become simple for entrepreneurs. The CJEU in Schrems II indicated that in some cases standard contractual clauses may be considered as insufficient to provide security measures for the data transfer. Para. 126 of the judgment states that in the case of data transfer the controller of personal data is in a further position to validate the guarantee of transfer security - the Court itself uses the following wording to describe the above-explained situation: „[...] the recipient of such a transfer is in a position to guarantee the necessary protection of the data solely on the basis of standard data protection clauses, there are others in which the content of those standard clauses might not constitute a sufficient means of ensuring, in practice, the effective protection of personal data transferred to the third country”²³.

Further in paragraph 134 of the judgment, the CJEU refers directly to the obligation to verify on a case-by-case basis the transfer impact (such appro-

²¹ R. Buyya, C. Vecchiola, S.T. Selvi, *Mastering Cloud Computing: Foundations and Applications Programming*, Morgan Kaufmann, Waltham 2013, p. 122.

²² According to the GDPR the only defined mechanism to facilitate the transfer is based upon Standard Contractual Clauses. Other defined mechanisms as Binding Corporate Rules (Rec.108, 110; Art.4(20) 46(2)(b), 47 of the GDPR; WP29 BCR Guidance (WP256, WP257) or Codes of Conduct (Rec.108; Art.40, 41, 46(2)(e) of the GDPR) are far from providing any day-to-day solution to facilitate transfer for business owners.

²³ Case C-311/18, *Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Ltd, Maximillian Schrems*, Request for a preliminary ruling under Article 267 TFEU from the High Court (Ireland), 4 May 2018, published in ECLI:EU:C:2018:586, para. 126.

ach remains coherent with the transfer impact assessment idea as promoted by Article 29, „Working Party”). In the judgment, the Court itself names the obligation „[...] for that controller or processor to verify, on a case-by-case basis and, where appropriate, in collaboration with the recipient of the data, whether the law of the third country of destination ensures adequate protection”²⁴.

The above-quoted paragraphs of the Schrems judgment come with important insight about the requirement for the data controller, namely full responsibility for the choice of receiving country and the obligation to perform balancing tests on a case-by-case basis²⁵. Consequently, the invalidation of the agreement with one of the biggest world economies came with an additional dose of uncertainty about how to secure data transfer, which further highlighted the responsibility of the data controller. The transfer shall be further grounded on the assessment and this particular element brings us back to the question of the predictability of the law. According to the Commission Staff Working Paper on Impact Assessment from 2012 the definition or underpinning value of the risk assessment is defined as the „balance of interest” test according to the (Article 7(f)) and is understood differently across Member States. For instance, in the UK the controller is largely in the position to determine whether they can process personal data and such decision is purely grounded on the balancing test. On the other hand, in the Netherlands, the explanatory memorandum to the data protection law sets out guidance on what issues should be taken into account when applying this balancing test criterions. While paying especial attention to the complexity of the term and vagueness, several Member States (including Belgium, Ireland and UK) have envisaged issuing further rules for the application of the balancing test (or risk based approach in general), but have not yet adopted such rules. DPAs have guided their opinions interpreting the law what brings us the next challenge on the side of law harmonization and assisting the common EU standard²⁶.

As a consequence, the data controller is left with the information that there are some differences between the classic and known legal practice „balance of interest test”. It also points out that the standard differs between Member States, nevertheless neither GDPR itself nor the working paper nor works

²⁴ Ibidem, para. 134.

²⁵ Article 35 (1) of the GDPR states as follows: *Where a type of processing, in particular, using new technologies and taking into account the nature, scope, context, and purposes of the processing, is likely to result in a high risk to the rights and freedoms of natural persons, the controller shall, prior to the processing, carry out an assessment of the impact of the envisaged processing operations on the protection of personal data. A single review may address a set of similar processing operations with high risks.* As quoted above, the article emphasizes the use of new technologies as a factor that increases the potential risk factor and suggests DPIA.

²⁶ European Commission, Commission Staff Working Paper, Impact Assessment, Brussels, 25.1.2012 SEC(2012) 72 final, Annex 2, p. 27, available [at]: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/59702/att_20130508ATT65856-1873079025799224642.pdf, viewed [at] 24.09.2022.

of Working Party 29 offers detailed guidelines of how performing risk assessment would ensure safety and the possibility to avoid personal data security infringement.

It remains important to turn back to the question of the reliability of law. In the case of GDPR there is a substantial scope of rights that are directly translated to the controller's responsibility that are left with no further clarification. For example, transfer of the personal data to the U.S. has been one of the most frequently used by data controllers especially from the internet-operating software industry due to the location of major market leaders in the U.S. Such transfers, according to article 46 of the GDPR, shall be conducted only after an in-depth risk evaluation finds no further definition or detailed guidelines for data exporters. It became obvious that data controllers shall need the merit-based support from the side of the EU to manage transfer impact assessment (TIA). The hope was seen in the Recommendation 01/2020 that was further revised in 2021²⁷.

While the Recommendation focused on the main principles of the legality assessment, nevertheless it clearly left the responsibility for the documentation and transfer impact assessment on the data exporter. According to the Recommendation there are six main steps in the assessment of processing activities, namely: mapping the processing activities, verification of the legality basis, assessment of the effectiveness of the tool used to transfer based on the analysis of the receiving state law and practice, definition and application of supplementary measures, procedural steps and finally re-assessment. Nevertheless, none of the above provides any guidelines on how to conduct TIA or how the controller may evaluate risk of the outcome of a potential data transfer. Similarly, the practice of data controllers with regard to database data removal may leave doubts with regard to the proper fulfillment of the requirements of the right to be forgotten formulation²⁸. In all technical aspects, GDPR seems to stand away from the practice of the day-to-day operation of SME from IT the market and the most concerning aspect is directed towards the limited scope of upcoming help or guidelines from the side of the European Commission and trends that tighten interpretation of the GDPR by the CJEU.

²⁷ Recommendations 01/2020 on measures that supplement transfer tools to ensure compliance with the EU level of protection of personal data Version 2.0 Adopted on 18 June 2021.

²⁸ P. Fruhwirt, P. Kieseberg, E. Weippl, *Using Internal MySQL/InnoDB B-Tree Index Navigation for Data Hiding*, [in:] G. Peterson, S. Sheno (eds.), *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, Springer, Cham 2015, pp. 179-194, discussed that from a practical perspective most of the data is flagged as removed but in fact their storage remains untouched or change location due to technical aspects of the database construction. This shows the context of broader problem that is real possibility of data removal versus technical cost and factual risks for other data stored in the same clusters/units.

SUMMARY

Privacy is and will be the biggest and one of the most dynamic challenges of modern law. The growing impact of new technologies will always be one step ahead of the legislation and the creation of strongly grounded responsibilities with no explanatory or supportive mechanisms will lead us to the situation where the data controller will always walk in the shoes of the doctrinal „bad guy“. Especially in the field of modern technologies, the ability to rely on law enables business owners to rely on risks and scale business. The shape of the IT market with almost impossibility of functioning in isolation from other market vendors places an inevitable scope of uncertainty on data controllers. The question is whether the lack of precise guidelines from the perspective of implementation would serve as the way to overcome the challenge of a constantly changing environment or contrary to this would lead to permanent avoidance of law. In the future, the great chance to improve the level of predictability of the law is the introduction of a certification mechanism that will clearly define the standard of processing and its adequacy. At the same time, current European legislation as well as known guidelines repeat generic definitions of risk-based approach or obligations to remove data or store the data in certain manner with no defined balancing approach and guideline for SME on how to proceed with risks-assessments. Lack of unified certification or technical guidelines creates a lacuna in the application of law that makes it difficult to foresee the effect of certain actions for the data controllers but also to select the appropriate measures to apply to stand in line with the GDPR requirements.

BIBLIOGRAPHY

LEGAL ACTS

- Commission Staff Working Paper, Impact Assessment, Brussels, 25.1.2012 SEC (2012) 72 final, Annex 2.
- Recommendations 01/2020 on measures that supplement transfer tools to ensure compliance with the EU level of protection of personal data, Version 2.0, Adopted on 18 June 2021.
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (GDPR).

COURT JUDGMENTS

- Boyd v. United States, 116 U.S. 616, 1886, published in United States Reports.
- Case C-131/12, Google Spain, 2014, published in ECLI:EU:C:2014:317.
- Case C-311/18, Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Ltd, Maximillian Schrems, Request for a preliminary ruling under Article 267 TFEU from the High Court (Ireland), 4 May 2018, published in ECLI:EU:C:2018:586.
- Entick v. Carrington, 19 How. St. Tr. 1030, 1765, published in Howell's State Trials.
- John Entick, (Clerk) v Nathan Carrington and Three Others, November 1765.
- Olmstead v. United States, 277 U.S. 438, 1928, published in United States Reports.

SPECIALIZED LITERATURE

- Cooley T., *A Treatise on the Law of Torts, Or, The Wrongs which Arise Independent of Contract*, Callaghan and Company, Chicago 1888.
- Dorsen N., Rosenfeld M., Sajo A., Baer A., *Comparative Constitutionalism. Cases and Materials*, West, Minnesota 2003.
- Fruhwirt P., Kieseberg P., Weippl E., *USING INTERNAL MySQL/InnoDB BTREE INDEX NAVIGATION FOR DATA HIDING*, [in:] G. Peterson, S. Sheno (eds.), *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, Springer, Cham 2015, pp. 179-194.

- European Commission Communication, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A comprehensive approach on personal data protection in the European Union, COM, Brussels 2010.
- European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, Handbook on European data protection law, Publications Office of the European Union, Luxemburg 2018.
- Gavison R., *Privacy and the Limits of Law*, „The Yale Law Journal” 1980, Vol. 89, No. 3, pp. 421-471.
- Holmes O.W., *The Path of the Law*, „Harvard Law Review” 1897, Vol. 10, No. 8, pp. 457-478.
- Patterson A., *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*, Willey-Blackwell, Oxford 2010.
- Thomson J., *The Right to Privacy*, „Philosophy and Public Affairs” 1975, Vol. 4, No. 4, pp. 295-314.
- Warren S., Brandeis L., *The Right to Privacy*, „Harvard Law Review” 1890, Vol. IV, No. 5, pp. 193-220.
- Williams R., *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, HarperCollins Publishers UK, Londyn 1988.

INTERNET SOURCES

- Worldwide desktop market share of leading search engines from January 2010 to January 2022* [online], Statista, <https://www.statista.com/statistics/216573/worldwide-market-share-of-search-engines/> [access: 15.10.2022]

RESPONSIBILITY OF THE DATA CONTROLLERS IN THE LIGHT OF THE GDPR – IN SEARCH OF LEGAL PREDICTABILITY

Abstract. The main aim of this chapter is to present the difficulty in the implementation of privacy standards as defined by the European Union's General Data Protection Regulation [hereafter GDPR] in the environment of online-operating businesses. Furthermore, it addresses the question of proportionality of requirements placed upon data controllers being seen as „bad guys” and further unable to rely on the scope of their responsibility towards law. This chapter also refers to understanding privacy itself and the backbone of why it remains highly protected. It explains how the understanding of privacy evolved over the years to bring us to the place where it became one of the most challenging requirements for both entrepreneurs and lawmakers. Lastly, it touches upon the role of market monopolists and their impact on processing activities which highlights disproportionalities in the scope of responsibility. The goal of the article is to question the reliability of law when it comes to the GDPR, and currently available interpretation, especially within the scope of transfer impact assessments or risk assessments that differentiated from the classic balancing test with no further explanation or practical definition. A number of legal and technological question marks complicate the ability of data controllers to foresee the outcome of the application of law and as a consequence cause a social demand to clarify the scope of GDPR. Without such clarification, GDPR may begin to drift away from real privacy practice and thus lose their real influence in shaping reality.

Keywords: privacy law, data protection, GDPR, General Data Protection Regulation, data processing, IT law, private law

CZĘŚĆ II

Nowe technologie a ekonomia i społeczeństwo

PONOWOCZESNA TOŻSAMOŚĆ: WYZWANIA DLA GLOBALNEGO SPOŁECZEŃSTWA

WSTĘP

Nasze obecne kontinuum społeczne szybko się rozpada; jeśli wojna go nie rozerwie, to oczywiście ulegnie ono korozji... unikanie tematu konfliktu zbrojnego oraz regresji kulturowej jest nierealne i wręcz nieodpowiedzialne.

Philip K. Dick¹

W ciągu ostatnich kilku dekad społeczeństwa większości państw, stanąwszy u progu technologicznej rewolucji oraz globalnych przemian ekonomicznych, doświadczyły zawrotnych zmian również w życiu politycznym. Źródłem tych transformacji była komputeryzacja i automatyzacja, a następnie cyfryzacja i digitalizacja życia codziennego, a także dynamiczny rozwój technologii komunikacyjnych napędzający procesy globalizacyjne. Realia współczesnego świata przybrały formę postindustrialnej, informacyjno-rozrywkowej i biotechnolo-

¹ Cyt. za S. Best, D. Kellner, *The Postmodern Adventure. Science Technology, and Cultural Studies at the Third Millennium*, The Guilford Press, New York 2001 [tłum. M.K.]. Amerykański postmodernistyczny pisarz Philip K. Dick (1928-1982) był twórcą dalekowzrocznych kreacji science-fiction, które reprezentował w swoich opowiadaniach i powieściach. Ucieleśniały one często niepokojące wizje świata zaawansowanej inżynierii, w którym załamują się granice między technologią a człowieczeństwem. Dick jest autorem kultowych dzieł takich jak *Ubik*, *Człowiek z Wysokiego Zamku*, *Płyńcie łzy moje, rzekł policjant*, *Valis* oraz *Czy androidy śnią o elektrycznych owcach?*.

gicznej wersji neokapitalizmu, który skupił się wokół rozwoju branży *high-tech*². Rewolucje naukowo-technologiczne ostatniej epoki oraz ukształtowanie się gospodarki globalnej wytworzyły nowe możliwości oraz bogactwo produktów czy rozwiązań znacząco poprawiających kondycję ludzką – niekoniecznie jednak poprawiły kondycję struktur społecznych. Dynamiczne przemiany rzeczywistości drugiej dekady dwudziestego pierwszego stulecia są wysoce sprzeczne i niejednoznaczne, dla jednych stanowią bowiem źródło nadziei na przyszłość, dla innych są urzeczywistnieniem wizji systemu dystopijnego.

Bez wątpienia mamy dziś do czynienia ze społeczeństwem globalnym. Włoski filozof Giorgio Agamben uznał, że „gdybyśmy jeszcze raz mieli przemysleć los ludzkości w kategoriach klas, to musielibyśmy stwierdzić, iż dawne klasy społeczne przestały istnieć, roztapiając się w globalnym drobnomieszczaństwie: drobnomieszczaństwo zawładnęło światem, to ono stanowi formę, w której ludzkość przetrwała nihilizm”³. Jesteśmy pozbawieni jednak nie tylko klasowej przynależności, lecz również społecznej tożsamości, a „antyideologia” stała się narracją dominującą. Już w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku Daniel Bell pisał o „końcu ideologii” wynikającej z konsensusu ideologicznego trzeciej drogi, a także prymatu ekonomii nad polityką⁴. Z kolei w latach osiemdziesiątych Francis Fukuyama w słynnym eseju *Koniec historii?* pisał o ostatecznym zwycięstwie demokracji liberalnej⁵, a Anthony Giddens podkreślał, że ideologie staną się zbędne i zostaną zastąpione przez społeczną refleksyjność⁶.

Radykalność zmian społecznych dorównuje zatem radykalności przemian w procesach ekonomicznych oraz technologicznych. Ponowoczesna tożsamość nie ma fundamentu – współczesna jednostka społeczna jest wolna od zasad, norm, idei, a tym samym wspólnotowości, stanowi niezależne indywiduum odpowiedzialne za swój los. Celem niniejszego tekstu było wykazanie zagrożeń na płaszczyźnie społeczno-politycznej wynikających z nadmiernej indywidualizacji globalnego społeczeństwa, nie zaś – co pragnie podkreślić autorka – ocena słuszności kierunku postępu cywilizacyjnego.

² Neokapitalizm jest syntezą różnych elementów kapitalizmu i innych systemów ekonomicznych. Ten nowy typ kapitalizmu kładzie nacisk na interwencję rządu w gospodarkę kraju w celu restrukturyzacji i ratowania różnych dużych firm (korporacji), ponieważ ze względu na rozmiary oraz znaczenie w kontekście rynku krajowego oraz globalnego upadek tych firm stanowi znaczące zagrożenie dla gospodarki. Jest to zatem ideologia polityczno-ekonomiczna, która miesza ze sobą kapitalizm z pojedynczymi elementami socjalizmu, jednak wciąż stanowi przeciwieństwo marksizmu, który przewiduje przejście wszystkich środków produkcji. Zob. S. M. Miller, *Notes on Neo-Capitalism*, „Theory and Society” 1975, nr 1/2, s. 1-35.

³ G. Agamben, *Wspólnota, która nadchodzi*, Znak, Warszawa 2008, s. 69.

⁴ Zob. D. Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Harvard University Press, London 2000.

⁵ Zob. F. Fukuyama, *Koniec historii i ostatni człowiek*, Znak, Poznań 2017.

⁶ Zob. A. Giddens, *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Wydawnictwo Polity Press, Cambridge 1998.

ALGORYTM ŻYCIA

Prokapitalistyczna myślicielka Ayn Rand, z typowym dla siebie radykalizmem, nazwała koncepcję konsensusu „nowym faszyzmem” nie zgadzając się z umiarkowaniem ideologicznym proponowanym przez główny nurt powojenny⁷. „Dobro ogółu” rozumiała jako pozbawienie jednostki społecznej indywidualnych praw. Współcześnie możemy jednak dostrzec, że gospodarka liberalna czy wysoko rozwinięty kapitalizm, choć podkreślają istotę i wyjątkowość indywidualnego człowieka, w rzeczywistości znoszą prawa jednostki na rzecz rozwoju ekonomicznego.

W dobie technologicznego kapitalizmu napędzanego nowymi imperatywami gospodarczymi, jednostka społeczna stała się ofiarą procesów inwigilacyjnych, a jej prawa regularnie narusza polityka największych na rynku globalnym korporacji. Jest to efekt społecznej asymetrii dostępu do wiedzy (danych) i wynikającej z niej manipulacji, której doświadczamy na co dzień korzystając, chociażby z technologii informacyjnych. „Królestwo cyfrowego wymiaru opanowuje i redefiniuje wszystko, co dotąd znane [...]”⁸, w tym także społeczną istotę pojedynczego człowieka. Jest on jednocześnie powiązany ze wszystkim i związany z niczym. Tożsamościowa niezależność umacnia bierność wobec trwających od dekad procesów unowocześniania społeczeństwa, nie tylko szkodząc ludzkiej kondycji psychicznej czy społecznej, lecz również pozbawiając nas podstawowych przywilejów (takich jak, na przykład, prywatność) i zniekształcając procesy demokratyczne. Zanim jednak przejdziemy do analizy kwestii społecznych oraz politycznych, należy zrozumieć procesy funkcjonowania współczesnych technologii informacyjnych, a także ich ścisły związek ze społeczeństwem.

Choć jeszcze w latach dziewięćdziesiątych XX w. trwały debaty na temat technologicznego determinizmu i wpływu rozwoju cywilizacji na historię⁹, dziś są one coraz bardziej nieaktualne, doświadczamy bowiem procesów które dowodzą, że „technologia to społeczeństwo”. Jest ona bowiem wzmocnieniem oraz przedłużeniem ludzkiego umysłu¹⁰, jej rozwój stanowi zatem naturalny kierunek cywilizacyjny. Kapitalizm zaś nie jest rezultatem technologii, ale polityki¹¹. To samo dotyczy zabiegów biznesowych i działań prorozwojowych korporacji technologicznych (*big-tech*) – przy obecnym poziomie inwigilacji użytkownika technologii informacyjnych oraz kontroli dostępnych dla niego treści, jasnym

⁷ A. Rand, *Kapitalizm: nieznany ideał*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2013, s. 325-355.

⁸ S. Zuboff, *Wiek kapitalizmu inwigilacji*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2020, s. 14.

⁹ Zob. M.R. Smith, L. Marx, *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism*, MIT Press, London 1994.

¹⁰ M. Castells, *The Rise of the Network Society*, Singapur 2008, s. 5-31.

¹¹ S. Zuboff, op. cit., s. 29.

jest, że poszczególne firmy decydują o tym, co czytamy, widzimy czy słyszymy i są medialnymi *gatekeeperami* teoretycznie ogólnodostępnej wiedzy¹².

Co więcej rynek technologii informacyjnych stał się właściwie zmonopolizowany, dominują na nim bowiem pojedyncze firmy prywatne (Alphabet¹³, Meta Platforms¹⁴, Apple, Microsoft, Twitter, Amazon) zlokalizowane przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych. W przeciwieństwie do pluralizmu, jaki jest możliwy dzięki różnorodności stacji radiowych, telewizyjnych czy tytułów prasowych, w sieci, choć możemy dotrzeć do nieskończenie wielu poglądów oraz źródeł, dostęp do informacji jest w dużej mierze zcentralizowany¹⁵. *Big-tech* stanowi tym kontekście amerykańskie *soft power*, szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę, że pierwotne zasady obowiązujące użytkowników nowych technologii informacyjnych odzwierciedlały Zachodnie (anglosaskie) i indywidualistyczne (liberalne) wartości¹⁶, takie jak upodmiotowienie użytkowników oraz rozwój demokratycznej idei wolności wypowiedzi¹⁷.

Na skutek rozwoju działalności korporacji technologicznych i uprawianej przez nie polityki zostaliśmy pozbawieni złudzeń, że kapitalizm musi być związany z demokracją, a myśl liberalna z wolnością *per se*. W ciągu ostatnich dwóch dekad dane, które produkują użytkownicy nowych technologii, stały się najcenniejszym surowcem na rynku globalnym. Jednostki społeczne, a dokładniej informacje na ich temat, są ponowoczesnym surowcem, który nie tylko generuje zysk z personalizowanych reklam oraz nadwyżki behawioralnej, lecz także jest podatny na manipulację. Firmy *big-tech* oparły bowiem swój biznes na tezach ekonomistów behawioralnych, zgodnie z którymi „[...] ludzka aktywność umysłowa jest wąta i wadliwa, przez co prowadzi do irracjonalnych wyborów, które nie uwzględniają odpowiednio wielu alternatyw”¹⁸. Według Shoshany Zuboff nadwyżkę behawioralną, czyli dane dotyczące ludzkiego zachowania, które nieświadomie produkujemy podczas korzystania z technologii informacyjnych,

¹² F. Foer, *World Without Mind: The Existential Threat of Big Tech*, Wydawnictwo Penguin Press, Nowy Jork 2017, s. 11-31.

¹³ Firma Alphabet zarządza wyszukiwarką Google.

¹⁴ Meta Platforms (wcześniej Facebook) posiada między innymi portale Facebook, Facebook Messenger, Instagram czy Giphy.

¹⁵ Zob. F. Foer, op. cit.; J. Kreft, *Władza algorytmów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019.

¹⁶ Zob. D.R. McCarthy, *Power, Information, Technology, and International Relations Theory: The Power and Politics of US Foreign Policy and the Internet*, Palgrave Macmillan, London 2015.

¹⁷ Z czasem korporacje technologiczne zaczęły wprowadzać selekcję treści oraz obostrzenia dotyczące publikacji. Takie zabiegi, choć nie współgrają z ideą neutralności oraz nieograniczonej wolności Internetu są przedstawiane jako swojego rodzaju odpowiedzialność społeczna. Z tą filtracją informacji wiąże się jednak niebezpieczeństwo powstania internetowej cenzury. Zob. J. Kreft, op. cit., s. 70-71.

¹⁸ S. Zuboff, op. cit., s. 406.

korporacje technologiczne przekształcają w „aktywa nadzoru” (*surveillance assets*), co z kolei prowadzi do uzyskania „przychodów z nadzoru” (*surveillance revenues*), a te przekształcane są w „kapitał nadzoru” (*surveillance capital*)¹⁹. Zatem im więcej korzystamy z udostępnionych nam narzędzi technologicznych, tym bardziej jesteśmy manipulowani i kontrolowani przez system.

INDYWIDUALIZACJA NEOLIBERALNA

Technologie informacyjne, zyskawszy na ogólnospołecznym znaczeniu, za pomocą odpowiednich zabiegów oraz algorytmów uzależniły od siebie jednostki społeczne, digitalizując tym samym globalne społeczeństwo, skracając dystans pomiędzy odległymi od siebie państwami, jednak odsuwając członków lokalnych wspólnot od siebie nawzajem. Im bardziej stronimy od życia i partycypacji we wspólnotach, grupach, złożonych komórkach społecznych, tym trudniej nam stworzyć własne podstawy autoidentyfikacji. Świat stał się miejscem efemerycznym, rozdartym między abstrakcyjnymi, uniwersalnymi i jednocześnie pragmatycznymi wartościami a pojedynczą (w pewnym sensie osamotnioną) tożsamością. To z kolei prowokuje w niektórych przypadkach zjawisko powrotu do tożsamości pierwotnych, takich jak religijny fundamentalizm, skrajny nacjonalizm czy inne ideologie oparte na identyfikacji terytorialnej, rasowej lub etnicznej²⁰.

Jednak jednostka i nowoczesne (zazwyczaj oparte na systemie demokracji liberalnej) państwo tworzą nierozzerwalną parę – aby to zrozumieć, należy dostrzec, że fundament każdej władzy jest pewnego rodzaju upodmiotowienie²¹, co współcześnie, jak stwierdził Michel Foucault, przybiera formę „samopodmiotowienia”. Francuski postmodernistyczny filozof jeszcze w drugiej połowie ubiegłego stulecia zauważył niebezpieczeństwa wynikające z nadmiernej indywidualizacji. Pisał, że „polityczne, etyczne, społeczne i filozoficzne problemy naszych czasów nie dotyczą próby wyzwolenia jednostki od państwa i jego instytucji, lecz wyzwolenia nas zarówno od państwa, jak i rodzaju indywidualizacji powiązanej z państwem. Musimy działać na rzecz nowych form podmiotowości poprzez odrzucenie tego rodzaju jednostkowości [...]”²². Inny słynny postmodernistyczny filozof Gilles Deleuze wysuwa tezę, zgodnie z którą zamiast indywiduum współcześnie mamy do czynienia z „dywiduum” poddanym kontroli i inwigilacji, utkwionym w sieci produktywności wytwarzanym przez

¹⁹ Ibidem, s. 134-140.

²⁰ M. Castells, op. cit., s. 3.

²¹ S. Newman, *Postanarchizm*, Wydawnictwo Książka i Prasa, Warszawa 2022, s. 32-33.

²² M. Foucault, cit. per ibidem, s. 34.

społeczeństwo neoliberalne²³. Jak czytamy u Saula Newmana, „w tym przypadku władza przybiera charakter raczej nachodzących na siebie form inwigilacji i regulacji, niż zcentralizowanych, hierarchicznych instytucji”²⁴. Według niego publiczna strefa życia staje się coraz bardziej sprywatyzowana, a to co prywatne, staje się coraz bardziej publiczne. Z kolei współczesny niemiecki filozof pochodzenia koreańskiego Byung-Chul Han w swoim eseju *Społeczeństwo wypalenia* pisze, że „człowiek późnej nowoczesności nie jest już podporządkowany nikomu. Nie jest zatem podmiotem, jako że ten określa się przez uległość. W ramach pozytywizacji, rozumianej jako uwolnienie się od zewnętrznych represji, podmiot staje się teraz *projektem*. Przemiana w projekt nie prowadzi jednak do zniknięcia przymusów [...]”, w tym przede wszystkim przymusu wydajności, produktywności czy efektywności²⁵.

Indywidualizacja, jakkolwiek podkreśla wolność jednostki, w rzeczywistości może doprowadzić nas do stanu umysłowego zniewolenia. W czasach obecnych społeczeństwom towarzyszy nowy rodzaj niepokoju²⁶. Jesteśmy bezgranicznie zależni – od wahań niestabilnego i opartego na sieciach powiązań systemu, od internetowej afirmacji wartości w postaci kliknięć oraz komentarzy czy wreszcie od smartphone’ów, których posiadanie nieformalnie obliuguje nas to stałej dyspozycyjności. Uczucie zależności potęguje ciągła niepewność, strach przed „przegapieniem”²⁷, a także naturalne dla człowieka pożądanie przynależności do grupy. Dodatkowo, na skutek komputeryzacji, digitalizacji czy cyfryzacji większości aspektów życia, zostaliśmy pozbawieni prywatności i staliśmy się „hiperwidzialni” przede wszystkim dla państwa czy innych organów władzy. W ten właśnie sposób wytwarza się neoliberalna technologiczna dependencja, która jest niewolą – niewolą zaś specyficzną, bo dobrowolną.

Zależność od społeczeństwa globalnego, w połączeniu z indywidualizacją pojedynczego człowieka, stanowi fundament zjawiska, które nazywamy siecio-

²³ S. Newman, op. cit., s. 35.

²⁴ Ibidem.

²⁵ H. Byung-Chul, *Społeczeństwo zmęczenia i inne eseje*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2022, s. 72-73.

²⁶ S. Zuboff, op. cit., s. 55-56.

²⁷ Ang. *FoMO* (*Fear of Missing Out*) to unikalny termin wprowadzony w 2004 roku na określenie zjawiska obserwowanego na portalach społecznościowych. FoMO obejmuje dwa procesy: (I) poczucie braku więzi społecznych, (II) kompulsywne zachowanie mające na celu nawiązanie, a następnie utrzymanie więzi społecznych. Interesujący jest związek FoMO z potrzebą przynależności i tworzenia stabilnych relacji międzyludzkich. FoMO jest uważane za problematyczne przywiązanie do mediów społecznościowych. Może negatywnie wpływać na zdrowie psychiczne, a tym samym na funkcjonowanie społeczne, sen, produktywność, a także stwarza ryzyko wystąpienia zaburzeń neurologicznych i rozwojowych. Zob. M. Gupta, A. Sharma, *Fear of missing out: A brief overview of origin, theoretical underpinnings and relationship with mental health*, „World Journal of Clinical Cases” 2021, nr 19/9, s. 4881-4889.

wym indywidualizmem²⁸ – wynika ono z dynamicznych przemian technologiczno-społecznych. Nie należy mylić tego terminu z indywidualizmem instytucjonalnym²⁹, który wywodzi się z polityki rządów, zgodnie z którą jesteśmy zobligowani do „zaplanowania, zrozumienia, zaprojektowania siebie samych jako jednostki [społeczne]”³⁰.

POSTTOŻSAMOŚCIOWA WSPÓLNOTA

Technologia jest dziś totalizującym projektem społecznym. Mark Weiser, pionier i wizjoner cyfrowego przetwarzania bez granic³¹, opisywał potencjał powszechnej komputeryzacji stwierdzając, że w porównaniu z nią „współczesny totalitaryzm wydaje się być najczystsza anarchią”³². Choć nierzadko myślimy, że digitalizacja życia jest z naszej strony aktem dobrowolnym, wieloaspektowa transparentność stanowi dziś przymus systemowy – inwigilacja obywateli nowoczesnych państw przyjęła niemal totalitarny charakter, nie tylko pozbawiając nas prywatności, lecz również ujednolicając globalne społeczeństwo poprzez eliminację wszystkiego co inne i obce³³. To ujednolicenie nie prowadzi jednak do poczucia jedności czy chociażby przynależności do większej grupy społecznej. Przeciwnie, na każdym kroku podkreśla się indywidualną wartość jednostki, jej wyjątkowość, odrębność, niezależność w kontekście „kontroli” nad własnym życiem. W myśl nurtu liberalnego ewidentny wydaje się prymat indywiduum nad grupą, który pogłębia się na skutek rozwoju technologii informacyjnych. Związane jest to z przeniknięciem logiki rynku do rządowej racjonalności³⁴. Środki masowego przekazu, szczególnie rozpowszechnione na dużą skalę, osłabiają bowiem związek jednostki społecznej z religią, moralnością, autorytetem, tradycyjnymi wartościami, czy w końcu z polityczną ideologią, czyli czynnikami, które determinują oraz regulują powstawanie wspólnot.

Polityczna istota wspólnoty w tym kontekście opiera się przede wszystkim na możliwości kontroli i rewizji władzy. Jest to szczególnie istotne w czasach, w których jej źródło wydaje się niejasne, a polityka, w kontraście do społecz-

²⁸ Ang. *networked individualism*. Termin ten został stworzony przez socjologa Barry’ego Wellmana w 2000 r., który dokonał jego rozpowszechnienia w publikacjach stworzonych wraz z Manuelem Castellsem i Lee Rainie.

²⁹ Ang. *institutionalised individualism*. Zob. A. Giddens, op. cit.; U. Beck, E. Beck-Gernsheim, *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, London 2001.

³⁰ A. Giddens, op. cit.

³¹ Ang. *ubiquitous computing*.

³² M. Weiser, cit. per S. Zuboff, op. cit., s. 543.

³³ Byung-Chul Han, op. cit., s. 93-95.

³⁴ S. Newman, op. cit., s. 29-42.

nego „ekshibicjonizmu”³⁵, który musimy uprawiać na co dzień, jest jednocześnie niemal wszechobecna i niemal niewidzialna. Ta niewidzialność, choć kontrastuje z postulowaną jawnością procesów politycznych w demokratycznym państwie, wynika z faktu, że świat ponowoczesny nie przypomina tego sprzed końca zimnej wojny – organizacje pozarządowe, korporacje i firmy, a w końcu nawet osoby prywatne, zyskują coraz większą kontrolę nad globalną (zuniwersalizowaną) wspólnotą, co doprowadziło do drastycznego przekształcenia się systemu międzynarodowego³⁶. Nie jesteśmy już poddani jednemu króla czy obywatelami jednego kraju, reprezentujemy bowiem społeczeństwo światowe, równie kompleksowo skonstruowane, co zarządzane – egzekwowanie rewizjonizmu politycznego stało się zatem szczególnie skomplikowane. Co więcej zindywidualizowana jednostka, stanowiąc podstawową komórkę społeczną w ponowoczesnej rzeczywistości, nie jest w stanie samodzielnie utworzyć ruchu opozycyjnego wobec rządu, a już tym bardziej wobec wielopoziomowego ogólnoswiatowego systemu. Skuteczny bunt przeciwko władzy jest możliwy w zorganizowanej społeczności.

Jaką formę mogą przybrać współczesne wspólnoty? Jak powinny wyglądać, aby sprostać wyzwaniom globalnego społeczeństwa? Jak pogodzić niemożliwy do zatrzymania trend indywidualizacji z wieloaspektową i niezależną od postępu technologicznego potrzebą wspólnotowości?

Wspomniany już wcześniej Agamben proponuje nowoczesną formę wspólnoty, w której nie trzeba będzie rezygnować z indywidualizmu. We *Wspólnocie, która nadchodzi*, czytamy, że „choć globalne drobnomieszczaństwo bez wątpienia jest formą, którą przybiera ludzkość, zmierzając ku własnej zagładzie, to zarazem stanowi ono całkowicie nową szansę w dziejach ludzkości, której nie wolno jej za żadną cenę zaprzepaścić”³⁷. Tę szansę stanowi nowy etap rozwoju tożsamości społecznej i indywidualnej, a mianowicie jakakolwiek pojedynczość, pojedynczość apolityczna, której istnienie stanowić będzie opozycję do przedstawicielskich struktur państwa. Stawką w konflikcie politycznym w klasycznym, niemal Schmittowskim rozumieniu, nie będzie przejęcie władzy, lecz przewyżczenie różnic pomiędzy ludzkością a organizacją państwową. Nowoczesna wspólnota nie miałaby zatem opierać się na tożsamości, a także nie znałaby granic, a jej celem byłby czysty, pozbawiony ideologii sprzeciw wobec ograniczeniom nałożonym przez aparaty władzy³⁸.

³⁵ Zob. Byung-Chul Han, op. cit.

³⁶ Zob. I. Wallerstein, *Analiza systemów-światów*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2007, passim.

³⁷ G. Agamben, op. cit., s. 71.

³⁸ Zob. ibidem.

PODSUMOWANIE

Wbrew aktualnie powszechnej narracji jako pojedyncze jednostki społeczne nie jesteśmy w stanie osiągnąć samodzielnie wszystkiego, o czym marzymy. Jak się okazuje, indywidualizm nie tylko nie jest zawsze korzystny, lecz również bywa szkodliwy. Poddawani dynamicznym i przełomowym transformacjom o skali rewolucji akceptujemy nowe realia bezrefleksyjnie, często przyzwyczajeni do idei, zgodnie z którą rozwój jest tożsamy z tym, co dobre dla naszej cywilizacji. W celu ochrony naszych wspólnot, które stanowiły podstawę społeczeństw przez większość historii ludzkości warto, abyśmy nauczyli się rozróżniać zjawiska, które stanowią korzyść dla obywateli zglobalizowanego świata od tych, które wpływają jedynie na koniunkturę gospodarki neokapitalistycznej. W trosce o podtrzymanie możliwości rewizji władzy, konieczne jest podnoszenie świadomości na temat wzrastających wpływów korporacji technologicznych oraz zrozumienie wdrażanej przez nie polityki inwigilacji, a nawet manipulacji społecznymi trendami.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Agamben G., *Wspólnota, która nadchodzi*, Znak, Warszawa 2008.
- Beck U., Beck-Gernsheim E., *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, Sage Publications, London 2001.
- Bell D., *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Harvard University Press, London 2000.
- Best S., Kellner D., *The Postmodern Adventure. Science Technology, and Cultural Studies at the Third Millennium*, The Guilford Press, New York 2001.
- Castells M., *The Rise of the Network Society*, Wiley, New York 2008.
- Foer F., *World Without Mind: The Existential Threat of Big Tech*, Penguin Press, New York 2017.
- Fukuyama F., *Koniec historii i ostatni człowiek*, Znak, Poznań 2017.
- Giddens A., *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Polity Press, Cambridge 1999.
- Gupta M., Sharma A., *Fear of missing out: A brief overview of origin, theoretical underpinnings and relationship with mental health*, „World Journal of Clinical Cases” 2021, nr 19/9, s. 4881-4889.
- Han Byung-Chul, *Spółczesność zmęczenia i inne eseje*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2022.
- Kreft J., *Władza algorytmów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019.
- McCarthy D. R., *Power, Information, Technology, and International Relations Theory: The Power and Politics of US Foreign Policy and the Internet*, Palgrave Macmillan, London 2015.
- Miller S. M., *Notes on Neo-Capitalism*, „Theory and Society” 1975, nr 1/2, s. 1-35.
- Newman S., *Postanarchizm*, Wydawnictwo Książka i Prasa, Warszawa 2022.
- Rand A., *Kapitalizm: nieznaną ideą*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2013.
- Smith M. R., Marx L., *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism*, MIT Press, Cambridge 1994.
- Wallerstein I., *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2007.
- Zuboff S., *Wiek kapitalizmu inwigilacji*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2020.

PONOWOCZESNA TOŻSAMOŚĆ: WYZWANIA DLA GLOBALNEGO SPOŁECZEŃSTWA

Abstrakt. Z czasem zaczęliśmy kwestionować obietnice złożone przez technologicznych gigantów. Czy naprawdę jesteśmy dziś wolni? Czy poddane cyfryzacji globalne społeczeństwo jest dziś zjednoczone? W ponowoczesnej erze zaawansowanego rozwoju technologicznego każdy z nas wydaje się wyjątkowy. Dzięki mediom społecznościowym oraz innym usługom oferowanym przez monopol Big Tech, afirmujemy swoją podmiotowość najczęściej bez świadomości ryzyka, jakie może wiązać się z nadmierną indywidualizacją jednostek, szczególnie w kontekście politycznym. Istotne jest, aby dostrzegać znaczenie ekspansji cyfryzacji oraz rozumieć mechanizmy liberalnego nowego porządku światowego, który nierozzerwalnie wiąże dziś wolność społeczną i indywidualną z inwigilacją. Celem pracy była analiza neoliberalnej korelacji pomiędzy indywidualizacją oraz dbałością o unikatową tożsamość a inwigilacją, a także, w szczególności, współczesnym życiem politycznym, w którym zinstytucjonalizowana jednostka staje się biernym oraz łatwym w manipulacji podmiotem. Zbadane zostały mechanizmy najważniejszych korporacji technologicznych, które zagrażają ustrojowi demokratycznego, a także pozbawiają społeczeństwa narzędzi oporu. Rozważaniom zostały poddane kwestie filozoficzne oraz politologiczne związane ściśle z wpływem technologii komunikacyjnych na postrzeganie życia politycznego przez społeczeństwo, w szczególności w kontekście globalizacji, inwigilacji, nadmiernej indywidualizacji oraz instytucjonalizacji życia prywatnego jednostek. Jako źródła posłużyła literatura z zakresu politologii, filozofii i psychologii polityki, socjologii i technologii informacyjnych.

Słowa kluczowe: postmodernizm, społeczeństwo, globalizacja, indywidualizacja, technologia informacyjna

Justyna Trzepiecińska
Uniwersytet Łódzki
Nr ORCID: 0000-0001-8502-413X

Weronika Kołodzka
Uniwersytet Łódzki
Nr ORCID: 0000-0002-7504-8290

ROZSZERZONA I WIRTUALNA RZECZYWISTOŚĆ W MARKETINGU INTERNETOWYM

WSTĘP

W związku z intensywnym rozwojem nowych technologii klienci coraz częściej mają styczność z wirtualną (VR) i rozszerzoną rzeczywistością (AR). W przypadku VR jest to wygenerowany komputerowo obraz 3D, który przenosi użytkownika do świata cyfrowego. Technologia ta znalazła szerokie zastosowanie nie tylko w rozrywce i grach wideo, lecz także w szkoleniach pilotów lub lekarzy. AR natomiast jest obrazem nakładanym na świat realny przy użyciu na przykład kamery smartfona, dzięki czemu łączy świat wirtualny z rzeczywistością. Ma ona za zadanie jedynie wzbogacać to, co widzi użytkownik. Podobnie jak VR stosuje się ją także w szkoleniach oraz coraz częściej w medycynie. Pojęcia wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości pojawiły się również w marketingu internetowym i są coraz chętniej wykorzystywane. Stosowanie ich prowadzi do zwiększenia rozpoznawalności w Internecie oraz pozyskaniu zaufania klientów. Przedsiębiorcy, wykorzystując rynek cyfrowy, próbują zachęcić potencjalnych klientów do wyboru ich produktów. Z pewnością na korzyść marki wpływa wykorzystanie przy tym technologii, jakimi są AR i VR. Z ich pomocą klienci mają dostęp na przykład do wirtualnych przymierzalni oraz mogą sprawdzić, jak wyglądałoby pomieszczenie z innym wystrojem. Zarówno wirtualna, jak i rozsze-

rzona rzeczywistość pomagają zbudować pozytywne skojarzenia z marką oraz dać klientom możliwość dopasowania produktów do ich indywidualnych potrzeb bez konieczności wychodzenia z domu.

VIRTUAL REALITY I OBSZARY JEJ ZASTOSOWANIA

Wirtualna rzeczywistość jest trójwymiarowym obrazem, który został stworzony przy użyciu technologii informatycznej. Składa się na niego połączenie dźwięku oraz obrazu, a coraz częściej również efekty dotykowe, smakowe oraz zapachowe. Jej głównym zadaniem jest przede wszystkim wywołanie u użytkownika naturalnych i realnych doznań. Nie jest to proste, gdyż umysły ludzkie są w stanie odróżnić aspekty realne od wirtualnych. Autorem terminu *virtual reality* jest Jaron Lanier, który w 1984 roku założył przedsiębiorstwo VPL Research. Było ono producentem i dystrybutorem pierwszych na świecie okularów VR, które początkowo przypominały hełmy do gier¹.

Dodatkową możliwością zapewnienia użytkownikom ciekawszych doznań podczas korzystania z technologii VR jest użycie kontrolerów zewnętrznych, np. pilotów, klawiatury, myszy, dzięki którym możliwe jest sterowanie ruchem. Największą funkcjonalnością wyróżniającą tę technologię jest przełożenie ruchów części ciała użytkownika na ruch obrazu VR, co pozwala poczuć się częścią ukazanej, innej rzeczywistości. Można wówczas, zmieniając swoje położenie, podziwiać wirtualny świat z różnych perspektyw².

VR ma szerokie zastosowanie zarówno w życiu codziennym, rozrywce, jak i w nauce lub pracy. Wykorzystuje się ją między innymi podczas szkoleń, w grach wideo, transmisji wydarzeń czy kinematografii. Dzięki niej użytkownicy mogą stać się częścią świata gry i brać w niej aktywny udział. Umożliwia ona również naukę przez Internet, a także odbywanie spotkań i konferencji online³.

AUGMENTED REALITY I OBSZARY JEJ ZASTOSOWANIA

Rzeczywistość rozszerzona jest połączeniem świata rzeczywistego z wirtualnym, które wytwarza nowy model komunikacji pomiędzy użytkownikiem a systemami. Wykorzystuje ona np. obraz z kamery smartfona i nakłada na niego wyge-

¹ B. Charzyński, *Wirtualna rzeczywistość – co to jest? Wszystko, co musisz wiedzieć o virtual reality – kompleksowy poradnik* [online], Scroll, 15.05.2021, <https://scroll.morele.net/poradniki/wirtualna-rzeczywistosc-co-to-jest-wszystko-co-musisz-wiedziec-o-virtual-reality-kompleksowy-poradnik/> [dostęp: 20.11.2022].

² P. Drgas, *Metody tworzenia gier wykorzystujących Google Cardboard* [praca magisterska, Politechnika Wrocławska], 2017, s. 6.

³ Ł. Marcinkowski, *Aplikacja do prowadzenia spotkań z wykorzystaniem Wirtualnej Rzeczywistości* [praca magisterska, Politechnika Warszawska], 2014/2015, s. 12.

nerowane cyfrowo elementy. Rzeczywistość rozszerzona jest wariantem rzeczywistości wirtualnej i w przeciwieństwie do VR łączy świat realny z nałożonymi na niego elementami świata wirtualnego. Jej zadaniem jest raczej urozmaicenie i wspieranie świata rzeczywistego wykreowanymi obiektami niż kompletne jego zastąpienie wygenerowanym komputerowo światem. Twórcą tego pojęcia jest Ronald T. Azuma. Wyróżnia on trzy charakterystyczne cechy rzeczywistości rozszerzonej i są to:

- połączenie świata realnego i wirtualnego;
- możliwość interakcji w czasie rzeczywistym;
- możliwość poruszania się w trzech wymiarach⁴.

Szacuje się, że do 2025 roku liczba osób, która będzie korzystać z technologii AR wyniesie około dwóch miliardów⁵.

Obecnie głównymi sektorami zastosowania AR są obsługa służb bezpieczeństwa i wojska oraz urządzenia nawigacyjne. Pierwotnie technologia AR miała uzupełniać nawigację samochodową i pomagać w zlokalizowaniu wybranych punktów. Połączenie planów ulic, restauracji oraz informacji osobistych z otaczającym widokiem daje możliwość „personalizacji” otaczającej przestrzeni. AR wykorzystywana jest również w geologii oraz hydrologii, wizualizacji architektury, projektowaniu 3D oraz inżynierii medycznej.

Rozwiązania w technologii AR coraz częściej wykorzystuje się także do tworzenia modeli produktów zanim zostaną one faktycznie wyprodukowane. Daje to możliwość oceny, czy będzie on spełniał wszystkie założone kryteria i wymagania. Rozszerzona rzeczywistość staje się też nowym narzędziem marketingowym, które pomaga w innowacyjny sposób zareklamować przedsiębiorstwo i jego produkty⁶.

MARKETING INTERNETOWY

Marketing internetowy to rodzaj marketingu, który jako swoje medium używa stron www oraz Internetu. Jego głównym zastosowaniem jest pozyskiwanie klientów oraz przysyłanie informacji marketingowych. Do tego typu marketingu zaliczamy: reklamy w serwisach społecznościowych, strony internetowe,

⁴ P. Drgas, op. cit., s. 4.

⁵ T. Bekus, *Wykorzystanie rzeczywistości rozszerzonej w marketingu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2018, nr 3, s. 281.

⁶ A. Świć, D. Wołos, D. Gąska, *Rzeczywistość wirtualna i rozszerzona, świat wirtualny w technice* [online], Centrum Innowacji i Transferu Technologii Politechniki Lubelskiej, 2018, <http://lctt.pollub.pl/uploads/images/RID/Materia%C5%82y/Rzeczywisto%C5%9B%C4%87%20wirtualna.pdf> [dostęp: 20.11.2022].

e-mail marketing, banery, reklamy multimedialne, reklamy wideo⁷. Istotne jest również, że Internet zmienił dotychczas stosowaną strategię oddziaływania na rynek ze strategii *push* na *pull*⁸. Marketing internetowy pozwala dotrzeć do grup niedostępnych dzięki wysokiemu zindywidualizowaniu. Daje możliwość poznania potrzeb i zainteresowań konkretnej grupy klientów, co pozwala na dostosowanie oferty do ich wymagań. Jego działania zmierzają do zwiększenia rozpoznawalności marki w Internecie. Ponadto e-marketing umożliwia budowanie relacji pomiędzy klientami i przedsiębiorstwem oraz pozwala na zyskanie ich lojalności. W przeciwieństwie do tradycyjnego marketingu rola odbiorcy jest tutaj znacznie większa. Klient może liczyć na szybki kontakt z przedsiębiorcą i ma on także możliwość wyrażenia swojej opinii na jego temat, jest więc odbiorcą czynnym. Kolejną zaletą promocji w Internecie jest brak barier czasowych i geograficznych. Aby reklama dotarła do użytkownika, wystarczy jedynie dostęp do Internetu, niezależnie od miejsca, w którym obecnie przebywa⁹.

Znaczny rozwój branży e-commerce oraz technologii mobilnych wywołuje zmiany w zachowaniu konsumentów na rynku. Coraz częściej można założyć, że marketingowcy wprowadzają swoich klientów do świata cyfrowego. Następnym mieszaniem świata online i offline jest tak zwany *showrooming*, polegający na przeglądaniu towarów w sklepach stacjonarnych, a następnie wyszukiwaniu ich w Internecie i kupowaniu za niższą cenę. Przeciwnościem tego zachowania jest *webrooming*, gdzie klient szuka informacji o produkcie, takich jak np. cena oraz opinie w Internecie, a następnie decyduje się na jego zakup w sklepie stacjonarnym. Co więcej konsumenci nawet podczas wizyty w sklepie stacjonarnym korzystają z telefonu, aby upewnić się, że wybrany produkt będzie spełniał ich oczekiwania. Zauważalne jest, że podążają oni za nowymi technologiami, dlatego marketingowcy powinni skupić swoją uwagę na coraz bardziej rozwijających się technologiach VR i AR, aby jeszcze mocniej połączyć sprzedaż online i offline¹⁰.

⁷ K. Sobolewski, *Rola marketingu internetowego w przedsiębiorstwie*, [praca magisterska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika], 2011, s. 8.

⁸ P. Smul, *Wykorzystanie internetu w sprzedaży i promocji usług turystycznych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2013, nr 1, s. 93.

⁹ Ł. Godziek, *Projektowanie i wdrażanie procesu marketingu internetowego na przykładzie wybranej firmy*, [praca magisterska, Politechnika Śląska], 2017, s. 14.

¹⁰ T. Bekus, op. cit., s. 280.

PRZYKŁADY ZASTOSOWANIA AR I VR W MARKETINGU INTERNETOWYM

AR i VR daje markom możliwość tworzenia doświadczenia i angażowania klientów, w sposób wcześniej nieznan. Marketing musi odpowiadać na coraz to nowsze potrzeby konsumentów związane z rozwojem technologii. Rzeczywistość wirtualna i rozszerzona są istotnymi narzędziami zwiększającymi sprzedaż i umożliwiającymi klientom poznawanie nowych produktów za pomocą smartfona. Obecnie konsumenci mogą przymierzać ubrania i testować samochody nie wychodząc z domu. W związku z ciągłym rozwojem tych technologii przedsiębiorstwa powinny być przygotowane na uwzględnienie ich w planach marketingu mobilnego. AR i VR pozwalają markom na tworzenie cyfrowych broszur, oferowanie interaktywnych doświadczeń produktowych oraz bezpośredni kontakt z klientem.

Rozszerzona rzeczywistość jest na tyle wszechstronną technologią, że znalazła również swoje zastosowanie w popularnej sieci restauracji. Pizza Hut w bardzo kreatywny sposób ulepszyła swoje menu dzięki wykorzystaniu AR. Celem działań pizzerii było większe zaangażowanie klientów w wybór pozycji z menu. Użytkownicy, korzystając z aplikacji Ogle, skanują ulotkę i zostają przeniesieni do wirtualnego świata pełnego wyzwań i gier, mają także możliwość wygrania wycieczki. Co więcej aplikacja wizualizuje dania z karty w 3D, co zachęca do dokonywania zakupów¹¹.

W 2018 roku również IKEA przedstawiła nową aplikację „Katalog IKEA 2018”. Aplikacja, oprócz możliwości uzyskania informacji o urządzeniu domu, przeglądania zdjęć i filmów czy tworzenia kolaży, pozwalała na przetestowanie produktów w mieszkaniu klienta, a to dzięki zastosowaniu rozszerzonej rzeczywistości. Przedsiębiorstwo udostępniło ponad 300 produktów ze swojego portfolio. Kampania była skierowana do osób mających dostęp do urządzeń mobilnych z technologią NFC²⁶, aparatem fotograficznym oraz żyroskopem. Użytkownik był w stanie zwizualizować wnętrze swojego pomieszczenia z wybranym meblem ze sklepu. Dzięki żyroskopowi wirtualne meble przemieszczały się wraz ze światem rzeczywistym, przedstawionym na ekranie. Po przetestowaniu klient mógł uzyskać szczegółowe informacje o produkcie, a także dokonać zakupu online. Aplikacja została zainstalowana na całym świecie około dziesięć milionów razy oraz uzyskała blisko sto tysięcy rekomendacji. Zastosowanie technologii AR pozwoliło znanej marce uzyskać przewagę konkurencyjną dzie-

¹¹ Jak wykorzystać rozszerzoną rzeczywistość w marketingu? [online], PromoAgency, <https://www.promoagency.pl/blog/jak-wykorzystac-rozszerzona-rzeczywistosc-w-marketingu> [dostęp: 23.11.2022].

ki dostarczeniu konsumentom pozytywnych doświadczeń, a także zyskać nowy angażujący i interaktywny kanał komunikacji¹².

Aplikacja L'Oréal's Makeup Genius jest kolejnym przykładem wykorzystania rozszerzonej rzeczywistości w marketingu. Pozwala ona na wirtualne przetestowanie trendów makijażowych, dostarczając dostosowaną do klienta ofertę kosmetyków w czasie rzeczywistym. Aplikacja najpierw skanuje twarz, a następnie nakłada makijaż zgodny z oczekiwaniami klienta. To wszystko jest możliwe dzięki kamerze wbudowanej w smartfonie. Użytkownicy mają możliwość przeglądania kilku wariantów makijaży i wybrania tego, który najbardziej im odpowiada, a następnie mogą dokonać zakupu spersonalizowanego zestawu produktów. Aplikacja uczy się wartościowych treści, dzięki obserwowaniu zachowań oraz preferencji zakupowych konsumentów. Dzięki zastosowanemu uczeniu maszynowemu klient widzi treści, które mu odpowiadają. L'Oréal's Makeup Genius angażuje klientów, dzięki czemu są oni w szybki sposób przeprowadzani przez ścieżkę zakupową, zaczynając od zainteresowania aż po zamknięcie sprzedaży¹³.

Podobną możliwość daje swoim klientom sieć perfumerii Sephora aplikacją Virtual Artist. Oprócz możliwości dostosowania odpowiednich odcieni kosmetyków, konsument ma możliwość dopasowania odpowiedniego koloru do całości stroju. W ten sposób przedsiębiorstwo umożliwiło swoim klientom konsultacje kosmetyczne bez konieczności wychodzenia z domu oraz dobranie odpowiednich dla nich kosmetyków. Aplikacja Virtual Assist była odpowiedzią na potrzeby konsumentów i deficyt łatwo dostępnych porad na rynku kosmetycznym¹⁴.

KORZYŚCI Z ZASTOSOWANIA AR I VR W MARKETINGU

Wiadomo już, że zastosowań technologii AR oraz VR, w tym w marketingu internetowym, jest wiele. Zalet z wykorzystania tych rozwiązań można znaleźć dużo. Dzięki zastosowaniu AR oraz VR w marketingu znacząco może zmniejszyć się liczba zwrotów produktów, dzięki czemu przedsiębiorca zaoszczędzi czas i pieniądze. Technologie te pozwalają klientom przetestować produkty przed ich zakupem, tym samym zmniejszając prawdopodobieństwo niezadowolenia konsumenta.

Jednym z głównych celów tworzenia aplikacji opartych na AR i VR ma być przybliżenie doświadczeń podczas zakupów online do tych, które mają miejsce

¹² T. Bekus, op. cit., s. 291.

¹³ Ibidem, s. 292.

¹⁴ A. Surówka, *Rozszerzonarzeczywistośćwe-commerce. Czy to działa?* [online], Harbingers, 20.07.2020, <https://harbingers.io/blog/rozszerzona-rzeczywistosc-w-e-commerce> [dostęp: 29.11.2022].

stacjonarnie w sklepie. Dzięki temu przedsiębiorstwo może liczyć na większą liczbę zadowolonych, lojalnych klientów niż w przypadku konkurencji niestosującej takich rozwiązań. Zatem zastosowanie omawianych technologii przez przedsiębiorców mogłoby stać się wręcz inwestycją. Ponadto odbiorca staje się bardziej zaangażowany w proces zakupu. Ciekawe lub zabawne wykorzystanie rozszerzonej rzeczywistości wywoła u niego pozytywne emocje oraz skojarzenia związane z marką, co zdecydowanie poprawi jej wizerunek w oczach klientów, a także może się przełożyć na zwiększenie zaufania¹⁵.

VR i AR są dla marketerów bardzo wygodne i z łatwością mogą przyczynić się do większego zainteresowania klienta produktem, chociażby dzięki tzw. „filmom 360 stopni” udostępnianym w sieciach społecznościowych. Pozwalają również zniwelować fizyczne ograniczenia, jakie niesie za sobą handel online. Dzięki tym technologiom klient może obcować z produktem bez konieczności wychodzenia z domu, chociażby za pomocą wizualizacji 3D, kodów QR czy wirtualnych przymierzalni.

Ponadto technologie AR i VR umożliwiają inżynierom produkującym dany wyrób generowanie, badanie oraz testowanie wirtualnych prototypów. Może to pomóc zmniejszyć koszty oraz ulepszyć proces analizowania projektów i ich ulepszania. Przekłada się to przede wszystkim na krótszy czas opracowania produktu i szybsze wprowadzenie go na rynek.

SZANSE I BARIERY ROZWOJU AR I VR W E-MARKETINGU

Według badań przeprowadzonych przez Walker Sands aż 63% konsumentów oczekuje, iż VR w przyszłości zmieni ich doświadczenia zakupowe. Ponadto badania pokazują, że 35% klientów skorzystałoby ze sklepów online częściej, gdyby mieli możliwość przymierzenia bądź wypróbowania w wirtualnej rzeczywistości oferowanych przez przedsiębiorstwo produktów. Dodatkowo ponad połowa ankietowanych wyraziła chęć wykorzystania technologii *virtual reality* podczas swoich zakupów. W ankiecie wzięło udział aż 1400 amerykańskich konsumentów, a zainteresowanie technologiami AR i VR odnotowano w każdej grupie badanych¹⁶. Według raportu Raport Goldman Sachs rynek rozszerzonej i wirtualnej rzeczywistości osiągnie wartość 80 mld dolarów do 2025 roku, dlatego marketingowcy powinni skupić swoją uwagę na tych technologiach jako nowym możliwościom na promocję swoich produktów¹⁷.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ D. Jemioło, *Jak VR i AR mogą pomóc w sprzedaży e-commerce?* [online], Marketingbiznes, 26.03.2021, <https://marketingbiznes.pl/it/jak-vr-i-ar-moga-pomoc-w-sprzedazy-e-commerce/> [dostęp: 29.11.2022].

¹⁷ T. Bekus, op. cit., s. 281.

Dla marketingowców technologie VR i AR są ważne w przypadku rozwiązań, które wymagają wizualizacji. Interaktywne muzea, branża rozrywkowa, deweloperska, turystyczna, a także wszystkie branże, które korzystają z przekazów multimedialnych, powinny być zainteresowane tymi technologiami. Przekroczenie barier sensorycznych, m.in. zmysłu powonienia, da możliwość przeniesienia się do świata wirtualnego, a to z kolei otworzy nowe możliwości¹⁸.

Przyszłością są również wydarzenia online, które od czasów pandemii stały się bardzo popularne. Wydarzenie networkingowe i prezentacje prowadzone przy pomocy wirtualnej rzeczywistości pozwolą klientom uzyskać inny wgląd w markę oraz przyczynią się do sukcesu premier¹⁹.

Prognozuje się, że pojawi się spersonalizowana komunikacja przez VR. Dla marketerów jest i będzie to idealne narzędzie do spersonalizowanej komunikacji z konsumentami. Jeżeli posiadają oni wiedzę o zainteresowaniach użytkownika, to łatwiej jest odtworzyć wirtualną rzeczywistość najbardziej odpowiadającą jego potrzebom i postrzeganiu świata, a to może skrócić drogę zakupu²⁰.

Według Marka Zuckerberga, CEO firmy Meta, rosnąca popularność urządzeń mogących przenosić do innego świata sprawi, że przyszłość będzie należała właśnie do tych technologii. Facebook, oprócz spełniania funkcji komunikacyjnej, stał się również skuteczną platformą marketingową i sprzedażową. Dlatego zadaniem aplikacji jest połączenie potencjalnych nabywców z przedsiębiorstwami. Prowadzone są kampanie marketingowe, które np. za pomocą AR pozwalają klientowi zobaczyć prawdziwe wymiary produktu²¹.

Dla marketerów w Polsce VR i AR dopiero zaczną mieć większe znaczenie, ponieważ w kraju nie ma do nich jeszcze powszechnego dostępu. Ważny jest również aspekt finansowania innowacyjnych przedsiębiorstw, które chcą działać w tej branży. Polska jest małym rynkiem, dlatego kapitału rozwojowego należałoby szukać głównie w USA²². AR może być wsparciem sprzedaży, gdyż właścicielom sklepów stacjonarnych i online dużo łatwiej i taniej będzie stworzyć AR-ową aplikację z wyszukiwarką i wirtualną przymierzalnią pełnej kolekcji produktów bez składowania ich na stanie. Obniży to liczbę zwrotów i ewentualne niezadowolenie klientów z niedopasowania produktu. Ta funk-

¹⁸ M. Zasuń, *Wirtualna rzeczywistość. Jak to wykorzystać w działaniach marketingowych?* [online], Bluerank, https://www.bluerank.com/wp-content/uploads/2021/03/wirtualna_rzeczywistosc.pdf [dostęp: 29.11.2022].

¹⁹ AR-VR. *Przyszłość marketingu* [online], Redbikini, 6.12.2021, https://redbikini-com-au.translate.google.com/ar-vr-future-of-marketing/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc [dostęp: 29.11.2022].

²⁰ Ibidem.

²¹ P. Szpecht, *Metawersum to nowy rynek biznesowy? „Obiecujący obszar dla marek”* [online], Wirtualne media, 17.01.2022, <https://www.wirtualnemedi.pl/arttykul/metawersum-facebook-mark-zuckerberg-meta-biznes-reklama> [dostęp: 29.11.2022].

²² M. Zasuń, op. cit., [dostęp: 29.11.2022].

cyjność pojawia się w sklepach internetowych jako coraz popularniejsze VR/AR *try out*-y. Za przykład można podać mobilne narzędzie marki ROLEX z wirtualną przymierzalnią zegarków. Barierą w rozwoju tej branży, oprócz samego rozwoju potrzebnych narzędzi, może być określony styl życia. Jeśli najintensywniejszy rozwój tych technologii przypadnie na czas, w którym kultura uprzywilejuje zrównoważony rozwój bądź powrót do natury, to wprowadzenie nowinek technologicznych będzie trudniejsze. Jednak jeżeli będą one zaspokajać codzienne potrzeby ludzi lub zmieniać jakość życia, to, przynajmniej w sektorze rozrywkowym, nic tej zmiany nie powstrzyma²³.

PODSUMOWANIE

Rynek *e-commerce* rozwija się bardzo szybko, co przekłada się na zmianę nawyków klientów. Coraz częściej korzystają oni z możliwości kupowania rzeczy online. Mogą oni robić zakupy z dowolnego miejsca za pomocą swoich smartfonów bądź komputerów. Ponadto coraz popularniejsze wydaje się zastosowanie technologii *augmented* i *virtual reality*, chociażby w sektorze marketingu internetowego. Daje to klientom większe możliwości zapoznania się z danym produktem bez konieczności wychodzenia z domu. Dzięki implementacji tych technologii przez przedsiębiorstwa klient ma możliwość chociażby sprawdzenia nowego koloru ścian czy ułożenia mebli z poziomu swojego telefonu. Oprócz tego VR i AR zapewniają rozrywkę oraz możliwość „spotkania się” w wirtualnym świecie z naszymi znajomymi oddalonymi nawet o tysiące kilometrów. Można również wybrać się do muzeum lub odwiedzić swój ulubiony sklep, nie ruszając się ze swojego fotela. Wielu klientów przymierza ubrania w sklepie stacjonarnym, aby następnie zakupić je, często taniej, przez Internet. Przedsiębiorstwa używając technologii AR są w stanie wyjść naprzeciw swoim klientom i umożliwić im przymierzenie ubrania czy sprawdzenie kosmetyku bez konieczności wychodzenia z domu, co okazuje się dla nich bardzo wygodne. Jest to też sposób na zatrzymanie konsumenta, gdyż użycie wysokiej technologii wywołuje pozytywne skojarzenia z marką, dzięki czemu klient chętniej wróci do danego sklepu. Prognozy dla zastosowania wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości zarówno w e-marketingu, jak i innych branżach są obiecujące. Przewiduje się, że klienci coraz chętniej sięgać będą po tego typu rozwiązania, a przedsiębiorstwa będą w nie coraz intensywniej inwestować.

²³ Szanse i bariery rozwoju AR i VR w marketingu i sprzedaży [online], Socialpress, 11.04.2019, <https://socialpress.pl/2019/04/szanse-i-bariery-rozwoju-ar-i-vr-w-marketingu-i-sprzedazy> [dostęp: 13.11.2022].

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Bekus T., *Wykorzystanie rzeczywistości rozszerzonej w marketingu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2018, nr 3, s. 279-296.
- Drgas P., *Metody tworzenia gier wykorzystujących Google Cardboard* [praca magisterska, Politechnika Wrocławska], 2017.
- Fox A.K., Frost R., Strauss J., *E-marketing*, Taylor & Francis, Nowy Jork 2019.
- Godziek Ł., *Projektowanie i wdrażanie procesu marketingu internetowego na przykładzie wybranej firmy* [praca magisterska, Politechnika Śląska], 2017.
- Greengard S., *Virtual Reality*, MIT Press, Massachusetts 2019.
- Jung T., Dieck C., Rauschnabel P. (red.), *Augmented Reality and Virtual Reality. Changing Realities in a Dynamic World*, Springer, Cham 2020.
- Marcinkowski Ł., *Aplikacja do prowadzenia spotkań z wykorzystaniem Wirtualnej Rzeczywistości* [praca magisterska, Politechnika Warszawska], 2014/2015.
- Peddie J., *Virtual Reality*, Springer, Cham 2017.
- Smul P., *Wykorzystanie internetu w sprzedaży i promocji usług turystycznych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie” 2013, nr 1, s. 88-104.
- Sobolewski K., *Rola marketingu internetowego w przedsiębiorstwie* [praca magisterska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika], 2011.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- AR-VR. *Przyszłość marketingu* [online], Redbikini, 6.12.2021, https://redbikini-com-au.translate.google.com/translate/ar-vr-future-of-marketing/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc [dostęp: 29.11.2022].
- Charzyński B., *Wirtualna rzeczywistość – co to jest? Wszystko, co musisz wiedzieć o virtual reality – kompleksowy poradnik* [online], Scroll, 15.05.2021, <https://scroll.morele.net/poradniki/wirtualna-rzeczywistosc-co-to-jest-wszystko-co-musisz-wiedziec-o-virtual-reality-kompleksowy-poradnik>, [dostęp: 20.11.2022].
- Jak wykorzystać rozszerzoną rzeczywistość w marketingu?* [online], PromoAgency, <https://www.promoagency.pl/blog/jak-wykorzystac-rozszerzona-rzeczywistosc-w-marketingu> [dostęp: 23.11.2022].

- Jemioło D., *Jak VR i AR mogą pomóc w sprzedaży e-commerce?* [online], Marketingbiznes, 26.03.2021, <https://marketingbiznes.pl/it/jak-vr-i-ar-moga-pomoc-w-sprzedazy-e-commerce/> [dostęp: 29.11.2022].
- Surówka A., *Rozszerzona rzeczywistość w e-commerce. Czy to działa?* [online], Harbingers, 20.07.2020, <https://harbingers.io/blog/rozszerzona-rzeczywistosc-w-e-commerce> [dostęp: 29.11.2022].
- Szanse i bariery rozwoju AR i VR w marketingu i sprzedaży [online], Socialpress, 11.04.2019, <https://socialpress.pl/2019/04/szanse-i-bariery-rozwoju-ar-i-vr-w-marketingu-i-sprzedazy> [dostęp: 13.11.2022].
- Szpecht P., *Metawersum to nowy rynek biznesowy? „Obiecujący obszar dla marek”* [online], Wirtualne media, 17.01.2022, <https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/metawersum-facebook-mark-zuckerberg-meta-biznes-reklama> [dostęp: 29.11.2022].
- Świć A., Wołos D., Gąska D., *Rzeczywistość wirtualna i rozszerzona, świat wirtualny w technice* [online], Centrum Innowacji i Transferu Technologii Politechniki Lubelskiej, 2018, <http://lctt.pollub.pl/uploads/images/RID/Materia%C5%82y/Rzeczywisto%C5%9B%C4%87%20wirtualna.pdf> [dostęp: 20.11.2022].
- Tyrakowski R., *Czym jest Metaverse?*, SalesTube, 2021, <https://www.salestube.tech/pl/blog/czym-jest-metaverse/> [dostęp: 25.11.2022].
- Wirtualna rzeczywistość – VR w medycynie* [online], Mojoapps, <https://mojoapps.co/pl/wirtualna-rzeczywistosc/vr-w-medycynie/> [dostęp: 29.11.2022].
- Zasun M., *Wirtualna rzeczywistość. Jak to wykorzystać w działaniach marketingowych?* [online], Bluerank, https://www.bluerank.com/wp-content/uploads/2021/03/wirtualna_rzeczywistosc.pdf [dostęp: 29.11.2022].

ROZSZERZONA I WIRTUALNA RZECZYWISTOŚĆ W MARKETINGU INTERNETOWYM

Abstrakt. W obecnych czasach można zaobserwować coraz większe zainteresowanie wirtualną i rozszerzoną rzeczywistością. Technologie te wykorzystywane są m.in. w szkoleniach, rozrywce lub nawet w terapii. Coraz szerzej znajdują zastosowanie również w marketingu internetowym, co w przyszłości może wpłynąć na znaczny rozwój branży. Celem wywodu w tym rozdziale jest wyjaśnienie pojęć *augmented reality* (AR) i *virtual reality* (VR) oraz przedstawienie obszarów ich wykorzystania ze szczególnym wyróżnieniem marketingu internetowego. Omówione zostały możliwości AR i VR oraz korzyści dla przedsiębiorstw płynące z ich wykorzystania. Przedstawione zostały przykłady najciekawszych projektów opierających się na wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości, które spotkały się z dużym zainteresowaniem użytkowników Internetu. Opisano potencjalne wykorzystanie tych technologii w przyszłości. Celem tych działań jest przede wszystkim wspomaganie ukierunkowanego na wspieranie pozycjonowania na rynku i pozyskiwania lojalnych klientów procesu kreowania marki. W rozdziale ukazano również szanse i bariery, jakie przedsiębiorcy mogą napotkać w trakcie implementacji opisywanych technologii. Przedstawione treści mają za zadanie zwrócenie uwagi czytelników i potencjalnych użytkowników na rosnące możliwości dopasowania odpowiednich produktów do potrzeb konsumentów z wykorzystaniem AR oraz na rozwój opisanych technologii w branży e-commerce. Ponadto rozdział skupia się na działaniach marketingowych podejmowanych z wykorzystaniem przedstawionych rozwiązań. Rozdział został opracowany na podstawie badań wtórnych oraz analizy czasopism, prac naukowych i statystyk dostępnych w zasobach Internetu, które prezentują informacje na temat wykorzystania, rozwoju, korzyści, a także potencjalnych barier w kreowaniu wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości.

Słowa kluczowe: wirtualna rzeczywistość, rozszerzona rzeczywistość, marketing internetowy, technologia

KONKURENCYJNOŚĆ TECHNOLOGICZNA I CYFROWA FINLANDII

WSTĘP

Celem niniejszego opracowania była analiza konkurencyjności technologicznej i cyfrowej Finlandii poprzez przedstawienie pozycji tego państwa w międzynarodowych rankingach odnoszących się do tych aspektów oraz podjęcie dyskusji nad przyczynami wpływającymi na wysoką pozycję tego państwa w wyżej wspomnianych zestawieniach. Wybór Finlandii nie był przypadkowy, ponieważ kraj ten, głównie za sprawą konsekwentnie prowadzonej polityki wspierania konkurencyjności, stał się jednym z globalnych liderów, jeśli chodzi o konkurencyjność, w tym również w zakresie konkurencyjności technologicznej i cyfrowej. Omawiany wymiar konkurencyjności, związany przede wszystkim z innowacyjnością i zdolnością gospodarki do tworzenia, jak również do wykorzystania nowych technologii, należy do coraz częściej wyodrębnianych w literaturze przedmiotu aspektów tego terminu. Współcześnie w warunkach przyspieszonej cyfryzacji i digitalizacji oraz po wybuchu pandemii COVID-19 ten wymiar konkurencyjności będzie zyskiwał na coraz większym znaczeniu, stąd tematyka podjęta w niniejszym rozdziale wydaje się niezwykle aktualna i ważka.

POJĘCIE KONKURENCYJNOŚCI GOSPODARKI

Jednym z najczęściej współcześnie używanych pojęć w naukach ekonomicznych jest konkurencyjność gospodarki. Należy jednak przy tym zaznaczyć, że pomimo powszechnego stosowania tego terminu, w literaturze przedmiotu pojawiają

się pewne nieścisłości i rozbieżności w definiowaniu tego pojęcia. Niewątpliwie związane jest to z wielowymiarowością i złożonością znaczeniową tego terminu. Biorąc pod uwagę ogólne pojmowanie tego pojęcia wśród ekonomistów panuje dość powszechna zgoda, że konkurencyjność gospodarki odnosi się do zdolności gospodarki do rywalizacji na rynkach światowych¹. Ten sposób określenia konkurencyjności gospodarki podkreśla fundamentalne znaczenie globalnych powiązań gospodarczych we współczesnym świecie, a także podkreśla, że konkurencyjność gospodarki w sferze znaczeń ogólnych może być rozumiana jako zdolność do sprostania międzynarodowej konkurencji.

Warto zauważyć, że zaprezentowana powyżej ogólna definicja konkurencyjności gospodarki nie ogranicza postrzegania tego terminu, lecz raczej stanowi punkt wyjścia do kolejnych prób objaśnienia tego terminu. Najbardziej oryginalne z nurtów w tym zakresie związane są z definiowaniem konkurencyjności jako zdolności gospodarki do poprawy dobrobytu czy też jako zestawu czynników umożliwiających jej rozwój².

Niewątpliwie coraz bardziej kompleksowe sposoby pojmowania konkurencyjności gospodarki związane są z ewolucją w postrzeganiu tego terminu. W przeszłości pojęcie odnosiło się przede wszystkim do wyposażenia w czynniki produkcji i do wydajności gospodarki. Z tego względu konkurencyjność gospodarki była mierzona przede wszystkim poprzez pryzmat jej PKB. Natomiast w bardziej współczesnych opracowaniach przy definiowaniu konkurencyjności gospodarki podkreślana jest rola czynników o charakterze instytucjonalnym w odniesieniu do efektywności gospodarki³.

Należy zwrócić jednak uwagę, że wspomniane wyżej czynniki instytucjonalne nie odnoszą się do potocznego definiowania instytucji, lecz do postrzegania instytucji w świetle ekonomii instytucjonalnej oraz nowej ekonomii instytucjonalnej. Zgodnie z ustaleniami badaczy należących do tego nurtu do grona instytucji określających „reguły gry w społeczeństwie” zalicza się instytucje formalne (np. rozporządzenia, kodeksy, ustawy), jak również instytucje nieformalne (np. język, kultura, zwyczaje). Ze względu na powszechność stosowania metod wywodzących się z ekonomii instytucjonalnej i nowej ekonomii instytucjonalnej w toku analiz nad konkurencyjnością gospodarki, w literaturze przedmiotu często spotykanym terminem stało się pojęcie konkurencyjności instytucjonalnej odnoszące się do wspomnianych ustaleń⁴.

Ze względu na szeroki zakres znaczeniowy tego pojęcia w literaturze

¹ I. Szamrej-Baran, *Konkurencyjność gospodarki Polski na tle wybranych gospodarek Unii Europejskiej*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2012, nr 25, s. 126.

² K. Rojek, *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej Polski*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, 2(57), s. 20-22.

³ T. Dołęgowski, *Ekonomiczne i instytucjonalne uwarunkowania konkurencyjności międzynarodowej*, „International Journal of Management and Economics” 1998, nr 5, s. 123-126.

⁴ Ibidem, s. 127-128.

przedmiotu wyróżnia się różne wymiary konkurencyjności gospodarki. Do najczęściej wyodrębnionych wymiarów zalicza się:

- konkurencyjność dochodową;
- konkurencyjność zrównoważoną;
- konkurencyjność relacyjną;
- konkurencyjność technologiczną i cyfrową⁵.

Ostatnim z wymienionych wymiarów konkurencyjności uwzględnionym w niniejszym rozdziale jest aspekt odnoszący się do konkurencyjności technologicznej i cyfrowej gospodarki. Podobnie jak w przypadku pozostałych wymienionych wymiarów konkurencyjności w sferze znaczeń ogólnych, konkurencyjność technologiczna i cyfrowa definiowana jest w sposób niemalże intuicyjny, natomiast problemy metodologiczne pojawiają się w określeniu tych terminów w sposób bardziej kompleksowy.

KONKURENCYJNOŚĆ TECHNOLOGICZNA I CYFROWA

Zdaniem J. Fagerberga konkurencyjność technologiczna określa „zdolność do wypracowania efektywności technologicznej w świecie zmieniających się technologii”⁶. Wydaje się jednak, że przytoczona definicja nie jest wystarczająca do dalszych rozważań, ponieważ jest zbyt ogólna, a tym samym niejednoznaczna. W literaturze przedmiotu w toku badań zaczęto rozpatrywać konkurencyjność technologiczną gospodarki dwupłaszczyznowo – w wąskim i szerokim znaczeniu. W wąskim znaczeniu termin ten odnosi się jedynie do „technologii i zdolności do innowacji i adaptacji”⁷. Z kolei w szerokim znaczeniu konkurencyjność technologiczna może być definiowana jako „potencjał do tworzenia nowej wiedzy technicznej oraz zdolność do rozwijania dalszych, ekonomicznie użytecznych technologii”⁸. Wydaje się, że zwolennikiem drugiego z wymienionych znaczeń konkurencyjności technologicznej jest R. Wosiek, który definiuje ją jako „długotrwałą zdolność do tworzenia wewnętrznych uwarunkowań ekonomicznych sprzyjających szybkiej adaptacji nowej wiedzy i istniejących technologii – ich tworzenia i rozwoju w celu wzmocnienia własnego potencjału technologicznego”⁹.

⁵ A. Kowalski, M. Weresa, *Konkurencyjność międzynarodowa a współpraca z zagranicą w czasach kryzysów gospodarczych – aspekty teoretyczne*, [w:] A. Kowalski, M. Weresa (red.), *Polska: Raport o konkurencyjności 2021. Bilateralna współpraca gospodarcza a przewagi konkurencyjne*, Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2021, s. 18-23.

⁶ R. Wosiek, *Konkurencyjność technologiczna polskiej gospodarki. Stan obecny i kierunki zmian*, „Nierówności społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2019, nr 57, s. 231-232.

⁷ A. Kowalski, M. Weresa, *Konkurencyjność...*, op. cit., s. 20-21.

⁸ Ibidem.

⁹ R. Wosiek, *Międzynarodowa...*, op. cit., s. 232.

Ze względu na transformację cyfrową w kierunku gospodarki 4.0 i 5.0. w literaturze przedmiotu pojęcie konkurencyjności technologicznej uzupełniane jest terminem konkurencyjności cyfrowej. Truizmem jest stwierdzenie, że w ostatnich latach, zwłaszcza w okresie pandemii COVID-19, konkurencyjność technologiczna i cyfrowa nabiera coraz większego znaczenia. Jednak należy podkreślić, odwołując się do terminu produktywności gospodarki, że przeprowadzone badania empiryczne podkreśliły pozytywny wpływ technologii, w szczególności technologii cyfrowych na produktywność¹⁰. Z tego względu współcześnie konkurencyjność technologiczna i cyfrowa gospodarki wydaje się niezwykle istotnym determinantem konkurencyjności gospodarki.

POZYCJA FINLANDII W WYBRANYCH RANKINGACH KONKURENCYJNOŚCI TECHNOLOGICZNEJ I CYFROWEJ

W celu porównania konkurencyjności gospodarki, a także jej różnych wymiarów na poziomie poszczególnych państw, opracowywane są rankingi konkurencyjności. Analiza wspomnianych wskaźników pozwala na określenie względnej pozycji danego państwa oraz na podjęcie dyskusji dotyczącej przyczyn wpływających na omawianą pozycję. Ze względu na to, że termin konkurencyjności gospodarki jest jednym z najczęściej współcześnie używanych pojęć w naukach ekonomicznych, można wyróżnić wiele znaczących rankingów podejmujących w pewnym stopniu refleksję nad wspomnianą tematyką. Wydaje się jednak, że przytaczanie wszystkich lub zdecydowanej większości rankingów odnoszących się do konkurencyjności gospodarki jest zbędne. Wynika to z faktu, że pomimo nierzadko istotnych różnic metodycznych przy ich tworzeniu, można zaobserwować trendy dotyczące pozycji danego państwa. Z tego względu na potrzeby niniejszego tekstu zdecydowano się uwzględnić zestawienia, które w największym stopniu mogą być pomocne w analizie konkurencyjności technologicznej i cyfrowej Finlandii. Analizie poddano zatem trzy rankingi, tj. Digital Economy and Society Index, World Digital Competitiveness Ranking oraz Global Connectivity Index.

Digital Economy and Society Index jest zestawieniem, za pomocą którego Komisja Europejska ocenia i monitoruje rozwój cyfrowy w całej Unii Europejskiej, jak i w poszczególnych państwach członkowskich. Zgodnie z metodyką tego rankingu pozycja danego państwa członkowskiego Unii Europejskiej określana jest jako średnia ważona 4 subindeksów (obliczanych na podstawie kilku wskaźników) odnoszących się do:

- kapitału ludzkiego;
- łączności;

¹⁰ A. Kowalski, M. Weresa, *Konkurencyjność...*, op. cit., s. 21.

- integracji technologii cyfrowej;
- cyfrowych usług publicznych¹¹.

W 2022 r. w poniższym zestawianiu Finlandia zajęła pierwsze miejsce wśród wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej. Przy analizie tego zestawienia należy zwrócić uwagę na bardzo wysoką pozycję Finlandii w subindeksach odnoszących się do kapitału społecznego (pierwsze miejsce wśród państw UE), integracji technologii cyfrowych (pierwsze miejsce wśród państw UE) i cyfrowych usług publicznych (drugie miejsce wśród państw UE)¹².

Znacznie gorzej w tym zestawieniu Finlandia wypadła w subindeksie odnoszącym się do łączności, zajmując 8 miejsce wśród państw UE. Jak zwracają uwagę twórcy tego rankingu, uwarunkowane jest to przede wszystkim dysproporcjami pomiędzy obszarami miejskimi a wiejskimi w dostępie do Internetu na tle całego kraju. Należy zaznaczyć jednak, że rząd fiński, celem wyeliminowania nierówności, podjął działania, które polegały między innymi na wsparciu finansowym w budowaniu sieci światłowodowej¹³.

Pomimo szczegółowej analizy zawartej w Digital Economy and Society Index oraz jej aktualności, dane z tego zestawienia nie są wystarczające do oceny konkurencyjności technologicznej i cyfrowej Finlandii. Wynika to z faktu, że Finlandia w zestawieniu porównywania jest jedynie do państw członkowskich Unii Europejskiej. Z tego względu należy odwołać się do innych zestawień badających tę tematykę¹⁴.

Kolejnym zestawieniem dotyczącym konkurencyjności technologicznej i cyfrowej gospodarki jest World Digital Competitiveness Ranking badający konkurencyjność gospodarki w tych wymiarach w 63 państwach na całym świecie. Pozwala on na porównywanie wspomnianych aspektów konkurencyjności w skali ogólnosiwiatowej, a nie jedynie wśród państw UE, tak jak w przypadku Digital Economy and Society Index. Zgodnie z metodyką tego rankingu konkurencyjność technologiczna i cyfrowa gospodarki analizowana jest przez pryzmat trzech grup czynników odnoszących się do:

- wiedzy;
- technologii;
- gotowości na wyzwania przyszłości¹⁵.

¹¹ *Finland in the Digital Economy and Society Index* [online], European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-finland> [dostęp: 20.11.2022].

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ *World Digital Competitiveness Ranking 2022* [online], IMD – International Institute for Management Development, <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/> [dostęp: 20.11.2022].

W każdej z trzech wymienionych grup czynników zostały wyróżnione kolejne trzy grupy zmiennych opracowywanych na podstawie specjalistycznych wskaźników. Do grup tych zalicza się:

- umiejętności, trening i edukację, koncentrację naukową;
- otoczenie prawne, kapitał, otoczenie technologiczne;
- nastawienie do zmian, sprawność biznesu, integrację informatyczną¹⁶.

W 2022 roku Finlandia zajęła w tym zestawieniu siódme miejsce pośród 63 analizowanych państw. W sposób szczególny należy zwrócić uwagę na wysoką pozycję tego państwa w grupach dotyczących:

- nastawienia do zmian;
- integracji informatycznej;
- otoczenia prawnego;
- kapitału¹⁷.

Odnosząc się do poszczególnych wskaźników branych pod uwagę przy opracowaniu tego zestawienia, szczególnie wysokie miejsce Finlandia zajmuje w miernikach związanych z:

- prawami własności intelektualnej;
- finansowaniem rozwoju technologicznego;
- rozwojem i stosowaniem technologii;
- nastawieniem w kierunku globalizacji¹⁸.

W każdej z wcześniej wymienionych grup z tego rankingu w 2022 roku Finlandia znalazła się w pierwszej dwudziestce badanych państw. Należy jednak zwrócić uwagę, że w tym zestawieniu zostały wskazane obszary, w których fińska polityka wspierania konkurencyjności technologicznej i cyfrowej osiąga gorsze rezultaty niż w innych kategoriach. W świetle World Digital Competitiveness Ranking w 2022 roku do grona tych czynników można zaliczyć:

- otoczenie technologiczne;
- sprawność biznesu;
- trening i edukację¹⁹.

Wydaje się, że najbardziej zaskakująca jest względnie niska pozycja w Finlandii w ostatniej z wymienionych grup czynników, a to biorąc pod uwagę fakt, że system edukacji w tym państwie był wielokrotnie doceniany i podawany jako wzór do naśladowania w innych państwach²⁰. Zajęcie 17. miejsca przez Finlandię w tej kategorii związane jest przede wszystkim z metodyką tego rankingu

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ M. Colagrossi, *10 reasons why Finland's education system is the best in the world* [online], 18.09.2018, World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2018/09/10-reasons-why-finlands-education-system-is-the-best-in-the-world> [dostęp: 20.11.2022].

i wskazaniem na stosunkowo wysoki stosunek liczby studentów do liczby nauczycieli akademickich²¹.

Uwzględnienie tego rankingu pozwoliło na określenie względnej pozycji Finlandii w zakresie konkurencyjności technologicznej i cyfrowej w ujęciu szerszym niż kontekst państw Unii Europejskiej. Z drugiej strony przytoczony powyżej przykład dotyczący względnie niskiej pozycji Finlandii w zakresie treningu i edukacji dowodzi, że w trakcie analizy różnych rankingów konkurencyjności należy zwrócić uwagę na ich metodykę, a ich interpretacja powinna być prowadzona w odniesieniu do innych danych i wskaźników.

Ostatnim z poddanych analizie rankingów odnoszących się do konkurencyjności technologicznej i cyfrowej Finlandii jest opracowywany przez Huawei Global Connectivity Index. Zgodnie z metodyką tego zestawienia przy opracowaniu rankingu uwzględniono 40 różnych wskaźników, zaklasyfikowanych w cztery grupy:

- podaż;
- popyt;
- doświadczenie;
- potencjał²².

W ostatniej edycji tego zestawienia w 2020 roku Finlandia zajęła szóste miejsce na 79 analizowanych państw. Najwyżej spośród czterech wymienionych grup państwo to wypadło w kategorii odnoszącej się do doświadczenia, otrzymując 80 punktów na 120 możliwych do uzyskania (dla porównania średnia we wszystkich poddanych analizie w tym roku wynosiła 61 punktów). W pozostałych z wymienionych kategorii Finlandia zdobyła w 2020 roku odpowiednio 73, 75 i 74 punkty na 120 możliwych²³.

W szczególności w tym zestawieniu Finlandia zajęła wysoką lokatę we wskaźnikach odnoszących się do:

- łączności 4G i 5G;
- penetracji smartphonów;
- popularności usług abonamentowych wykorzystywanych w trakcie używania najnowszych technologii;
- liczby patentów w ITC²⁴.

Dużą zaletą tego zestawienia jest możliwość analizy konkurencyjności cyfrowej i technologicznej Finlandii z nieco odmiennej perspektywy niż w przypadku dwóch wymienionych wcześniej zestawień oraz uwzględnienie większej liczby krajów. Wydaje się jednak, że trudnością w analizie zestawienia jest do-

²¹ *World Digital...*, op. cit. [dostęp: 20.11.2022].

²² *Global Connectivity Index Finland* [online], Huawei Technologies, <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/country-profile-fi.html> [dostęp: 20.11.2022].

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

syć problematyczna metodyka umożliwiająca porównywanie względnej pozycji państw biorąc pod uwagę poszczególne wskaźniki.

INSTYTUCJONALNE UWARUNKOWANIA KONKURENCYJNOŚCI TECHNOLOGICZNEJ I CYFROWEJ FINLANDII

Niezależnie od przyjętej w poszczególnych rankingach metodyki, należy uznać, że Finlandia jest obecnie jednym z liderów, jeśli chodzi o konkurencyjność technologiczną i cyfrową zarówno wśród państw Unii Europejskiej jak również globalnie. Analiza poszczególnych wskaźników pozwala na określenie czynników wpływających na bardzo wysoką pozycję Finlandii w tych rankingach. Należy jednak zwrócić uwagę na różnicę pomiędzy przyczynami tego stanu rzeczy a wskaźnikami pokazującymi jedynie efekty prowadzonych działań w zakresie wspierania konkurencyjności. Aby uniknąć tego rodzaju błędów, należy odwołać się do wspomnianych na początku rozdziału instytucjonalnych uwarunkowań konkurencyjności technologicznej i cyfrowej. Odnosząc się do dorobku tego nurtu w historii myśli ekonomicznej, kluczowe znaczenie w określaniu różnych wymiarów konkurencyjności mają instytucje nieformalne i formalne.

Niewątpliwie instytucją nieformalną, kształtującą w znacznym stopniu sposób postępowania mieszkańców Finlandii, jest *sisu*. Ta niemająca bezpośredniego odpowiednika w języku polskim instytucja nieformalna oznacza przede wszystkim przekazywany z pokolenia na pokolenie paradygmat zachowania podkreślający znaczenie odwagi, determinacji i dążenia do celu mimo przeciwności²⁵. Wydaje się, że *sisu* w pewien sposób przyczynia się do wysokiej pozycji Finlandii w zestawieniach dotyczących konkurencyjności technologicznej i cyfrowej, poprzez między innymi uwypuklone w World Digital Competitiveness Ranking pozytywne nastawienie społeczeństwa fińskiego do zmian. Jednak o wiele większe znaczenie w analizie tych wymiarów konkurencyjności mają czynniki odnoszące się do instytucji formalnych.

W ostatnich latach Finlandia stała się jednym z globalnych liderów konkurencyjności i innowacyjności, za sprawą konsekwentnie prowadzonej długofalowej polityki wspierania konkurencyjności. Szczególną rolę w podejmowanych przez tamtejszy rząd wysiłkach pełni działający od lat 60. XX wieku *think-tank* SITRA, podejmujący różnorodne działania ukierunkowane na podnoszenie poziomu konkurencyjności Finlandii. W zakresie konkurencyjności technologicznej i cyfrowej ta instytucja podejmuje działania ukierunkowane na

²⁵ What is *sisu* and its meaning in a personal use? A Finn explains [online], Her Finland, <https://herfinland.com/what-is-sisu/> [dostęp: 20.11.2022].

dążenie do tzw. „sprawiedliwej gospodarki opartej o dane” (ang. *fair data economy*). W tym celu SITRA inicjuje programy związane między innymi z:

- przyspieszeniem pojawienia się Web 3.0. oraz nabyciem przez społeczeństwo fińskie niezbędnej wiedzy potrzebnej do obsługi tej technologii²⁶;
- zastosowaniem nowych technologii w medycynie²⁷;
- promowaniem rozwiązań technologicznych korzystnych dla środowiska naturalnego²⁸;
- wykorzystaniem danych w służbie społeczeństwu²⁹.

Należy zwrócić uwagę także na fińskie instytucje silnie podkreślające znaczenie praw własności intelektualnej, które współcześnie traktowane są jako istotny czynnik przewagi konkurencyjnej³⁰. W 2022 roku w International Property Rights Index Finlandia zajęła pierwsze miejsce wśród 129 analizowanych krajów, biorąc pod uwagę przestrzeganie praw własności intelektualnej, co niewątpliwie stymuluje konkurencyjność technologiczną i cyfrową³¹.

PODSUMOWANIE

W pierwszej części opracowania przedstawiono aparat teoretyczny służący do analizy konkurencyjności technologicznej i cyfrowej. W tym celu przedstawiono wybrane definicje konkurencyjności jako takiej oraz konkurencyjności technologicznej i cyfrowej podkreślając wieloznaczność i wielowymiarowość tych pojęć. Następnie poddano analizie trzy wybrane rankingi odnoszące się

²⁶ K. Lehtonen, *Sitra accelerates Web 3.0 innovation with focus on experimentation, regulation and accountability* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, 26.10.2022, <https://www.sitra.fi/en/articles/sitra-accelerates-web-3-0-innovation-with-focus-on-experimentation-regulation-and-accountability/> [dostęp: 20.11.2022].

²⁷ J. Ahlqvist, *Digital therapeutics meet patients' information needs and support treatment and rehabilitation* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, 26.10.2022, <https://www.sitra.fi/en/blogs/digital-therapeutics-meet-patients-information-needs-and-support-treatment-and-rehabilitation/> [dostęp: 20.11.2022]; *HEALTH DATA 2030* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, <https://www.sitra.fi/en/topics/health-data-2030/> [dostęp: 20.11.2022].

²⁸ J. Kippo, *How can data solutions save energy? Join Sitra's new call for solutions!* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, 25.10.2022, <https://www.sitra.fi/en/news/how-can-data-solutions-save-energy-join-sitras-new-call-for-solutions/> [dostęp: 20.11.2022].

²⁹ *Finland's Gaia-X hub begins its work* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, 17.06.2022, <https://www.sitra.fi/en/news/finlands-gaia-x-hub-begins-its-work/> [dostęp: 20.11.2022].

³⁰ M. Martensen, *Intellectual Property's Competitive Advantage* [online], MARTENSEN The Law Firm for Innovative Companies, 02.02.2015, <https://www.martensenip.com/government-contracts/intellectual-property-competitive-advantage/> [dostęp: 20.11.2022].

³¹ *International Property Rights Index Finland* [online], Property Rights Alliance, <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/finland> [dostęp: 20.11.2022].

do tego wymiaru konkurencyjności przedstawiając wybrane wskaźniki i miary statystyczne wskazujące na to, że współcześnie Finlandia może być zaliczana do grona globalnych liderów konkurencyjności technologicznej i cyfrowej. W ostatniej części rozdziału poruszono problematykę związaną z instytucjonalnymi uwarunkowaniami tego stanu rzeczy, zwracając uwagę przede wszystkim na rolę instytucji formalnych (przede wszystkim SITRA) oraz systemu prawnego w budowaniu konkurencyjności technologicznej i cyfrowej Finlandii.

Na zakończenie rozdziału, warto przedstawić kreślone przez fiński rząd perspektywy związane z tym wymiarem konkurencyjności. Zgodnie z przyjętą 31 marca 2022 roku rezolucją w sprawie polityki technologicznej, zostały podjęte działania zmierzające do osiągnięcia przez to państwo statusu globalnego lidera w zakresie generowania dobrobytu poprzez badania i rozwój oraz wykorzystanie najnowszych technologii. Na mocy tego dokumentu ustanowiono cztery cele w zakresie polityki technologicznej, do których zalicza się osiągnięcie do 2030 r. przez Finlandię statusu:

- jednego z najbardziej konkurencyjnych krajów na świecie i najlepszego na świecie miejsca dla firm technologicznych;
- miejsca, gdzie zlokalizowane są najbardziej znane i najbardziej atrakcyjne na świecie ośrodki edukacji technologicznej, badań, umiejętności i inwestycji;
- państwa, w którym sektor publiczny najbardziej na świecie będzie sprzyjał technologii i innowacjom;
- kraju, który odniesie znaczne korzyści ze śmiałego rozwoju i stosowania technologii stanowiących odpowiedź na globalne wyzwania³².

Być może postanowione przez fiński rząd cele wydają się zbyt ambitnie, jednak fiński upór i determinacja wywodzące się w znacznym stopniu z *sisu* połączone z zapowiadzanymi corocznymi kontrolami realizacji marcowej rezolucji mogą przyczynić się do osiągnięcia do 2030 roku przez to państwo zamierzonych rezultatów. Wydaje się, że państwa których pozycja konkurencyjna jest słabsza (w tym Polska) powinny podjąć refleksję nad fińskim systemem wspierania konkurencyjności technologicznej i cyfrowej w celu oceny możliwości implementacji tamtejszych rozwiązań.

³² *Finland aims to become world leader with technology and knowledge* [online], Finnish Government, 31.03.2022, <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10623/finland-aims-to-become-world-leader-with-technology-and-knowledge> [dostęp: 20.11.2022]; *Valtioneuvoston Periaatepäätös Teknologiapoliitikasta* [online], Valtioneuvosto Statsrådet, [https://valtioneuvosto.fi/documents/10623/101263033/VN+periaatep%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s+teknologiapoliitikasta.pdf/76dob95a-78e1-980a-cbe2-b05a4e1fe3e8/VN+periaatep%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s+teknologiapoliitikasta.pdf](https://valtioneuvosto.fi/documents/10623/101263033/VN+periaatep%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s+teknologiapoliitikasta.pdf/76dob95a-78e1-980a-cbe2-b05a4e1fe3e8/VN+periaatep%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s+teknologiapoliitikasta.pdf?t=1648722125455) [dostęp: 20.11.2022].

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Dołęgowski T., *Ekonomiczne i instytucjonalne uwarunkowania konkurencyjności międzynarodowej*, „International Journal of Management and Economics” 1998, nr 5, s. 119-134.
- Kowalski A., Weresa M., *Konkurencyjność międzynarodowa a współpraca z zagranicą w czasach kryzysów gospodarczych – aspekty teoretyczne*, [w:] A. Kowalski, M. Weresa (red.), *Polska: Raport o konkurencyjności 2021. Bilateralna współpraca gospodarcza a przewagi konkurencyjne*, Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2021, s. 13-28.
- Kozuch M., *Rozwój zrównoważony w strategiach i programach publicznych*, „Handel Wewnętrzny” 2012, nr specjalny (lipiec-sierpień), tom 1, s. 120-127.
- Rojek R., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej Polski*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, 2(57), s. 19-39.
- Szamrej-Baran I., *Konkurencyjność gospodarki Polski na tle wybranych gospodarek Unii Europejskiej*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2012, nr 25, s. 125-142.
- Wosiek R., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki aspekty teoretyczne*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, nr 269, 235-244.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Ahlqvist J., *Digital therapeutics meet patients' information needs and support treatment and rehabilitation* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, 26.10.2022, <https://www.sitra.fi/en/blogs/digital-therapeutics-meet-patients-information-needs-and-support-treatment-and-rehabilitation/> [dostęp: 20.11.2022].
- Colagrossi M., *10 reasons why Finland's education system is the best in the world* [online], 18.09.2018, World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2018/09/10-reasons-why-finlands-education-system-is-the-best-in-the-world> [dostęp: 20.11.2022].
- Finland aims to become world leader with technology and knowledge* [online], Finnish Government, 31.03.2022, <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10623/finland-aims-to-become-world-leader-with-technology-and-knowledge> [dostęp: 20.11.2022].
- Finland in the Digital Economy and Society Index*, European Commission, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-finland> [dostęp: 20.11.2022].

- Finland's Gaia-X hub begins its work* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, 17.06.2022, <https://www.sitra.fi/en/news/finlands-gaia-x-hub-begins-its-work/> [dostęp: 20.11.2022].
- Global Connectivity Index Finland* [online], Huawei Technologies, <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/country-profile-fi.html> [dostęp: 20.11.2022].
- Health Data 2030* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, <https://www.sitra.fi/en/topics/health-data-2030/> [dostęp: 20.11.2022].
- International Property Rights Index Finland* [online], Property Rights Alliance, <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/finland> [dostęp: 20.11.2022].
- Kippo J., *How can data solutions save energy? Join Sitra's new call for solutions!* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, 25.10.2022, <https://www.sitra.fi/en/news/how-can-data-solutions-save-energy-join-sitras-new-call-for-solutions/> [dostęp: 20.11.2022].
- Lehtonen K., *Sitra accelerates Web 3.0 innovation with focus on experimentation, regulation and accountability* [online], The Finnish Innovation Fund Sitra, 26.10.2022, <https://www.sitra.fi/en/articles/sitra-accelerates-web-3-0-innovation-with-focus-on-experimentation-regulation-and-accountability/> [dostęp: 20.11.2022].
- Martensen M., *Intellectual Property's Competitive Advantage* [online], MARTENSEN The Law Firm for Innovative Companies, 02.02.2015, <https://www.martensenip.com/government-contracts/intellectual-property-competitive-advantage/> [dostęp: 20.11.2022].
- What is sisu and its meaning in a personal use? A Finn explains* [online], Her Finland, <https://herfinland.com/what-is-sisu/> [dostęp: 20.11.2022].
- World Digital Competitiveness Ranking 2022* [online], IMD – International Institute for Management Development, <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/> [dostęp: 20.11.2022].
- Valtioneuvoston Periaatepäätös Teknologiapolitiikasta* [online], Valtioneuvosto Statsrådet, <https://valtioneuvosto.fi/documents/10623/101263033/VN+periaatep%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s+teknologiapolitiikasta.pdf/76d0b95a-78e1-980a-cbe2-b05a4e1fe3e8/VN+periaatep%C3%A4%C3%A4t%C3%B6s+teknologiapolitiikasta.pdf?t=1648722125455> [dostęp: 20.11.2022].

KONKURENCYJNOŚĆ TECHNOLOGICZNA I CYFROWA FINLANDII

Abstrakt. Celem rozdziału była analiza konkurencyjności technologicznej i cyfrowej w przypadku gospodarki Finlandii. W szczególności w opracowaniu zwrócono uwagę na znaczenie instytucji formalnych (przede wszystkim SITRA) oraz system prawny w budowaniu konkurencyjności technologicznej i cyfrowej tego kraju. Podjęty przez autora temat jest niezwykle aktualny ze względu na istotne znaczenie nowych technologii (w tym technologii cyfrowych) we współczesnym świecie, jako czynników wpływających na międzynarodową konkurencyjność poszczególnych państw. Wydaje się, że rozwiązania z zaprezentowanego w rozdziale fińskiego systemu wspierania tego wymiaru konkurencyjności, mogą być inspirujące dla państw, których pozycja konkurencyjna w tym zakresie jest słabsza (w tym Polski) ze względu na możliwość ewentualnej implementacji tamtejszych rozwiązań. W rozdziale przedstawiono także najnowsze fińskie projekty dotyczące wspierania konkurencyjności technologicznej i cyfrowej, zgodnie z którymi w przeciągu najbliższym lat władze fińskie jeszcze bardziej zintensyfikują działania na tym polu, co czyni temat opracowania jeszcze bardziej wartym analizy. W konkluzji autor stwierdza, że osiągnięcie przez Finlandię statusu globalnego lidera, biorąc pod uwagę konkurencyjność technologiczną i cyfrową, wydaje się prawdopodobne.

Słowa kluczowe: Finlandia, konkurencyjność technologiczna i cyfrowa, SITRA

THE CONSUMERS' POSITION IN A DIGITALIZED MARKET

INTRODUCTION

This chapter examines the situation of consumers in the market at a time when the use of technology by all market participants is increasing every year. This perspective places special emphasis on the aspect of information, its flow, and availability. The „information society”, the „information age”, the „information economy”: the existence and popularization of these terms must lead to conclusions about the increasing relevance of issues related to the unequal distribution of information, which is the key resource in today's economy. The following work has two objectives. First to present the argument that the ever deepening divide, between consumers and entrepreneurs within the market that is caused by new technologies has a significant impact on the flow of and access to reliable information about the products and services offered. Artificial intelligence technology comes to the fore here, wherein a number of key technologies for this study are based (deepfake, advanced data analysis, natural language processing models, chatbots, among others). In turn, the second goal will be to emphasize how important it is to properly address these issues at an early enough stage to avoid the contemporary problems that exist in the fields of personal data management and large social media platforms.

THE CONCEPT OF CONSUMER PROTECTION IN THE EU

MAIN VALUES AND LEGAL SOURCES

Consumer protection is one of the cornerstones of the functioning of the common market within the European Union¹. It is a concept central to the understanding of intra-EU mechanisms and the *ratio* legislation of many legal acts. Already at the Treaty level, a separate provision was devoted to emphasizing the importance of consumer protection. Article 169 TFEU indicates that the means of consumer protection are to act to protect the health, safety, and economic interests of consumers, as well as to promote their right to information, education, and organization in order to safeguard their interests. It is the aforementioned information aspect that will form the basis of the following study².

It is easily noticeable at the that the perspective of the scope of information constitutes a base for the concept of the consumer within EU primary law. It should also be noted that, as a rule, the exact definition of a consumer is constructed for the use of a specific piece of legislation³. For example: according to directive 2011/83/UE „consumer” means „any natural person who, in contracts covered by this Directive, is acting for purposes which are outside his trade, business, craft or profession”⁴. However, according to what is most likely the broadest legal definition, a consumer means the person who takes or agrees to take the package (‘the principal contractor’), or any person on whose behalf the principal contractor agrees to purchase the package (‘the other beneficiaries’) or any person to whom the principal contractor or any of the other beneficiaries transfers the package (‘the transferee’) (according to directive 90/314/EEC)⁵.

The definitions of the consumer in EU legislation are not very useful in the context of trying to define the concept of the consumer through the lens of information disparity. Much more interesting in this regard are the contributions of academics and the rulings of the EU Court of Justice. The pattern which is examined in this paper is the model of the so-called reasonably circu-

¹ For example: Peter S.H. Leeftang, W. Fred van Raaij, *The changing consumer in the European Union: A “meta-analysis”*, „International Journal of Research in Marketing” 1995, 12(5), p. 1.

² The Treaty on the Functioning of the European Union, C 326/47, 26.10.2012.

³ J. Dybiński [in:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, K. Osajda (red.), C.H. BECK, Warszawa 2018, kom. do art. 221. nb.7

⁴ Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council Text with EEA relevance.

⁵ Council Directive 90/314/EEC of 13 June 1990 on package travel, package holidays and package tours.

inspect consumer. The line of jurisprudence comprising the elaboration of this model is long and the following work is not the place to cite it in its entirety⁶. Scholars taking into account case law and the state of the common market have developed the following definition of the average consumer: they are properly informed, aware, reasonable, attentive, cautious, critical, observant, and independent, as well as sufficiently educated and suspicious⁷. A consumer seeks and uses information directed at himself. This finally brings us to the knotty issue of this work, defining a consumer based on how well informed he is. This will be central to the following considerations, which will take place against the backdrop of the existence of a *nomen omen* information society, with some degree of informed consumer.

INFORMATION DISPARITY

It is worth briefly reflecting on a limited, pragmatic understanding of information that shall be used in the analysis, focusing on the functional understanding of the concept. However, it is worth noting the way in which the concept has developed. Following the Stanford Encyclopedia of Philosophy, three trends can be pointed out. The first understanding of information assumed that it was a process of becoming informed. „In classical philosophy, we could say that when I recognize a horse as such, the ‘form’ of the horse is planted in my mind. This process is my ‘information’ about the nature of the horse”⁸. The second, and much more useful definition, assumes that information is a certain state in which the agent is. The change to this modern, justified meaning seems to have been gradual and was common in Western Europe from at least the middle of the fifteenth century. In the Renaissance, a scholar could be described as „a man of information”⁹. The last and most contemporary definition assumes that information is the ability to inform, which allows it to be stored and processed as some form of resource. This definition is important for understanding the context in which we live.

⁶ However, one can point to: ”Judgment of the ECJ of 20.2.1979 in case C-120/78, Rewe-Zentral AG v. Bundesmonopolverwaltung für Branntwein, ECR 1979, p. 00649; Judgment of the ECJ of 22.5.1992 in case C-290/90, Commission v. Germany, ECR 1992, p. I-3874; Judgment of the ECJ of 6.7.1995 in case C-470/93, Verein gegen Unwesen In Handel und Gewerbe Köln v. Mars GmbH, ECR 1995, p. I-1923”.

⁷ A. Kunkiel-Kryńska, *Prawo konsumenckie UE – wzorzec konsumenta – wprowadzenie i wyrok TS z 6.07.1995 r. w sprawie C-470/93 Verein gegen Unwesen in Handel und Gewerbe Köln e.V. v. Mars GmbH*, Europejski Przegląd Sądowy 2012, nr 4, p. 54.

⁸ *Historical Development of the Meaning of the Term “Information”* [online], Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/entries/information/#HistDeveMeanTermInfo> [access: 12.10.2022].

⁹ Ibidem.

The word disproportionality does not need to be overly explained, as it is understood in the following work as in everyday language as a lack of equality or similarity, especially in a way that is not fair. However, it can be noted that more weight can be given to value terms such as „unfair” and the focus should be set on the first part of the definition.

The last important issue is to define the space in which we operate, which is the digital single market. The essence of building a legal foundation in e-commerce and creating a digital market is Directive 2000/31/EC¹⁰, which aims to ensure the proper functioning of the internal market by ensuring the free flow of information goods and services between member states and building consumer confidence¹⁰. Directive 2000/31/EC regulates activities in the internal market, in the field of commercial information, electronic contracts, liability of intermediaries, codes of conduct, out-of-court settlement of disputes, enforcement of rights before the courts, and cooperation between Member States¹¹. It is worth briefly pointing out here that the key elements are the three pillars established by the European Union precisely as some of the foundations of the digital single market¹². The three pillars are as follows: improving access to digital goods and services, an environment in which digital networks and services can thrive, and digitality as an engine for economic growth. From the perspective of this study, attention should be focused on the first pillar, according to which the EU pays attention to market access, including information/education.

INTERPLAY BETWEEN INFORMATION DISPARITY AND CONSUMER POSITION

At this point, the relationship between the scarcity of information and the position of the consumer in relation to the entrepreneur, especially in the technology sector, should already be taking shape. This is due to the very way in which the concept of the consumer is understood according to the EU. However, several important points should be added, which provide a rationale for distinguishing the technology market as a specific environment for consumers in terms of information.

¹⁰ Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market („Directive on electronic commerce”).

¹¹ B. Pachuca-Smulska, [in:] M. Królikowska (ed.), *Ochrona prawna konsumenta na rynku mediów elektronicznych*, C.H. Beck, Warszawa 2015, p. 5.

¹² *What is the digital single market about?* [online], Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/ict/bloc-4.html> [access: 12.10.2022].

Reliable information to understand how technologies such as artificial intelligence work is often difficult for consumers to obtain. The definitional aspect alone, where within a single term one variously speaks of algorithms using machine learning, complex statistical models, and natural language processing systems, makes it seem impossible on a large scale (as of today) to efficiently and safely pivot in a market where AI or blockchain-based solutions are used without having the appropriate technical knowledge.

The term transparency is often combined with artificial intelligence. Indeed, within technology, this issue is particularly relevant and implies, in a large generalization, the ability of a system to explain the processes within it¹³. It seems, however, that with some caution we can talk about the transparency of technology in general, understood as the design of systems so that each end-user is able to understand the processes within a particular system.

A little more difficult to grasp, but further significant, is the problem of public misunderstanding of a given matter. While one can consider citing any information given by the media, especially when adopting the model of an attentive consumer, from the perspective of broad legislative intervention it is more appropriate to take into account the quality of media coverage. This is most evident in two aspects: artificial intelligence and cryptocurrencies or blockchains more broadly. Cases of panic in both aspects can be multiplied, but it is worth taking into account when assessing the consumer's situation that he is flooded with often, if not erroneous, then far-fetched, emotional information¹⁴. Of course, legitimate fears of the technology in question should be separated, our current article is itself an expression of such fears. However, emotions unsupported by hard technological knowledge about a given solution should not be used in the legal field.

THE CONSUMER ON THE MARKET OF NEW TECHNOLOGIES

The issues of defining a consumer and the information disparity problems discussed above should be discussed at the level of legal practice. The following part of the work will discuss the issue of information disproportionality between businesses and consumers on the background of the most relevant tech-

¹³ S. Larsson, F. Heintz, *Transparency in artificial intelligence*, „Internet Policy Review” 2020, 9(2), p. 6.

¹⁴ In case of AI: R. Khurana, *The Moral Panic Over Open-Source Generative AI* [online], Lincoln Policy, 10.10.2022, <https://lincolnpolicy.org/2022/the-moral-panic-for-open-source-generative-ai/> [access: 12.10.2022]; In case of blockchain: A. Pourdad, *Is crypto dead? No, but doomsayers may profit from your panic* [online], Forkast, 24.10.2022, <https://forkast.news/dont-let-crypto-doomsayers-profit-from-your-panic/> [access: 25.10.2022].

nologies in this regard. Selected technologies include artificial intelligence and the broad metaverse with a focus on digital assets.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The definitional aspects of artificial intelligence is a very broad topic. For the purposes of this paper, reference will be made to two definitions of an artificial intelligence system cited in draft EU legislation. The first, now rejected, assumed that: According to Art. 3 para. 1 of the draft of the AI Act, artificial intelligence system is a „software developed using one or more of the techniques and approaches listed in Annex I that can, for a given set of human-defined purposes, generate outputs such as content, predictions, recommendations or decisions that affect the environments with which it interacts”¹⁵.

Annex I specifies that:

- machine learning mechanisms, including supervised learning, unsupervised machine learning and reinforcement learning, using a wide range of methods, including deep learning;
- logic and knowledge-based methods, including knowledge representation, inductive (logic) programming, knowledge bases, inference and deduction engines, (symbolic) reasoning and expert systems;
- statistical approaches, Bayesian estimation, search and optimisation methods.

According to the new, much more precise definition in rt. 3 para. 1 of the draft of the AI Act system is „a system that is designed to operate with a certain level elements of autonomy and that, based on machine and/or human provided data and inputs, infers how to achieve a given set of human-defined objectives using machine learning and/or logic- and knowledge based approaches, and produces system-generated outputs such as content (generative AI systems), predictions, recommendations or decisions, influencing the environments with which the AI system interacts”¹⁶.

So finally, the answer can be provided to the question of how the difference in the information held between the consumer and the entrepreneur is shaped in the context of AI¹⁷. It is necessary here to answer the question

¹⁵ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts.

¹⁶ Ibidem, version from: 25 November 2022; Art. 3 para. 1 of the draft of the Artificial Intelligence Act.

¹⁷ See also: J. Wilczyńska, S. Skalski, *Rzyka regulacyjne związane z wdrożeniem rozwiązań bazujących na AI w sektorze ubezpieczeniowym*, „Gazeta Ubezpieczeniowa” 2022, p. 6.

of what is the main purpose of using artificial intelligence algorithms. A useful hint is that it will always revolve around data¹⁸. The thesis of this piece is that the use of artificial intelligence is one of the biggest changes ever in the consumer-business relationship. The consequence must be a corresponding adaptation of legislative policies at both the EU and Member State levels. Continuing to proceed without such intervention could lead to a situation in which algorithmically generated sales models take away the ability to make real decisions about the services one chooses. This can be seen, for example, in the use of customer relationship management (CRM) models in company operations. CRM integrates and analyzes customer data generated by formal and informal interactions between stakeholders, including suppliers and customers¹⁹. In recent years, artificial intelligence has played an important role in CRM and enables companies to analyze vast amounts of data quickly and accurately²⁰. While the cited studies have discussed this issue on the ground of B2B (business-to-business) relationships, it is easy to see the huge advantage that this type of use of artificial intelligence can create in informing differences.

The current regulation of the aforementioned AI Act defines the obligations of market players using AI, and a draft regulation has also emerged to regulate off-contract liability for artificial intelligence algorithms. However, there is no clear statement from the legislator at this point regarding the impact of artificial intelligence on the decision to enter into a given contract itself. The purpose of this study, as indicated in the introduction, is to answer the question of whether the above situation can be differentiated from that occurring on the grounds of normal relations, where the entrepreneur often has a technological advantage but does not use AI. The answer to this question is not simple for several reasons.

Arguments can be given for and against distinguishing (also on the legislative level) between the two situations. The first argument against is the widespread access to search engines and AI-based solutions – it can be argued that

¹⁸ As an example: Y. Duan, J. Edwards, Y. Dwivedi, *Artificial intelligence for decision making in the era of Big Data – evolution, challenges and research agenda*, „International Journal of Information Management” 2019, Vol. 48, pp. 63-71; J. Czarnocki, *AI systems: a power factor in the data protection balance of rights and interests* [online], RAILS, 28.11.2022, <https://blog.ai-laws.org/ai-systems-a-power-factor-in-the-data-protection-balance-of-rights-and-interests/> [access: 29.11.2022]; J. Czarnocki, *AI systems: a power factor in the data protection balance of rights and interests* [online], RAILS, 28.11.2022, <https://blog.ai-laws.org/ai-systems-a-power-factor-in-the-data-protection-balance-of-rights-and-interests/> [access: 29.11.2022].

¹⁹ A.R. Zablah, D.N. Bellenger, W.J. Johnston, *An evaluation of divergent perspectives on customer relationship management: Towards a common understanding of an emerging phenomenon*, „Industrial Marketing Management” 2004, 33(6), pp. 475-489.

²⁰ B. Libai et al., *Brave New World? On AI and the Management of Customer Relationships*, „Journal of Interactive Marketing” 2020, Vol. 51, pp. 44-56.

while there is indeed an increasing percentage of use of artificial intelligence algorithms on the business side, consumers have also gained many more opportunities to acquire information in recent years through, for example, the use of AI-based software that is used for advanced translation²¹. The second is increasing digital awareness – it's easy to see that the percentage of people worldwide with a level of digital awareness sufficient to navigate the Web efficiently is increasing²². The first argument for this is that the low level of digital awareness in some countries is tragically low, including Romania and Bulgaria. The second one is the doubts about the argument that digital awareness matters much. On the other hand, it can be pointed out that it is hard to defend the argument according to which even a high level of awareness allows one to understand how AI algorithms work. Even for those with basic programming knowledge, this can prove problematic. Thus, it seems that, at least in the case of advanced AI-based systems, it is hard to justify the claim of balancing the benefits of technology development for consumers and entrepreneurs. However, whether this is sufficient to distinguish artificial intelligence systems as an important factor within consumer-business relations is another matter. However, this seems to be an overstatement. This is primarily due to the fact that artificial intelligence is rarely the only technology used that can affect information disparity. If we combine the prudent consumer model, new technology market regulations projected at the EU level, various data protection regulations and standard consumer protection, it seems that the model currently proposed by the EU and member states will be sufficient in this case.

It is also important to point to two documents that express the EU's desire to ensure consumer safety in the age of artificial intelligence. First, the European Parliament resolution of May 3, 2022, on artificial intelligence in the digital age (2020/2266(INI)), in which the European Parliament points out that consumer rights need to be legally protected through consumer protection legislation. The EU Parliament also singles out relationships in which AI is used as distinct from B2B, which covers the relationship between businesses and consumers.

On September 28, the European Commission adopted a proposed AI Liability Directive (AILD)²³. While this is a revolutionary act, from the perspecti-

²¹ DeepL, <https://www.deepl.com/pl/whydeepl> [access: 12.10.2022].

²² V. Masterson, *Which European countries have the most digital skills?* [online], World Economic Forum, 25.04.2022, <https://www.weforum.org/agenda/2022/04/europe-basic-digital-skills/> [access: 12.10.2022].

²³ *Council of the European Union* [online], <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022PC0496&from=EN> [access: 28.09.2022].

ve of this work, it is crucial to point out that its purpose is primarily to protect entities from extra-contractual damages arising from the use of artificial intelligence. There are two important issues introduced by the document, setting common rules on: disclosure of evidence regarding high-risk artificial intelligence (AI) systems to enable a plaintiff to substantiate a non-contractual civil law claim for damages based on fault; and the burden of proof for non-contractual civil damages claims based on fault brought in national courts for damages caused by an AI system²⁴.

CONSUMER IN THE METAVERSE

The problem of defining the metaverse is even more difficult than AI due to the fact that many different types of technology are used. Metaverse is a combination of the prefix „meta” and „universe” to describe a hypothetical synthetic environment associated with the physical world. In 1992, Neal Stephenson wrote a speculative fiction novel, *Snow Crash*, which first coined the term metaverse²⁵. A more modern, technical definition implies that it is an immersive and constant virtual 3D world where people interact through an avatar to enjoy entertainment, make purchases and carry out transactions with crypto assets, or work without leaving their seat²⁶. The metaverse, like any other technology, can be used in a way that yields huge benefits as well as generates huge losses, both financial and social²⁷. However, on the basis of this study, it is crucial to answer an issue not previously addressed, and that is (also indicated in the definition) how we should understand consumers in the sphere of transactions concluded in the metaverse.

At first glance, there seems to be no basis for differentiating this situation from, for example, purchases in computer games, which, after all, are also made using an avatar. Such intuition, however, would be wrong. This is due to an

²⁴ On AI liability see also: M. Jagielska, *Odpowiedzialność za sztuczną inteligencję*, [in:] L. Lai, M. Świerczyński (eds.), *Prawo sztucznej inteligencji*, 2020, pp. 69-80; G. Bar, *Robot personhood, czyli po co nam antropocentryczna sztuczna inteligencja?*, [in:] L. Lai, M. Świerczyński (eds.), *Prawo sztucznej inteligencji*, 2020, pp. 29-44.; M. Wałachowska, *Sztuczna inteligencja a zasady odpowiedzialności cywilnej*, [in:] L. Lai, M. Świerczyński (eds.), *Prawo sztucznej inteligencji*, 2020, pp. 57-68.

²⁵ N. Stephenson, *Snow Crash*, Penguin Books, 2011, p. 20; See also: G. Ritterbusch, M. Teichmann, *Defining the Metaverse: A Systematic Literature Review*, „IEEE Access” 2023, p. 12372.

²⁶ Council of the European Union [online], 9.03.2022, <https://www.consilium.europa.eu/media/54987/metaverse-paper-9-march-2022.pdf> [access: 12.10.2022].

²⁷ H. Duan, J. Li, S. Fan, Z. Lin, X. Wu, W. Cai, *Metaverse for Social Good: A University Campus Prototype*, „arXiv:2108.08985v1 [cs.MM]” 2021.

important difference, which is the use of technologies that allow simulating reality around the user. This allows it to be simulated in virtually any way. Thus, it is possible to manipulate the incentives that will influence the decision to enter into a contract. It can be said in counterpoint that, after all, the design of stores and the positioning of goods on shelves works in a similar way. This is, however, a bit naive, since it compares the physical world, in which store space depends, at least, on the laws of physics, but also on the legal aspects of development, administrative requirements, etc., to a situation in which we are constrained only by the programmer's imagination. For information disparity, this is of colossal importance. It is possible to create the space in which the consumer moves and modify the stream of information flowing to them in virtually any way, subject to the limitations of technology, the processing power of processors, and the prevalence of 5G or later 6G and 7G networks. However, these limitations may not hinder the far-reaching influence of businesses on the information that consumers receive in the metaverse as the metaverse continues to develop.

The conclusion is therefore simple. While it is unlikely that we can talk about the consumer relationship where AI is used as a separate construct, the consumer in the metaverse should already be distinguished as a separate aspect of the legal system at the EU level. This is due to the fact that the situation is different not only in terms of information disparity but the perception and modeling of reality in general.

CONCLUSION

The first conclusion of the above analysis is that information disparity in the era of new technologies is a relevant criterion for analyzing the entrepreneur-consumer relationship. The second thing to remember from the conclusions indicated above is that businesses' use of artificial intelligence as an information management tool should not be a rationale for singling out relations where AI is used from the totality of consumer relationships. However, the metaverse should be treated differently, where, due to the possibility of simulating the impression of „being in” a certain place and modifying the characteristics of this space virtually at will, we can talk about a completely new environment. Thus, if metaverse technology gains popularity it will be necessary for regulators to address this issue in order to ensure that the consumer protection regime is appropriately modified in terms of its operation in the metaverse.

The above work was intended to show the specific situation in which we find ourselves today. Many technologies are surrounded by a certain mythical, often overly negative or enthusiastic image. Works like this one are therefore necessary to be able to take a rational and cool-headed look at the issue at hand.

BIBLIOGRAPHY

LEGAL ACTS

- The Treaty on the Functioning of the European Union, (C 326/47).
- Council Directive of 13 June 1990 on package travel, package holidays and package tours (90/314/EEC).
- Council of the European Union [online], <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022PC0496&from=EN> [access: 28.09.2022].
- Directive 2011/83/EU of The European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council.
- Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonized rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts COM/2021/206 final.

SPECIALIZED LITERATURE

- Bar G., *Robot personhood, czyli po co nam antropocentryczna sztuczna inteligencja?*, [in:] L. Lai, M. Świerczyński (eds.), *Prawo sztucznej inteligencji*, 2020, pp. 29-44.
- Duan H., Li J., Fan S., Lin Z., Wu X., Cai W., *Metaverse for Social Good: A University Campus Prototype*, „arXiv:2108.08985v1 [cs.MM]” 2021.
- Duan Y., Edwards J., Dwivedi Y., *Artificial intelligence for decision making in the era of Big Data – evolution, challenges and research agenda*, „International Journal of Information Management” 2019, Vol. 48, pp. 63-71.
- Dybiński J. [in:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1, K. Osajda (red.), C.H. BECK, Warszawa 2022.
- Jagielska M., *Odpowiedzialność za sztuczną inteligencję*, [in:] L. Lai, M. Świerczyński (eds.), *Prawo sztucznej inteligencji*, 2020, pp. 69-80.
- Kunkiel-Kryńska A., *Prawo konsumenckie UE – wzorzec konsumenta – wprowadzenie i wyrok TS z 6.07.1995 r. w sprawie C-470/93 Verein gegen Unwesen in Handel und Gewerbe Köln e.V. v. Mars GmbH*, „EPS” 2012, No. 4, pp. 54-56.
- Larsson S., Heintz F., *Transparency in artificial intelligence*, „Internet Policy Review Journal of internet regulation” 2020, pp. 1-16.

- Libai B., Bart Y., Gensler S., Hofacker C., Kaplan A., Kötterheinrich K., Kroll E., *Brave New World? On AI and the Management of Customer Relationships*, „Journal of Interactive Marketing” 2020, Vol. 51, pp. 44-56.
- Pachuca-Smulska B., [in:] M. Królikowska (ed.), *Ochrona prawna konsumenta na rynku mediów elektronicznych*, C.H. BECK, Warszawa 2015.
- Ritterbusch, G., Teichmann M., *Defining the Metaverse: A Systematic Literature Review*, „IEEE Access” 2023, pp. 12368-12377.
- Wałachowska M., *Sztuczna inteligencja a zasady odpowiedzialności cywilnej*, [in:] L. Lai, M. Świerczyński (eds.), *Prawo sztucznej inteligencji*, 2020, pp. 57-68
- Wilczyńska J., Skalski S., *Ryzyka regulacyjne związane z wdrożeniem rozwiązań bazujących na AI w sektorze ubezpieczeniowym*, „Gazeta Ubezpieczeniowa” 2022, p. 6.
- Zablah A. R., Bellenger D. N., Johnston W. J., *An evaluation of divergent perspectives on customer relationship management: Towards a common understanding of an emerging phenomenon*. „Industrial Marketing Management” 2004, 33(6), pp. 475-489.

INTERNET SOURCES

- Council of the European Union [online], <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022PC0496&from=EN> [access: 28.09.2022].
- Council of the European Union [online], 09.03.2022, <https://www.consilium.europa.eu/media/54987/metaverse-paper-9-march-2022.pdf> [access: 12.10.2022].
- Czarnocki J., *AI systems: a power factor in the data protection balance of rights and interests* [online], RAILS, 28.11.2022, <https://blog.ai-laws.org/ai-systems-a-power-factor-in-the-data-protection-balance-of-rights-and-interests/> [access: 29.11.2022].
- DeepL, <https://www.deepl.com/pl/whydeepl> [access: 12.10.2022].
- Khurana R., *The Moral Panic Over Open-Source Generative AI* [online], Lincoln Policy, 10.10.2022, <https://lincolnpolicy.org/2022/the-moral-panic-for-open-source-generative-ai/> [access: 12.10.2022].
- Historical Development of the Meaning of the Term “Information”* [online], Stanford Encyclopedia of Philosophy, <https://plato.stanford.edu/entries/information/#HistDeveMeanTermInfo> [access: 10.11.2022].
- Masterson V., *Which European countries have the most digital skills?* [online], World Economic Forum, 25.4.2022, <https://www.weforum.org/agenda/2022/04/europe-basic-digital-skills/> [access: 12.10.2022].

Pourdad A., *Is crypto dead? No, but doomsayers may profit from your panic* [online], Forkast, 24.10.2022, <https://forkast.news/dont-let-crypto-doomsayers-profit-from-your-panic/> [access: 25.10.2022].

What is the digital single market about? [online], Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/ict/bloc-4.html> [access: 12.10.2022].

THE CONSUMERS' POSITION IN A DIGITALIZED MARKET

Abstract. This chapter presents the situation of the consumer in the digital market. The paper analyzes the information disparity that occurs between consumers and businesses. The main question addressed was whether the situation of the consumer should be systemically differentiated when certain technologies (artificial intelligence and technologies that make up the metaverse) are used. The study concluded that the mere fact of using a specific technology cannot be considered decisive. However, the situation in which the set of technologies used makes it possible to modify the consumer's perception to an unprecedented degree is different. The thesis of the paper is that such a situation should be distinguished from the already well-established distinctions: relations between entrepreneurs, and between consumers and entrepreneurs. The conclusion, therefore, is that legal relations on the basis of the metaverse should be distinguished from typically understood consumer relations. The paper also discusses issues related to how the concept of information is understood, the connection between the consumer and the entrepreneur and the relative extent of their knowledge, as well as modifications of these aspects in the digital market.

Keywords: consumers, entrepreneurs, artificial intelligence, metaverse, information disparity

Iwona Grodź

Polskie Towarzystwo Badaczy Filmu i Mediów

ORCID: 0000-0003-0151-6909

“GAME ANTICIPATION” AND EDUCATION. INITIAL RECONNAISSANCE¹

INTRODUCTION

*Culture is perhaps the last great biological evolutionary trick.
It enables Homo sapiens to construct a world of symbols that is flexible enough
so that it can meet local requirements and adapt to countless
ecological niches².*

Jerome Bruner

In the light of research in the field of humanities and social sciences as well as sociocultural practices, cyberculture requires digital competences which are essential in creating new strategies for educational activities. This approach requires knowledge not only about virtual reality (VR), but also about the possible fields of activity and communication of a modern user. In the context of media education, the topic is essential because it means a change in thinking about teaching. It turns from the use of traditional media towards post-media for didactic purposes. Taking these findings into account, while examining the features of the contemporary organizational, programmatic, and methodi-

¹ This chapter is an expanded translation of the Polish text published in: I. Grodź, *Antycypacja gry i edukacja*, „Zeszyty Naukowe” 2022, 1(36), pp. 9-22.

² J. Bruner, *Kultura edukacji*, TAIWPN „Universitas”, Kraków 2010, p. 253.

cal „turn to cyber innovativeness”³, one can consider the specificity of innovation in the area of cybersecurity; the relationship between theory and practice; criteria for evaluating these phenomena; influences to which they are subject (including cultural, ethical, political, gender-oriented); and finally, the course of cyber communication in didactics⁴.

The subject of these considerations is the anticipation of the game in education, which is associated with recalling the need to analyze sensual perception as an „archeology” of not only the senses but also knowledge. Therefore, it is not an interpretation of a specific didactic project or the activity of one educator, but a general reflection on the phenomenon of *gamification* which cu-

³ In the *New Pedagogical Dictionary* of 2001, Wincenty Okoń defined a pedagogical innovation as follows: „a change in the structure of the school (didactic, educational) system as a whole or the structure of its important components – in order to introduce measurable improvements. These components include, among others: teachers, students, programs and textbooks, equipment for educational institutions, mass media and the educational environment” (W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, pp. 138-139). Usually, three types of pedagogical innovations are considered: curricular, organizational, and methodical. In connection with this approach to explaining terminology, questions arise that for years have been asked by teachers, namely does this years-old definition fit to the realities of a contemporary school? Does every innovation result in a change in the structure of the system or its „important” elements? Is it not more reasonable to assume that innovation „is simply introducing something new” in order to: improve the quality of education; transform existing opportunities into new ideas; develop new methods, instruments and approaches; apply new knowledge in the learning process or create new learning models supported by the use of technology and technological networks? After all, not all improvements need to lead to profound changes right away.

Since September 1, 2017, teachers’ innovative activities are no longer so burdened with formalities (i.e. written conclusions, approvals, plans, reports, evaluation, etc.), *Jak prowadzić działalność innowacyjną od września 2017* [online], Portal Oświatowy, <https://www.portaloswiatowy.pl/analizy-i-interpretacje/jak-awodac-dzialalnosc-innowacyjna-od-wrzesnia-2017-14269.html> [access: 06.09.2022].

⁴ The above questions suggest the need to focus primarily on practice. The teacher does not ask, for example, what is the „innovative turn” (cf. the attitude called essentialism), but what the significance would be of choosing this and not other ways of reaching students. What does it say about the present (cf. pragmatism)? In their considerations, they are inclined to interdisciplinarity and openness to various contexts, within the framework of changes in the processes of creating and disseminating knowledge; reaching new groups of recipients or hitting other paths to those who also previously could not imagine a satisfying life without learning. An important issue is also to consider minimizing the feeling that online education is too abstract (see M. Sasin (ed), *Kultura i twórczość w czasach zarazy. Doświadczenie pandemii a aktywność artystyczna z punktu widzenia twórcy i odbiorcy*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2021).

rently concerns not only politics⁵ or economics⁶, but also culture, and within it – education⁷. The aim of the paper is therefore to indicate the educational value of the synergy of various arts and to try to answer the following question: is gamification conducive to the construction of reliable knowledge about reality and creation of authentic communication relations, or does it only strengthen our perception of them?

ANTICIPATION OF GAMIFICATION

The specificity of cooperation between artists and scientists should be sought in the area of the evolution of communication strategies and identity transformations⁸.

Piotr Zawojski

„Anticipation” of gamification assumes realizing the importance of interference between „fields”⁹: arts, science and education in cyberspace¹⁰. The latter is characterized by: a-territoriality, systemic, unlimited range and anonymity

⁵ K. Brylska, T. Gackowski, *Grywalizacja debaty publicznej w kampanii wyborczej – w poszukiwaniu nowego paradygmatu komunikacji politycznej*, [in:] T. Gackowski, K. Brylska (eds.), *Gry w komunikacji*, Wydawnictwo UW, seria „Media początku XXI wieku”, Warszawa 2016, pp. 15-52.

⁶ P. Tkaczyk, *Grywalizacja. Jak zastosować mechanizmy gier w działaniach marketingowych*, Onepress, Gliwice 2012.

⁷ See also on the gamification of library space in the context of its educational function (M. J. Cyrklaff, *Grywalizacja jako metoda komunikacji i edukacji*, [in:] B. Kamińska-Czubała, S. Skórka (eds.), *Projektowanie informacji w przestrzeni biblioteki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2017, pp. 187-199).

⁸ P. Zawojski, *Cyberkultura. Syntopia sztuki, nauki i technologii*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2018, p. 56.

⁹ Pierre Bourdieu wrote about the „field” as „the area of social interaction, with actors, established positions/roles, rules of occupying and creating relations” (P. Bourdieu, *Reguły sztuki: geneza i struktura pola literackiego*, TAIWPN Universitas”, Kraków 2001, pp. 28-29).

¹⁰ Rafał Szrajber noted that „the correlation of layers of modernity, i.e. the reference to the user experience associated with the technologies used, with the division of real and virtual space, is the key to understanding the needs and preferences of shaping individual space and behavior in the game world, taking into account environmental modifications as a manifestation of presence in virtual world. Reactive virtual space, which is an element of video games, allows for spatial automorphism and transferring tastes and preferences to the virtual world, mainly in terms of creating and influencing the environment presented in the game. The player’s identity is mapped to space depending on the possibilities available in the game. However, this process is a continuous one, because the elements of space, possibilities and content made available in the game – mostly reactive – penetrate the real world and materialize in the form of various forms relating to the virtually created virtually significant objects of global pop culture” (R. Szrajber, *Przestrzeń jako struktura zdefiniowana obecnością użytkownika*, „Replay. The Polish Journal of Game Studies” 2019, 1(6), p. 90).

(which is more and more often questioned). Moreover, it fulfills important informative, stimulating, exemplary, interpersonal and entertaining functions¹¹. Despite the fact that games are usually associated with fun, other possibilities are also increasingly often mentioned in their context. Researchers have noted the potential of diagnosing social problems with the help of games, their therapeutic power and educational tasks. From this perspective, the games are positively valued¹². The choice of the didactic aspect of cyberculture understood in this way is not accidental, because the following elements present in didactics since its inception also often appear in games: overcoming successive stages of initiation, acquiring new competences, manipulating motivations and emotions, competition, and above all waiting for a reward¹³.

The „gamification turn” and the emergence of innovative thinking justify the statement that all theories, projects, and activities have this characteristic that they „oscillate” between science and art. Realizing the existence of this dichotomy leads to the identification of two dominant attitudes, which are also intertwined in the approach to educational practices of an innovative nature. The first attitude is the tendency to deepen the understanding of a given topic and related phenomena. In line with the „pragmatic turn”, the importance and functions of innovation in education are at the center of attention. The second approach is characterized by the creation of diagrams and models that can be used to study specific phenomena with an innovative dimension. The aim is therefore to objectify, universalize and comprehensively look at cyber-innovations in the context of changes: a) curricular – new content, integrating teaching, modification, authoring; b) organizational – changes in the planning, duration, conduct of classes and the size of the groups; c) methodological – new

¹¹ J. Bednarek, *Cyberprzestrzeń i roboty humanoidalne nowym wyzwaniem edukacji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2012.

¹² „In December 2020, the *Games for Impact* festival of socially involved games was held, during which topics such as how video games discuss mental health, inequality, consumerism, ecology, ideology, minorities, the Belarusian revolution and *fake news* were raised. The ways of using *This War of Mine* at school as well as games for deaf and hard of hearing players were discussed. Co-organizers of the event were Digital Communication Network and World Learning, Games for Impact, FINA and Indie Games Polska Foundation” (*press information*). (see FINA, <http://www.fina.gov.pl/projekty/games-for-impact/> [access: 06.09.2022]).

¹³ For example, Katarzyna Skok and Wojciech Harasimczuk studied the influence of gamification on students’ motivation a few years ago. They analyzed the level of motivation and enjoyment regarding the use of the following tools in the education process: communicators, points, badges, rankings, missions, challenges, progress bar, levels, group competition, individual competition, cooperation, exchange system, virtual items. The results indicated significant interest in gamification. In particular, the elements that may have an impact on obtaining a better final grade and improving the organization of the learning and self-learning process were positively assessed (K. Skok, W. Harasimczuk, *Gamifikacja edukacji – badanie motywacji studentów*, „Homo Ludens” 2018, 1(11), pp. 190-209).

techniques for presenting material, consolidating knowledge, evaluating learning effectiveness and unique forms of controlling students' achievements¹⁴. The indicated cooperation between science and art seems to be crucial at this point, since as Zawojski wrote, the specificity of cooperation between artists and scientists should be sought in the area of the evolution of communication strategies and identity transformations¹⁵. This would involve an exchange of tasks between science and art. Art would therefore aim at not so much seeking aesthetic values, but gaining knowledge and rational approach to the subjects at hand. It would be based on rationalism, not emotions and intuitions. It would be normative, not idiosyncratic. It would be based on a textual narrative rather than a visual or an auditory one. It would be explaining, not associating. It would build foundations and values based on tradition and recognized standards, and not against them¹⁶. The sources of all these changes introduced by the teacher should be sought primarily in the need to prepare the student for the rapid and frequent changes that characterize the modern world. An additional stimulus is the creative nature of work at school which is reflective and adaptive.

CYBEREDUCATION

*Compulsion destroys the fun of the game*¹⁷.

Al Gore

Cybereducation assumes that each work, in this case also a game, is a text of culture open to new meanings and new „users”, and the reception is evidence of the existence of more or less variable mechanisms of its perception. Educational games often reject the laws of schematic, stereotypical vision which boils down to the disclosure of phenomena in a cause-effect sequence. In their topicality, they tend to focus on the undisclosed aspects of each and every phe-

¹⁴ Currently, the most frequently mentioned examples of pedagogical innovations include e-learning and personalized Internet in education. Equally important are didactic games, multimedia educational presentations, and virtual walks around museums, i.e. participatory and task-oriented education – focused on practice. Each time the point is to attract students' attention and - in accordance with the recommendations of the „education of the future” project – to correlate teaching with the challenges of the economy based on knowledge and the needs of the labor market.

¹⁵ P. Zawojski, *Cyberkultura. Syntopia sztuki, nauki i technologii*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2018, p. 56.

¹⁶ Ch. Sommerer, L. Mignonneau (eds.), *Art @ Science*, Publisher „Springer”, Wien - New York 1998.

¹⁷ *Games for Change*, Tsai 2011.

nomenon. Moreover, the imagination, as an inseparable element of games, has, above all, the power to overcome contradictions and antinomies that enslave the mind. One of the ways to overcome all perceptual schemas is to reflect more deeply on the two factors constituting the essence of cybernetic enchantment – the *immersion* in the face of the need for strong stimulation that characterizes most „cybernatives” and the possibility of experiencing *transitions*¹⁸. Educational games use both¹⁹.

In the present decade, games are becoming a „way of life” for the whole generation of young people. This is evidenced by the monthly increase in viewership of popular streamers in Poland and around the world. Supporting the development of teachers’ diagnostic competences can be combined with the simulation of reality, which Bolesław Niemierko defines as „making the game situation similar to reality by imitating its essential features”²⁰. According to Alan Turing, „computer games are simulations”²¹. The very concept of a computer game can be associated with a system of rules with a variable and countable result²².

Crucial to understanding gamification in education is also interaction, i.e. the transition from ‘singularity’, ‘authorship’, ‘isolationism’ to ‘collective’, ‘complicity’ and ‘openness’²³. The game is about interaction based on sensual experiences, referring to the world of fantasy, making the recipients addicted to the story being told, leading them towards creativity, discovering, following or facing challenges and finally – sharing. Each time the focus is on determi-

¹⁸ J. Pigulak, *Narracja linearna w grach wideo w kontekstach immersji*, „Replay. The Polish Journal of Game Studies” 2019, 1(6), pp. 67-79.

¹⁹ Robin Hunicke, Marc LeBlanc and Robert Zubek mention „three main, universal elements that make up the structure of a game. These are mechanics, dynamics and aesthetics. The first one lays down the rules, and thus determines the rules of interaction and the means of achieving victory. The second allows one to describe the navigation in the game. Aesthetics tells one what kind of emotions the game developers want to arouse. All these components are also shaped by referring to the „old” media. Games enter into various inter and transmedia relationships with non-interactive media, and „they use the poetics of literature and comics, for example, or refer to dramatic and narrative solutions specific to film and performative arts” (R. Hunicke, M. LeBlanc, R. Zubek, *MDA: A Formal Approach to Game Design and Game Research*, „Proceedings of the AAAI Workshop on Challenges in Game AI” 2004, 4(1).

²⁰ B. Niemierko, *Kształcenie szkolne Podręcznik skutecznej dydaktyki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, p. 116.

²¹ As quoted by M. Filiciak, *Gra w kino*, [in:] M. Filiciak (ed.), *Media*, wersja beta. Film i telewizja w czasach gier komputerowych internetu, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2013, p. 28.

²² D. Urbańska-Galanciak, *Homo players. Strategie odbioru gier komputerowych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, p. 44.

²³ P. Schreiber, *Przyszłość interaktywna* [online], CULTURE.PL, 05.01.2021, <https://culture.pl/pl/artykul/przyszlosci-interaktywne> [access: 06.01.2022].

ning the meaning and purpose of this interference. It is primarily a fight for attention, and thus increasing the „attendance potential” of active participants. The most frequently indicated typology of players distinguishes between „record-holders”, „discoverers”, „social activists” and „killers”²⁴. The first are focused on success in the rankings. Discoverers are fascinated by the very process of exploring the game. For „social activists”, the game is a platform for establishing contacts with other players. The last group includes those who primarily care about influencing others.

Innovation in education usually consists in conducting interdisciplinary activities, e.g. using audiovisual materials or updating the content thanks to the possibility of reading new meanings into it²⁵. Cyberspace makes it possible to introduce an additional element in the lesson, related to the use of new

²⁴ P. Tkaczyk, *Grywalizacja. Jak zastosować mechanizmy gier w działaniach marketingowych*, op. cit., pp. 76-78.

²⁵ An example here could be traditional games for the youngest audience on a rare topic – artists and art. They are worth mentioning as some of the indicated games may prove to be an inspiring didactic aid for teachers of humanities. The most interesting include *The Gallerist*, *Couleurs de Paris (Pictures of Paris)*, *Belratti*, *Illusion*, *Action*, *Camera! The Movie Pocket Guide*, *Symphony No. 9*, *Stanisław Moniuszko Home Songbook*, *Secrets of Photography* or *Native Language*. The first of the indicated games offers users the role of a gallery manager, and thus teaches the basics of collecting and marketing works of art. The second allows players to get to know not only the profiles of great masters of painting, but also understand the secrets of their workshop, e.g. obtaining necessary dyes. *Belratti* sensitizes us to the phenomenon of plagiarism and the presence of „genius” copyists in the art world. *Illusion* allows you to understand what painterly illusion is and how the basic mechanisms of manipulating the shape and the arrangement of colors on the surface work. *Action*, *Camera! The Movie Pocket Guide*, on the other hand, will be of interest to people fascinated with cinematography and celebrities related to this industry. *Symphony No. 9* teaches how to organize a concert and offers basic information about composing music. The same thematic group includes games published by the National Opera for the youngest audience: *Stanisław Moniuszko* and *Home Songbook*. They allow you to learn about the life and work of the author of *The spinner*. *The secrets of photography* concern the art of taking pictures. Finally, the *Native Language* game allows you to get to know the Polish language better (see <https://mlodygiercownik.pl/2020/08/22/ranking-gier-o-sztuce-artystach-malarstwa-muzyce/> [access: 06.09.2022]).

See also: *Report on the Polish board games industry*, <https://nck.pl/badania/projekty-badawcze/raporty-polska-branza-gier-planszowych> (access: 06.09.2022).

media and didactic games²⁶. This perspective suggests the need to analyze educational strategies involving the use of the game. Some of them involve adding content by layering, condensing and refining it; content processing – consisting in moving it, „entering” it into various contexts; repetition – leading to consolidation thanks to imagery and secondary processing.

“ARCHAEOLOGICAL ATTITUDE”?

*If I were to wish for anything, I should not wish for wealth and power, but for the passionate sense of the potential, for the eye which, ever young and ardent, sees the possible. Pleasure disappoints, possibility never. And what wine is so sparkling, what so fragrant, what so intoxicating, as possibility!*²⁷.

Søren Kierkegaard

Analyses of educational games are conducive not only to thinking about the sign-orientation of the world, but above all they bring to mind the „archaeological attitude”²⁸. The latter is not only a study of the past, but a search for „an interpretive community that respects a certain system of beliefs and values recognized in the culture in which it operates”²⁹. Archaeology, as it is commonly understood, means discovering something hidden and forgotten. Nevertheless, the author of *The Archaeology of Knowledge* links this understanding with „intellectual genealogy”, that is, movement, evolution and transformation rather than change³⁰. In this approach, the chronological order has been replaced by the rules of „accumulation”, „exclusion” and „reactivation”³¹. As a consequence, bans, exclusions, boundaries, valorizations and freedoms also related to

²⁶ For example, *Minecraft* should be utilized in the analysis of space in the case of the following literary texts: Stanisław Lem’s *Fables for Robots*, the Mines of Moria in J.R.R. Tolkien’s *Lord of the Rings*, Troy in Homer’s *Iliad*, glass houses in *Early Spring* by Stefan Żeromski, Warsaw in the second half of the 19th century in Bolesław Prus’s *Doll*, *Cinnamon Shops* by Bruno Schulz, George Orwell’s *Animal Farm*, *The Trial* by Franz Kafka, *The Plague* by Albert Camus (A. Podemska-Kałuża, *Nowe technologie na lekcjach języka polskiego*, *Życie Szkoły*, 29.9.2018, <https://www.zycieszkoly.com.pl/artukul/nowe-technologie-sprzymierzencem-nauczyciela-jezyka-polskiego> [access: 06.05.2022]).

²⁷ S. Kierkegaard, *Albo-albo*, Gdańsk 2015, part 1, p. 51.

²⁸ A. Kowalski, *Archeologia widzenia – kulturowy wymiar percepcji wzrokowej*. With prof. Andrzej P. Kowalski is interviewed by Michał Rydlewski, „Rocznik Antropologii Historii” 2013, 1(4), pp. 323-342.

²⁹ *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji*, eds. S. Tabaczyński, A. Marciniak, D. Cyngot, A. Zalewska, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2012.

³⁰ M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, Wydawnictwo PIW, Warszawa 1977, p. 6.

³¹ *Ibidem*, p. 11.

the culture of education become noticeable. Their description, in turn, reveals the network of connections between knowledge and its transmission, and thus enables the understanding of communication also in cybereducation³². Deep knowledge undistorted by the language that constructs reality (i.e. defines categories of thinking and modes of perception) is „purity of experience”³³. It entails awareness of the need to „cut off” from the networks that provide ready-made syntheses³⁴.

Paradoxically, simple questions, such as what cybereducation is, do not always require simple answers. All the more so when one thinks about didactics both in the context of technological development and the Foucaultian „archeology of knowledge”, and thus the culture of teaching as „the last great evolutionary trick”³⁵. The answer to the above question, however, presupposes the necessity of recalling that the media, by themselves, have neither emotions nor primal instincts. Their development is enabled by guidelines (designed by people) and by their users³⁶. From this perspective, education looks as a research project and a scientific experiment.

³² „The archive is the law of what can be said... it is also a space within which all things related do not accumulate indefinitely in a formless mass... that they do not escape into the past in the same way as time” (cf. M. Foucault, *Ibidem*, p. 24).

³³ *Ibidem*, p. 13.

³⁴ *Ibidem*, p. 21. Aleksandra Mochocka emphasized that the main goals of games are providing the recipient with certain knowledge, modifying their attitude and offer personal development to the player (cf.: A. Mochocka, *Na poważnie o poważnych grach*, „PolskiGamedev.pl” 2021, No. 1, pp. 106-108).

³⁵ J. Bruner, *Kultura edukacji*, TAIWPN „Universitas”, Kraków 2010.

³⁶ Reliable knowledge of the world takes precedence over a virtual image of it. Until recently (today it is no longer so obvious) was believed that words and pictures words and pictures, despite their great power, cannot invalidate what is. We can explain the world through education. Thanks to the ability to process the acquired knowledge, we can establish its image as a testimony to a specific way of seeing. The paintings are the most direct testimony of the world around us. In this respect, they are more precise than language. The media, starting with the camera, obliterated the idea of a timeless image. The faithfulness to the reflection of reality led to the loss of its uniqueness. Then, the camera proved that the center (see the Renaissance perspective) from which the viewer looks (as the so-called privileged place) does not exist. Seeing does not have to mean „having”; on the contrary, it suggests participation, reciprocity and interchangeability of perspective. It enables the experience of simultaneity in transmitting and receiving information. The frame, symbolically separating the image from the real space, is not only the border of the „window to the world” or the mirror, but a transition to „windows to the future”, or contemporary screens.

CONCLUSION

*I equate innovation with transformation, which is based on expanding, supplementing, replacing, eliminating, adjusting, and finally strengthening the integration of non-obvious elements*³⁷.

Jakub Majmurek, Łukasz Ronduda

It is often said that the world was created to be reflected in the eyes of people. The present day reflects this via screens. The human senses, a pair of eyes – *oculis corporis* (eye of the body) and *oculis mentois* (the eye of the soul), does not always follow the path – or the rhythm – determined by the „age of the screen”. The „eye of the media” (even the lens can distort the image) can be overly sharp or – paradoxically – darkened with a cataract. The history of interference between games and education reflects this state of affairs. Therefore, it is worth considering whether the history of games is in fact a story about didactic strategies. The learning theory describes the „afterimage” of the process of growing consciousness experienced by players as they move up the levels of initiation.

The aim of the present paper was to indicate the educational value of the synergy of various arts and to try to answer the following question: is gamification conducive to the construction of reliable knowledge about reality and creation of authentic communication relations, or does it only support our perception of them? The reference to various arts in educational games is beyond doubt³⁸. The answer to the other point is more problematic. Krzysztof M. Maj, writing about transmedia narratives, and therefore ones related to educational games that function in a rich network of intertextual connections, reminds that they enable „shaping encyclopedic competence in recipients”³⁹. Thus, they have a didactic potential. Additionally, and importantly, „they implement [this potential] both in fantastic poetics, intuitively perceived as conducive to world-creating practices, and in reality”⁴⁰. On the other hand, the key

³⁷ See, among others, J. Majmurek, Ł. Ronduda (eds.), *Kino-Sztuka. Zwrot kinematograficzny w Polskiej sztuce współczesnej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015, pp. 71-83.

³⁸ It is important to understand that the meeting of film, literature and new media (through games) allows for a re-examination of more or less known texts or images. The belief that this confrontation will be based not on innovation, but only repetitions of what is known should be rejected. Finally one may hope for a new deal and an alternative; in this case, I equate innovation with transformation, which is based on expanding, supplementing, replacing, eliminating, adjusting, and finally strengthening the integration of non-obvious elements (see, among others, *Kino-Sztuka. Zwrot kinematograficzny w Polskiej sztuce współczesnej*, op. cit., pp. 71-83).

³⁹ K.M. Maj, *Ucieczka od linearności. W stronę światocentrycznego modelu narracji transmedialnych*, [in:] K. Kaczmarczyk (ed.), *Narratologia transmedialna. Teorie, praktyki, wyzwania*, TAIWPN „Universitas”, Kraków 2017, p. 305.

⁴⁰ Ibidem.

component of such perceptive experience are „authentic feelings: familiarity, security or longing”⁴¹.

The path from experience to action is concrete, as opposed to the path from imagination to understanding, which is abstract. Even if, as some suggest, the education of computer games is ineffective, gamification seems to lead to teaching order, patience, consistency, respect for precision and the ability to renegotiate meanings. The above makes the answer to the following question very important nowadays: how is the Cartesian *cogito ergo sum* best „present” in cyberspace? This is undoubtedly a challenge for cybereducation – education of a new era in which the recipients themselves create a story through participation in events. Therefore, the development of the media should be an expression of their will and control. Only then will cybereducation mean a change for the better.

Translation

Agnieszka Marciniak, Iwona Grodź

⁴¹ Ibidem.

BIBLIOGRAPHY

SPECIALIZED LITERATURE

- Bourdieu P., *Reguły sztuki: geneza i struktura pola literackiego*, TAIWPN „Universitas”, Kraków 2001.
- Bednarek J., *Cyberprzestrzeń i roboty humanoidalne nowym wyzwaniem edukacji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2011.
- Bruner J., *Kultura edukacji*, TAIWPN „Universitas”, Kraków 2010.
- Brylska K., Gackowski T., *Grywalizacja debaty publicznej w kampanii wyborczej – w poszukiwaniu nowego paradygmatu komunikacji politycznej*, [in:] T. Gackowski, K. Brylska (eds.), *Gry w komunikacji*, Wydawnictwo UW, seria „Media początku XXI wieku”, Warszawa 2016, pp. 15-52.
- Cyrklaff M.J., *Grywalizacja jako metoda komunikacji i edukacji*, [in:] B. Kamińska-Czubala, S. Skórka (eds.), *Projektowanie informacji w przestrzeni biblioteki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2017, pp. 187-199.
- Filiciak M., *Gra w kino*, [in:] M. Filiciak (ed.), *Media, wersja beta. Film i telewizja w czasach gier komputerowych internetu*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2013.
- Grodź I., *Antycypacja gry i edukacja*, „Zeszyty Naukowe” 2022, 1(36), pp. 9-22.
- Hunicke R., LeBlanc M., Zubek R., *MDA: A Formal Approach to Game Design and Game Research*, „Proceedings of the AAAI Workshop on Challenges in Game AI” 2004, 4(1).
- Kierkegaard S., *Albo-albo*, Gdańsk 2015, part 1, p. 51.
- Kowalski A., *Archeologia widzenia – kulturowy wymiar percepcji wzrokowej*, „Rocznik Antropologii Historii” 2013, 1(4), pp. 323-342.
- Majmurek J., Ronduda Ł. (eds.), *Kino-Sztuka. Zwrot kinematograficzny w Polskiej sztuce współczesnej*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2015.
- Maj K.M., *Ucieczka od linearności. W stronę światocentrycznego modelu narracji transmedialnych*, [in:] K. Kaczmarczyk (ed.), *Narratologia transmedialna. Teorie, praktyki, wyzwania*, TAIWPN „Universitas”, Kraków 2017, pp. 283-308.
- Mochocka A., *Na poważnie o poważnych grach*, „PolskiGamedev.pl” 2021, No. 1, pp. 106-108.
- Niemierko B., *Kształcenie szkolne Podręcznik skutecznej dydaktyki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.

- Pigulak J., *Narracja linearna w grach wideo w kontekstach immersji*, „Replay. The Polish Journal of Game Studies” 2019, 1(6), pp. 67-79.
- Sasin M. (ed.), *Kultura i twórczość w czasach zarazy. Doświadczenie pandemii a aktywność artystyczna z punktu widzenia twórcy i odbiorcy*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2021.
- Skok K., Harasimczuk W., *Gamifikacja edukacji – badanie motywacji studentów*, „Homo Ludens” 2018, 1(11), pp. 190-209.
- Sommerer Ch., Mignonneau L. (eds.), *Art @ Science*, Publisher „Springer”, Wien-New York 1998.
- Szrajber R., *Przestrzeń jako struktura zdefiniowana obecnością użytkownika*, „Replay. The Polish Journal of Game Studies” 2019, 1(6), pp. 81-91.
- Tabaczyński S., Marciniak A., Cyngot D., Zalewska A. (eds.), *Przeszłość społeczna. Próba konceptualizacji*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2012.
- Tkaczyk P., *Grywalizacja. Jak zastosować mechanizmy gier w działaniach marketingowych*, Onepress, Gliwice 2012.
- Urbańska-Galanciak D., *Homo players. Strategie odbioru gier komputerowych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Zawojski P., *Cyberkultura. Syntopia sztuki, nauki i technologii*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2018.

INTERNET SOURCES

- Games for Impact. Festiwal gier zaangażowanych społecznie* [online], FINA, <https://fina.gov.pl/projekty/games-for-impact-festiwal-gier-zaangazowanych-spoecznie/> [access: 6.5.2022].
- Jak prowadzić działalność innowacyjną od września 2017* [online], Portal Oświatowy, <https://www.portaloswiatowy.pl/analizy-i-interpretacje/jak-awodidzialalnosc-innowacyjna-od-wrzesnia-2017-14269.html> [access: 06.09.2022].
- Podemska-Kałuża A., *Nowe technologie na lekcjach języka polskiego* [online], Życie Szkoły, 29.09.2018, <https://www.zycieszkoły.com.pl/artukul/nowe-technologie-sprzymierzencem-nauczyciela-jezyka-polskiego> [access: 06.05.2022].
- Schreiber P., *Przyszłość interaktywna* [online], CULTURE.PL, 5.1.2021, <https://culture.pl/pl/artukul/przyszlosci-interaktywne> [access: 06.01.2022].
- The Science of Gamer Motivation* [online], Quantic Foundry, <https://quanticfoundry.com/> [access: 06.05.2022].

“GAME ANTICIPATION” AND EDUCATION. INITIAL RECONNAISSANCE

Abstract. The paper is devoted to reflections on the gamification of education in the 21st century. A true revolution in this area is primarily a change in the form of communicating and obtaining information. The specific topic of these considerations is the anticipation of the game in education, which is related to the reminder of the need to analyze sensual perception as an „archaeology” not only of the senses, but also of knowledge. Therefore, it is not an interpretation of a specific didactic project or the activity of one educator, but a general reflection on the phenomenon of gamification, which currently concerns not only politics or economics, but also culture, and in the latter – education. The aim of the text is to indicate the educational value of the synergy of various arts, media and to try to answer the following question: is gamification conducive to the construction of reliable knowledge about reality and creation of authentic communication relations, or does it only strengthen our perception of them? Methodology: communication theory, media studies. Despite the rich literature on the possibility of using game mechanisms in education (see the work of, among others, J. Bednarek, A. Podemska-Kałuża, K. Skok, W. Harasimczuk, M. Trzcionka, M. Wawer), it is still an area that encourages in-depth research and analysis. Conclusions and practical significance: The reference to various arts in educational games is beyond doubt. Even if, as some suggest, the education of a computer game is ineffective, gamification teaches order, patience, consistency, respect for precision and the ability to „renegotiate meanings”. This is undoubtedly a challenge for cybereducation – education of a new era in which the recipient himself creates a story through participation in events. Therefore, the development of media should be an expression of the user’s will and control.

Keywords: cyberculture, cybereducation, cybercommunication, cyberspace

CZĘŚĆ III

Nowe technologie a psychologia, filozofia i sztuka

Marta Konieczna

Nr ORCID 0000-0002-5246-649X

Katarzyna Bochenek

Nr ORCID 0000-0003-4236-2520

GRANICE CZŁOWIECZEŃSTWA. FILOZOFICZNO- ETYCZNE I PRAWNE ASPEKTY CYBERNETYZACJI, TRANSHUMANIZMU I NOWOCZESNYCH METOD ZAPŁODNIENIA

WSTĘP

Człowiek jako istota od zawsze związany był z bólem, przemijaniem i słabnącą wraz z wiekiem psychofizyczną aktywnością organizmu. Godził się z biblijnym przesłaniem „z prochu powstałeś i w proch się obrócisz” (Ks. Rodz. 3,19)¹. Akceptacja ta, z jednej strony gwarantowała mu psychiczne ukojenie, z drugiej często hamowała postęp. U progu XX wieku, wraz z początkiem ery przeszczepów, zaczął wydobywać się z tego „boskiego” układu². Już nie tylko walczy z chorobami, ale i udoskonala swoje ciało wprowadzając w nie obce elementy. Od tego też czasu postęp technologiczny stanowi nieodzowny element rozwoju cywilizacji i element codzienności każdego człowieka. Wdraża niewyobrażalne dotąd możliwości udoskonalające nie tylko otaczającą człowieka przestrzeń, ale i jego samego.

¹ *Biblia Tysiąclecia, Księga Rodzaju*, wydanie IV, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań-Warszawa 1989.

² 1906 r. – dr Eduard Zirm, chirurg pracujący w Ołomuńcu wykonuje pierwszy przeszczep rogówki, 1954 r. – Joseph E. Murray, Hartwell Harrison, David Hume oraz John Meril dokonują pierwszy udany przeszczep organu (nerki), *Historia Transplantologii na świecie* [online], Polska Unia Medycyny Transplantacyjnej, <https://www.uniatransplantacyjna.pl/index.php/historia-przeszczepiania-narzadow-na-swiecie> [dostęp: 08.05.2023].

Żyjemy w epoce, „w której utrata zmysłów lub części ciała przestała być czymś nieodwracalnym dzięki zastosowaniu implantów bądź protez, a ingerencja w proces poczęcia dziecka oraz jego genotyp jawi się jako perspektywa nieuchronna”³. Implikuje to jednak wystąpienie wielu niepokojących zjawisk, zarówno w aspektach prawnych (systemy prawne nie nadążają za tempem zachodzących zmian i mają charakter jedynie reaktywny), jak i społecznych (selektywne i uwłaczające godności człowieka traktowanie).

W niniejszym rozdziale wskazuje się na konieczność podjęcia przez organizacje międzynarodowe odpowiednich inicjatyw społecznych i legislacyjnych, porządkujących kazuistyczne koncepcje odnoszące się do zasadniczych kwestii. Podejmuje się też próbę odpowiedzi na pytania, jak wiele udoskonaień zdoła przyjąć ludzki organizm. Czy człowiek jest w stanie wytyczyć granicę dla podtrzymania swojego gatunku? Czy posiada zdolność przewidzenia i zdefiniowania wszystkich negatywnych skutków własnego udoskonalania? I wreszcie: na ile systemy prawne są ugodne udźwignąć tempo zachodzących zmian?

CYBERNETYZACJA

Zasadniczym terminem definiującym cybernetykę jest pojęcie systemu. Przez system należy tutaj rozumieć zbiór elementów i zachodzących między nimi relacji⁴. Trzeba zatem mieć na uwadze, że symbioza człowieka z technologią może stanowić wielorakie konfiguracje. Z tych względów formułowanie ściśle brzmiących definicji, zważywszy na tempo rozwoju, mogłoby wywołać skutek szkodliwy. Także zbyt szerokie ujęcie byłoby niewłaściwe dla przedmiotu. W swej strukturze objęłoby niemalże całą działalność człowieka.

Pierwszy cyborg powstał w roku 1998. Był nim naukowiec o nazwisku Warwick, praktykujący na Uniwersytecie Coventry w Wielkiej Brytanii. Poddał się dwóm niezwykłym zabiegom. W trakcie pierwszego umieszczono mu w przedramieniu chip, za pomocą którego mógł otwierać drzwi, sterować ogrzewaniem i oświetleniem. W drugim podłączono do komputera system nerwowy badacza oraz wszczepiono 100 elektrod do nerwu przyśrodkowego lewej ręki⁵. Dzięki tym implantom, przy wykorzystaniu systemu bezpośredniej komuni-

³ S. Smyczek, *Podmiot praw człowieka w perspektywie transhumanizmu*, [w:] S. Tkacz, Z. Tobor (red.), *Prawo a nowe technologie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, s. 15.

⁴ M. Mazur, *Pojęcie systemu i rygory jego stosowania*, [w:] *Materiały Szkoły Podstaw Inżynierii Systemów* nr 2, Komitet Budowy Maszyn PAN, Orzysz 1976 – Przedruk [w:] „Postępy Cybernetyki” 1987, z. 2, s. 23.

⁵ Zob. D. Gałuszka, G. Ptaszek, D. Żuchowska-Skiba, *Wyzwania i dylematy humanistyki XXI wieku*, [w:] D. Gałuszka, G. Ptaszek, D. Żuchowska-Skiba (red.), *Technokultura: transhumanizm i sztuka cyfrowa*, Libron, Kraków 2016, s. 9-21.

kacji neuronowej, mógł porozumiewać się nie używając komunikatów językowych.

Inny znany cyborg to artysta Neil Harbisson. Dotknięty rzadką, wrodzoną wadą widzenia, zwaną achromatopsją (ślepotą barw). Jednak dzięki własnej determinacji i wykorzystaniu nowoczesnych technologii posiadał zdolność słyszenia kolorów. W jego czaszce na stałe umieszczono elektroniczne, połączone z internetem za pomocą chipa, „oko” przy pomocy którego jest w stanie odbierać z dowolnego miejsca na ziemi barwy, przetwarzać je w dźwięki, a następnie prawidłowo odczytywać.

Przenosząc rozważania na grunt prawny, należy wskazać, iż w piśmiennictwie wysunięto tezę, że „przez prawo cyborgów należy rozumieć normy prawne regulujące działanie w obrocie udoskonalonych technologicznie ludzi, przy czym obejmować może to zarówno przepisy regulujące sam proces integracji człowieka z maszyną, jak i – a nawet przede wszystkim – działanie cyborgów w obrocie”⁶. Należy przy tym poczynić uwagę, że zważywszy na tempo rozwoju technologicznego, przyjmowanie bardziej dookreślonych definicji jest nie tylko trudne, ale i bezcelowe. Obserwujemy zatem zjawisko, w którym organy, instytucje orzecznicze i prawnicy zmuszeni są coraz częściej przyjmować rolę kreatorów prawa celem stworzenia możliwości odpowiadającym potrzebom rzeczywistości. Ma to swoje konsekwencje. Prowadzi bowiem do rozbieżności, i to nie tylko w zakresie praktyki sądowniczej czy urzędniczej, lecz także w zakresie wykładni i interpretacji prawa.

Ogromne wyzwanie stanowi również wypracowanie rozwiązań normujących i sankcjonujących, w najszerszym ujęciu, bezpieczeństwo ludzi cyborgów. Dotąd nie wiadomo, w jaki sposób można by chronić przed hakowaniem dane osobowe cyborgów czy też każde inne dane związane z prywatnością i funkcjonowaniem w ogóle. Przy rozwijającej się i coraz powszechniej uznawanej cybernetyzacji, problem ten coraz wyraźniej rysuje się nie tylko na kanwie prawnej, ale i etycznej. Coraz więcej przedsiębiorstw decyduje się na wszczepianie swoim pracownikom podskórnych mikrochipów. Mimo iż w Stanach Zjednoczonych zjawisko to od lat jest znane, to w Europie pionierem w tym zakresie było szwedzkie przedsiębiorstwo Epicente, a następnie belgijski koncern Newfusion. W chipie zapisane są dane personalne i dane kontaktowe pracownika, które można transmitować na urządzenie mobilne. Dla zdolnych hakerów przejęcie tych danych nie stanowi żadnej trudności. Nadto ilość danych kumulowanych w implantach wciąż wzrasta. Tu pojawiają się pytania o to, kto i kiedy będzie miał do nich dostęp oraz w jaki sposób zostaną one wykorzystane.

Warto w tym miejscu poczynić uwagę, że przedsiębiorstwa prowadzące działalność ubezpieczeniową wychodzą z ofertą produktów chroniących od ry-

⁶ P. Księżak, *Prawo cyborgów (1). Wprowadzenie w problematykę*, „Przegląd prawniczy Allerhanda” 2021, t. 4, nr 2(8), s. 553.

zyk cybernetycznych i związanych z RODO (Rozporządzenie Ogólne o Ochronie Danych Osobowych)⁷. W szczególności są to ryzyka związane z naruszeniem poufności, polegające na ujawnieniu nieuprawnionym osobom danych osobowych i integralności (związane z nieautoryzowaną zmianą treści danych osobowych). Powszechny Zakład Ubezpieczeń S.A. także posiada w swojej ofercie ubezpieczenia asekurujące przed skutkami działań hakerskich i konsekwencjami naruszenia przepisów dotyczących prywatności (ubezpieczenia PZU cyber)⁸. Jednak oferta nie obejmuje ludzi ściśle zintegrowanych z urządzeniami. Niemniej można wysunąć tezę, że w najbliższej przyszłości pakiet zostanie rozszerzony i będzie uwzględniać także potrzeby ludzi cyborgów.

Kolejne wyzwanie stanowi dostosowanie istniejącego prawa autorskiego do artystów cyborgów i wytwarzanych przez nich dzieł. Pojawia się bowiem szereg pytań o to, czy dzieła ludzi, których mózgi i ciała zostały udoskonalone technologicznie (np. dzięki wsparciu przez sztuczną inteligencję lub połączeniu z Internetem), spełniają przesłanki przewidziane dla utworu na gruncie obowiązującej ustawy o prawie autorskim⁹. Doktryna i praktyka orzecznicza wyraźnie wskazują, że przedmiot utworu stanowi jedynie praca człowieka, a nie jednostki ludzkiej¹⁰. Także TSUE (Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej) zajął stanowisko, że „oryginalność” musi odzwierciedlać „własną intelektualną twórczość autora”¹¹. Zatem gdzie wyznaczyć granicę między tym, co zostało dokonane przez człowieka, a tym co wytworzyła maszyna? Czy za lat 30, 50, 60 wyznaczenie tych granic będzie w ogóle możliwe i celowe? Czy prawo zostanie uzupełnione o zapisy chroniące utwory maszyn? A jeśli tak, to jakie rozwiązania normatywne przyjąć dla dzieł przez nie wytworzonych? Dziś odpowiedzi na te pytania nie są znane.

Cybernetyka nie generuje jedynie problemów prawnych, ale i te związane z psychiką ludzką, a także z niezbywalnym prawem jednostki do wolności. Dążenie do technicyzacji życia i organizmu ludzkiego coraz bardziej opiera się na interakcjach człowieka z technologią, prowadząc do zmian w myśleniu i kon-

⁷ COLONNADE Insurance S.A. oddział w Polsce z siedzibą w Warszawie oferuje produkt pod nazwą „ubezpieczenie ryzyk cybernetycznych”, który m.in. pozwala ograniczyć skutki naruszenia danych osobowych.

⁸ *Ubezpieczenie od ryzyk cybernetycznych i związanych z RODO* [online], PZU, <https://www.pzu.pl/dla-firm-i-pracownikow/majatek-firmy-i-oc/majatek/ubezpieczenie-od-ryzyk-cybernetycznych> [dostęp: 26.12.2022].

⁹ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, (t.j. Dz.U. 2022, poz. 655).

¹⁰ M. Szaciński, *Wkład twórczy jako przesłanka dzieła chronionego prawem autorskim*, „Państwo i Prawo” 1993, nr 2, s. 5; A. Nowak-Gruca, *Artystyczna twórczość cyborgów*, „Ius Novum” 2022, nr 2/16, s. 82.

¹¹ Sprawa C-5/08, *Danske Dagblades Forening* [2009] ECR I-06569, ust. 35; Sprawa C-145/10, *Eva-Maria Painer/Standard Verlags* [2011] ust. 94; A. Nowak-Gruca, op. cit., s. 82.

struktach kulturowych¹². Dotąd człowiek twórczo traktował narzędzia ułatwiające mu funkcjonowanie. Obecnie narzędzia te nie są tylko przedmiotem wpływu na otoczenie, lecz także wpływają na umysł człowieka. Nowoczesny świat przytłacza swoją złożonością, a narzędzia cybernetyczne, takie jak wszczepy, mogą nie tylko poprawiać jakość życia, ale i rozszerzać horyzonty poznania oraz osiągnąć.

TRANSHUMANIZM

Początek transhumanizmu odnajdujemy w epoce oświecenia. Wówczas prym wiodła koncepcja rozumu, postrzeganego jako instrument służący do dalszego odkrywania świata, negacji tradycyjnej wiedzy i odcięcia się od „krępującego tła wiary, autorytetów, balastu tradycji, a nawet ograniczenia dotychczasowych instytucji politycznych w poszukiwaniu optymalnego stanu człowieka”¹³.

W ocenie autorek tego rozdziału współcześnie jest to ruch wyrażający pogląd, że człowiek stanowi materiał, przedmiot natury, biologii, który można dowolnie kształtować, przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii i dobrodziejstw szeroko pojętej nauki. Głosi nadto, że dzięki ingerencjom biotechnologii można odtwarzać mózg, a poprzez to zapewnić człowiekowi nieśmiertelność. Zatem „chodzi nie tyle o poprawienie ludzkiej natury, lecz o jej przekroczenie, stworzenie nowego człowieka lub – jak niektórzy mówią – postczłowieka”¹⁴. Człowiek często zapomina jednak tak o prawnych, jak i o psychologiczno-społecznych skutkach ucieleśniania swoich wizji. Pojawia się przy tym pytanie o to, czy człowiek jest jeszcze w stanie kontrolować swoje pragnienia, myśli, potrzeby.

Idea bycia „nadcześnikiem” przestaje mieć wymiar jednostkowy, marginalny. Grono ludzi chętnych do udoskonalenia własnego ciała wciąż się poszerza. Poddaje się niezwykle skomplikowanym i kosztownym eksperymentom, by tylko móc przybliżyć się do doskonałości i niezniszczalności. W ich przeświadczeniu to, „czym człowiek jest ze swej natury, a także jakim aktualnie się jawi, to byt mało wartościowy”¹⁵.

„Nowoczesny »nadcześnik« nie sięga do głębi nietzscheańskiej wizji człowieka doskonałego, wybitnego, który to miał być istotą niezależną, tworzą-

¹² J. Brockman, *Nowy Renesans. Granice Nauki*, Wydawnictwo CiS, Warszawa 2005, s. 73.

¹³ S. Raube, *Oświeceniowa koncepcja człowieka: filozoficzna reforma antropologii politycznej*, „Elpis” 2005, nr 7/11/12, s. 16.

¹⁴ G. Hołub, *Dlaczego człowiek a nie postczłowiek? Przeciw radykalnemu ulepszaniu*, [w:] G. Hołub, P. Duchliński (red.), *Ulepszenie człowieka. Perspektywa filozoficzna*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018, s. 121.

¹⁵ J. Kozuchowski, *Dlaczego prawo naturalne neguje transhumanizm?*, „Studia Elbląskie” 2019, nr 20, s. 507.

ca prawdziwa kulturę wyższą”¹⁶. Współczesny „nadczłowiek” jest istotą korzystającą z udogodnień technicznych, które pozwalają mu w szybszy i łatwiejszy sposób osiągać sukcesy. To dążenie do bycia „postczłowiekiem” rodzi jednak wiele implikacji psychospołecznych i kształtuje trend, głoszący hasło, że „każdy ma taką moralność, jaką ma naturę”¹⁷.

Problem człowieka współczesnego polega na tym, że wraz z postępowaniem technologicznym jego naturalne potrzeby zostały znacznie rozbudowane, przez co granice osiągnięć przesunął poza dostępne dla innych normy. Na szczęście nie odczuwa jeszcze silnej konieczności modyfikacji ciała, dzięki czemu nie dokonał on też podziału społeczeństwa na kasty „nadludzi” mogących osiągnąć więcej i zwykłych wyrobników, nie ulegających „technizacji”, czy to z przyczyn ekonomicznych, czy poglądowych.

Przechodząc na grunt legislacji, należy zauważyć, że zachodzi konieczność wprowadzenia do systemów prawnych nowej kategorii, obejmującej swym zakresem „postczłowieka”. Nie ulega bowiem wątpliwości, że termin ten w swym znaczeniu istotnie odbiega od pojęcia „człowiek”. To jednak będzie stwarzać dalsze komplikacje. Trudnością stanie się chociażby ustalenie momentu, od którego człowiek nie będzie już człowiekiem a „postczłowiekiem”. Nie mniej kłopotów będzie wiązało się z określeniem czynników, które będą o tym decydować. Czas będzie odgrywał przy tym kluczową rolę. Im wcześniej prace legislacyjne w tym obszarze zostaną podjęte, tym większa szansa, że ustawodawstwo odpowie, zarówno na już istniejące, jak i nadchodzące dalsze potrzeby.

W piśmiennictwie pojawia się postulat o stworzenie – obok Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka¹⁸ – karty praw „nadludzi”¹⁹. Stanowi to naturalną konsekwencję obserwowanych zmian. Nietrudno wyobrazić sobie ciężar tegoż wyzwania. Wiąże się bowiem nie tylko z ustaleniem, ale również unormowaniem zbioru reguł prawidłowego pojmowania omawianej materii, ich hierarchii i właściwych zasad postępowania, określających zakres odpowiedzialności za ich naruszenie i zaniechanie. Wprowadza konieczność istotnego przewartościowania kwestii praw jednostki i jej szerszego rozumienia nie tylko w sferze społecznej, ale także w sferze zasadniczego podejścia do prawa i jego fundamentalnego charakteru. A wszystko po to, aby zapewnić „postczłowiekowi” tę samą godność i szacunek, jakim cieszy się „człowiek”.

Postulat ten stoi w silnej opozycji do poglądów biokonserwatystów, wyrażających przekonanie, że rozwój biotechnologii czy technologii w ogóle cał-

¹⁶ W. Tatarkiewicz, *Filozofia XIX wieku i współczesna. Historia filozofii*, t. 3, PWN, Warszawa 1998, s. 165.

¹⁷ Ibidem, s. 166.

¹⁸ Powszechna Deklaracja Praw człowieka (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III), przyjęta i proklamowana w Paryżu 10.12.1948 r.

¹⁹ S. Smyczek, *Podmiot praw człowieka w perspektywie transhumanizmu*, [w:] S. Tkacz, Z. Tobor (red.), *Prawo a nowe technologie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, passim.

kowiecie pozbawi gatunek ludzki jego niezbywalnej wartości, jaką jest człowieczeństwo. Fukuyama podnosi: „możemy znaleźć się po drugiej stronie przepaści między historią człowieka a historią postczłowieka i nawet nie dostrzec, że już przekroczyliśmy granicę, ponieważ zapomnieliśmy, czym była ta nieodłączna cecha”²⁰.

W tym miejscu należy jednak poczynić istotną uwagę. System przyswajania i odbioru jest dynamicznym i generatywnym doświadczeniem zachodzącym w mózgu, w ramach funkcjonujących w nim procesów myślowych, a nie w ramach konwenansów obowiązujących w świecie zewnętrznym, do których mózg, ze ściśle technicznego punktu widzenia, nie ma dostępu. Te wewnętrzne operacje mózgu kreują w obszarze otaczającej nas rzeczywistości domysły o cechach confirmacji lub falsyfikacji. Następnie, na skutek podejmowanych działań, które też są wytworem pracy mózgu, następuje ich walidacja. Ten mechanizm pozwala przetrwać generacji bądź poszczególnej jednostce, bez względu na to, czy tak ukształtowane domysły są zgodne ze światem zewnętrznym czy nie²¹. W tych warunkach należy podchodzić z pewną rozważą i zrozumieniem dla człowieka dążącego do przekroczenia granicy natury ludzkiej. Nie jesteśmy bowiem w stanie stwierdzić, jakie procesy myślowe zachodzą w jego głowie. To, co jest dla nas widoczne, to już ich gotowy „produkt”. Zmuszanie „każdego” do odczuwania i postrzegania w sposób powszechnie przyjęty przez większą bądź silniejszą „grupę” prowadzi w ślepą uliczkę i również wykracza poza granice człowieczeństwa.

Abstrahując od prezentowanych tez, trzeba podkreślić, że przemiany w sferze społecznej już się dokonują. Zatem zmiany w prawie, uwzględniające te przemiany, są nieuchronne. Obserwujemy, że „rozwój nauki zmusza prawników do zastanowienia się nad potrzebą rewizji tradycyjnego sposobu myślenia o prawie i jego stosowaniu. Nauka prawa, prawnicy i sam prawodawca muszą zerwać ze złudzeniem „doskonałości prawa” i stawić czoła wyzwaniom, które rodzą nowe technologie”²².

Nie jest żadnym *novum*, że rozszerzenie i utrzymanie ładu prawnego nie wymaga porozumienia jednostek co do przyświecających im celów, bez względu na to, jak się na nie zapatrujemy, lecz co do środków, które pomogą poszczególnym jednostkom te cele osiągnąć. Pisał o tym również Friedrich A. Hayek, który zwrócił uwagę na potrzebę ustalenia wielowymiarowych, a przez to uniwersal-

²⁰ F. Fukuyama, *Koniec człowieka*, Znak, Kraków 2005, s. 139.

²¹ M. Fleischer, *Wprowadzenie – krótka historia konstruktywizmu*, [w:] B. Balicki, D. Lewiński, B. Ryż, E. Szczerbuk (red.), *Radykalny konstruktywizm. Antologia*, Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy’ego Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010.

²² S. Tkacz, *Zamiast zakończenia. O tym dlaczego prawnicy nie są „bogami”*, [w:] S. Tkacz, Z. Tabor (red.), *Prawo a nowe technologie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, s. 167.

nych narzędzi, które uwzględniałyby dążenia wszystkich²³. Odnosząc powyższe do podjętej tematyki, określenie „wszystkich” możemy odnieść nie tylko do celów człowieka, ale również „postczłowieka”, cyborgów i jednostek ludzkich. Jednak trzeba w tym miejscu poczynić pewne zastrzeżenie, bowiem nie da się przewidzieć, czym w przyszłości będzie skutkowało przyjęcie pewnych zapisów, zasad i reguł. Możemy mieć jedynie nadzieję, że w jakiś sposób przyczynią się one do poszanowania „wszystkich” i wyrównania szans, a także zapobieżenia potencjalnym niepomyślnym skutkom.

Kontynuując rozważania, należy podkreślić, że w roku 2017 w Brukseli, na szczelnie międzynarodowym, odbyła się konferencja naukowa poświęcona zagadnieniom prawnym związanych z nowoczesnymi technologiami. Dyskusji poddano m.in. możliwość wprowadzenia do systemów prawnych „wolności morfologicznej”, która pozwala na świadome i swobodne podjęcie decyzji w zakresie zmian formy cielesnej przy zastosowaniu najnowocześniejszych technologii i metod medycyny. W swej strukturze ujmuje nie tylko ludzi dotkniętych określonymi jednostkami chorobowymi czy jakimiś dysfunkcjami, lecz także człowieka zdrowego, wolnego od medycznych przypadłości. Innymi słowy prawo to daje przyzwolenie każdej jednostce ludzkiej do nieograniczonej ingerencji we własne ciało. Gwarantuje nadto wybór technologii, z jaką człowiek chciałby trwale się połączyć.

Jednak nauka nie może sama ustalać i decydować, jakie cele ma osiągać. Potrzebne są klarowne rozwiązania prawne, nie tracące jednak azymutu na poglądy filozoficzne, teologiczne i etyczne. Należy zadbać o kompas moralny pozwalający stworzyć nauce przestrzeń, która wzbogaci rozwój jednostek, nie tracąc przy tym aspektów praworządności²⁴.

NOWOCZESNE METODY ZAPŁADNIANIA

Świat dysponuje wysokorozwiniętymi technologiami i nowoczesnymi metodami zapłodnienia. Należy tu wyróżnić zapłodnienie *in vitro*, także wspomagane techniką IMSI (ang. *Intracytoplasmic Morphologically Selected Sperm Injection*), metodę *AneVivo* i *post mortem*.

W pierwszej kolejności należy zauważyć, że przy każdej z wymienionych metod dochodzi do wyselekcjonowania „lepszego” i odrzucenia „gorszego” materiału biologicznego (plemników, zarodków). Mimo iż są to sprawdzone i często jedyne metody pozwalające parom na posiadanie potomstwa, a przez to stworzenie pełnej rodziny, to wiążą się z nimi pewne niebezpieczeństwa. I tu

²³ F.A. Hayek, *Prawo, legislacja i wolność*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020.

²⁴ F. Fukuyama, op. cit., s. 243.

dotykamy problemu eksperymentu na gatunku ludzkim. Z jednej strony osoba ludzka jest selekcjonowana na podstawie zdrowia i to już na etapie wyodrębnienia „dobrych” plemników, czemu sprzyjają innowacyjne metody Fertile Chip i MACS (ang. *magnetic activated cell sorting*). Z drugiej – może prowadzić do klonowania ludzi o określonych cechach, co nie jest niemożliwe zważywszy na fakt, że proces ten nie różni się od klonowania innych organizmów.

Trzeba przy tym podkreślić, że obowiązujące na gruncie polskiego ustawodawstwa przepisy prawa nie określają, który moment należy uznać za początek istnienia ludzkiego organizmu. Bioetycy wysuwają tezę, że „zygota, czyli diploidalna komórka powstała z połączenia dwóch haploidalnych gamet (komórki jajowej oraz plemnika), jest pierwszym stadium rozwojowym każdego nowego ssaka, w tym również człowieka”²⁵. Odmienne stanowisko wyrażają krzewiciele teorii uznającej za początek życia chwilę osiągnięcia przez zarodek stadium płodu. Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności wprowadza natomiast definicję legalną zarodka jako „grupę komórek powstałą wskutek pozaustrojowego połączenia się żeńskiej i męskiej komórki rozrodczej, od zakończenia procesu zlewania się jąder komórek rozrodczych (kariogamia) do chwili zagnieżdżenia się w śluzówce macicy”²⁶. Przytoczona regulacja obejmuje swym zakresem biologię człowieka i dotyczy bardzo ważnej kwestii – uprzedmiotawia zarodek. W konsekwencji może to doprowadzić do pozbawienia go ochrony prawnej spodziewanej dla gatunku ludzkiego. Na gruncie polskiej ustawy zasadniczej ustanowiono, że „Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia”²⁷. Ale czy zarodek jest owym „każdym”? Wątpliwość ta jest w pełni uzasadniona zważywszy na przytoczony przepis w ustawie o leczeniu niepłodności. To rodzi dalsze pytania o to, czym jest godność człowieka i czy przysługuje ona również embrionowi, zarodkowi? Wydaje się, że jeszcze długo nie znajdziemy jednoznacznych odpowiedzi. Niemniej, co jest szczególnie istotne, dzieci poczęte w drodze nowoczesnych metod zapłodnienia istnieją, żyją i są wśród nas.

U podstaw największych problemów stoją, w znacznej mierze, aspek-

²⁵ A. Dyoniak, *Pozycja nasciturusa na obszarze majątkowego prawa prywatnego*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1994, z. 3, s. 54.

²⁶ Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności (t.j. Dz.U. 2020, poz. 442), art. 2 ust. 1 pkt. 28. Ustawa dostosowuje polskie przepisy do wymagań dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 31.03.2004 r., nr 2004/23/WE w sprawie ustalenia norm jakości i bezpiecznego oddawania, pobierania, testowania, przetwarzania, konserwowania, przechowywania i dystrybucji tkanek i komórek ludzkich. Uprzednio Komisja Europejska wielokrotnie upomniwała Polskę za brak wskazanej tu regulacji. Groziła też Polsce wysokimi karami finansowymi.

²⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (t.j. Dz.U. z 1997, nr 78, poz. 483), art. 38.

ty religijne, ekonomiczne i polityczne. Te ostatnie nie będą rozważane w niniejszym rozdziale. Aspekty religijne opierają się na prostym stwierdzeniu, że człowiek został stworzony na podobieństwo Boga. Zgodnie z doktryną religijną Bóg stwarza go przez naturę, a wszelkie manipulacje genetyczne, zapłodnienie pozaustrojowe zaburzają ten obraz i ingerują w podstawowy porządek. Na tej podstawie formułowane są wątpliwości o to, czy człowiek „sztucznie” stworzony nadal jest wyposażony w wolną wolę i kręgosłup moralny stawiający go ponad innymi stworzeniami na ziemi²⁸.

Aspekt ekonomiczny podnoszony jest przede wszystkim przez mniej zażadne pary pragnące mieć potomstwo. Nowoczesne metody wspomagające prokreację są bardzo kosztowne i obecnie niewiele par może sobie na nie pozwolić. Przy czym zakres kosztów nie obejmuje jedynie tych związanych z przeprowadzeniem procedury, ale również tak zwane koszty niepożądanych skutków ubocznych, np. na skutek niepowodzenia zapłodnienia, czy popełnionych błędów biotechnologicznych. Także psychiczne uwarunkowania mogących wystąpić „błędów” są niewyobrażalnie trudne do oszacowania.

Podjęte rozważania pozwalają wysunąć tezę, że każde badania naukowe powinny być prowadzone z zachowaniem podstawowych granic moralnych, które wciąż jeszcze chronią społeczeństwo przed podziałem na „człowieka podstawowego” i jego „lepszą” wersję.

Obecnie światowe organizacje stoją przed niezwykle trudnym zadaniem wypracowania i wdrożenia nadążających za nadchodzącymi zmianami międzynarodowych systemów prawnych. Należy zwrócić tu uwagę nie tylko na potrzebę, ale i konieczność ustanowienia procedur dopuszczalności udoskonalania człowieka przed narodzeniem, lecz także na konieczność ustalenia i prawnego uregulowania, w sposób jednolity, momentu podmiotowości życia poczętego.

Ważkim problemem staje się przy tym wypracowanie regulacji (gwaranta) dla zabezpieczenia ewentualnych roszczeń dzieci „ulepszonych”, których mogłyby dochodzić od swoich rodziców czy też innych podmiotów decydujących o procesie ich udoskonalenia. I nie chodzi tu tylko o przeprowadzenie zabiegów poprawiających byt przyszłego człowieka, w sensie przysporzenia mu nadludzkich możliwości, ale również o decyzje, działania zapobiegające dokonaniu operacji ograniczających defekty rozwojowe, w szczególności, gdy dziecko zrodzi się z wadą genetyczną czy dysfunkcją sprawnościową, utrudniającą mu funkcjonowanie w codziennym życiu.

²⁸ F. Fukuyama, op. cit., s. 125.

PODSUMOWANIE

Gdzie jest granica?

Mimo że rozwój nowych technologii jest nie tylko nieunikniony, ale i w jakimś sensie potrzebny, to niebezpiecznie szybko zaciera się granica oddzielająca człowieka od maszyny. Nie da się bowiem zracjonalizować i ocenić niezależnie od indywidualnych poglądów ludzkich dążeń. „Nawet w najczystszej, najbezpieczniejszej i największej klatce człowiek nie będzie czuł się spełniony, choć »obiektywnie« niczego nie powinno mu brakować”²⁹.

W tych warunkach prawo odnoszące się do symbiozy człowieka z technologią staje się kluczowym wyzwaniem drugiej połowy XXI wieku. Istniejące regulacje prawne, nie tylko w Polsce, ale i na świecie, są niejasne i częściowe. Trudno też doszukiwać się jakiegoś ugruntowanego stanowiska w doktrynie czy orzecznictwie. Jednocześnie ten stan rzeczy implikuje szereg problemów w obszarze działalności urzędniczej, która w głównej mierze opiera się na kontrolingu i wydawaniu decyzji. Bez właściwych uregulowań prawnych, bez wypracowania jednolitego, a przynajmniej zbliżonego orzecznictwa, większość wydawanych decyzji będzie opierać się o tzw. „ludzką interwencję”, w zależności od poglądów i odczuć jednostki orzekającej w danej materii.

Ani w sferze prawnej ani w aspekcie filozoficzno-etycznym nie jesteśmy i chyba nigdy nie będziemy w stanie udzielić rzetelnej odpowiedzi o granice człowieczeństwa, jeśli takie w ogóle istnieją. Rozważania podjęte w rozdziale często i celowo kończą się pytaniami, które niech będą przyczynkiem do głębszej refleksji nad tematem.

²⁹ T. Marzec, *Co może dać nauce prawa cybernetyka, a czego dać nie może?*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2015, tom 17, s. 125.

BIBLIOGRAFIA

AKTY PRAWNE

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (t.j. Dz.U. nr 78, poz. 483).
- Powszechna Deklaracja Praw człowieka (rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ 217 A (III), przyjęta i proklamowana w Paryżu 10.12.1948 r.
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jed. Dz. U. 2022, poz. 655).
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o leczeniu niepłodności (t.j. Dz.U. 2020, poz. 442).

ORZECZENIA SĄDOWE

- Sprawa C-5/08, *Danske Dagblades Forening* [2009] ECR I-06569, ust. 35.
- Sprawa C-145/10, *Eva-Maria Painer/Standard Verlags* [2011] ust. 94.

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Biblia Tysiąclecia, Księga Rodzaju*, wydanie IV, Wydawnictwo Pallottium, Poznań-Warszawa 1989.
- Brockman J., *Nowy Renesans. Granice Nauki*, Wydawnictwo CiS, Warszawa 2005.
- Dyoniak A., *Pozycja nasciturusa na obszarze majątkowego prawa prywatnego*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1994, z. 3, s. 49-61.
- Fukuyama F., *Koniec człowieka*, Znak, Kraków 2005.
- Fleischer M., *Wprowadzenie – krótka historia konstrukttywizmu*, [w:] B. Balicki, D. Lewiński, B. Ryż, E. Szczerbuk (red.), *Radykalny konstrukttywizm. Antologia*, Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy’ego Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010, s. 7-24.
- Gałuszka D., Ptaszek G., Żuchowska-Skiba D., *Wyzwania i dylematy humanistyki XXI wieku*, [w:] Gałuszka D., Ptaszek G., Żuchowska-Skiba D. (red.), *Technokultura: transhumanizm i sztuka cyfrowa*, Wydawnictwo Libron, Kraków 2016, s. 9-21.
- Hayek F.A., *Prawo, legislacja i wolność*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020.
- Hołub G., *Dlaczego człowiek a nie postczłowiek? Przeciwnie radykalnemu ulepszaniu*, [w:] G. Hołub, P. Duchliński (red.), *Ulepszenie człowieka. Perspektywa filozoficzna*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018, s. 97-125.

- Kożuchowski J., *Dlaczego prawo naturalne neguje transhumanizm?*, „Studia Elbląskie” 2019, nr 20, s. 503-517.
- Księżak P., *Prawo cyborgów (1). Wprowadzenie w problematykę*, „Przegląd prawniczy Allerhanda” 2021, t. 4, nr 2(8), poz. 29, s. 551-563.
- Marzec T., *Co może dać nauce prawa cybernetyka, a czego dać nie może?*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2015, tom 17, s. 125-144.
- Mazur M., *Pojęcie systemu i rygory jego stosowania*, [w:] *Materiały Szkoły Podstaw Inżynierii Systemów nr 2*, Komitet Budowy Maszyn PAN, Orzysz 1976 – Przedruk [w:] „Postępy Cybernetyki” 1987, z. 2, s. 21-29.
- Nowak-Gruca, *Artystyczna twórczość cyborgów*, „Ius Novum” 2022, nr 2/16, s. 79-93.
- Raube S., *Oświeceniowa koncepcja człowieka: filozoficzna reforma antropologii politycznej*, „Elpis” 2005, nr 7/11/12, s. 15-25.
- Smyczek S., *Podmiot praw człowieka w perspektywie transhumanizmu*, [w:] S. Tkacz, Z. Tobor (red.), *Prawo a nowe technologie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, s. 15-24.
- Tatarkiewicz W., *Filozofia XIX wieku i współczesna. Historia filozofii*, t. 3, PWN, Warszawa 1998.
- Tkacz S., *Zamiast zakończenia. O tym dlaczego prawnicy nie są „bogami”*, [w:] S. Tkacz, Z. Tobor (red.), *Prawo a nowe technologie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Ubezpieczenie od ryzyk cybernetycznych i związanych z RODO* [online], PZU, <https://www.pzu.pl/dla-firm-i-pracownikow/majatek-firmy-i-oc/majatek/ubezpieczenie-od-ryzyk-cybernetycznych> [dostęp: 26.12.2022].
- Polska Unia Medycyny Transplantacyjnej, Historia Transplantologii na świecie* [online], Polska Unia Medycyny Transplantacyjnej, <https://www.uniatransplantacyjna.pl/index.php/historia-przeszczepiania-narzadow-na-swiecie> [dostęp: 08.05.2023].

GRANICE CZŁOWIECZEŃSTWA. FILOZOFICZNO-ETYCZNE I PRAWNE ASPEKTY CYBERNETYZACJI, TRANSHUMANIZMU I NOWOCZESNYCH METOD ZAPŁODNIENIA

Abstrakt. W tekście tym dokonano syntezy i analizy wybranych zagadnień filozoficzno-etycznych oraz prawnych związanych z zacieraniem się granic człowieczeństwa na skutek rozwoju nowych technologii. Z jednej strony podkreślono pozytywne aspekty funkcjonowania nowych technologii w zakresie szeroko pojętej medycyny, pozwalające przedłużyć życie jednostki, z drugiej – wskazano na zagrożenia, u podstaw których stoją niepohamowane ambicje naukowców, bioinżynierów, neurobiologów oraz dążenie ludzkości do przewyższania swych ograniczeń, poprawy kondycji ludzkiej, a nawet uzyskania nieśmiertelności. Nawiązując do rozwiązań dotąd przyjętych na świecie, skupiono uwagę na potrzebie ustanowienia i wprowadzenia – nie tylko do międzynarodowych systemów prawnych, lecz także do polskiego ustawodawstwa – jednolitych regulacji, aktów normatywnych, które uregulują sytuację prawną ludzi cyborgów, trans-ludzi, czy też poczętych w drodze *in vitro* bądź *post mortem*. Dla dopełnienia tych rozważań, wskazano na wybrane zagadnienia z psychologii społecznej, narastające w ostatnim czasie wątpliwości etyczne, potrzebę poszerzenia katalogu powszechnie akceptowalnych wartości, a także pogłębiono analizę współzależności zachodzących zjawisk społecznych i legislacyjnych w związku z rozwojem nowych technologii.

Słowa kluczowe: cybernetyzacja, transhumanizm, *in vitro*, *post mortem*, prawo

MUSIC CREATION IN THE FACE OF NEW TECHNOLOGY – THE IMPACT ON LISTENERS, MUSICIANS, AND PRODUCERS

INTRODUCTION

Last year, according to Spotify Wrapped, one person listened to over fifty thousand minutes of music, which is more than thirty five days of constant listening. The International Federation of the Phonographic Industry conducted a study that shows that a common person spends an average of eighteen hours per week listening to music¹. Music is everywhere and people need it around themselves all the time.

It can be truly admitted that music has existed since the beginning. Even birds' voices, which have always been around somewhere, are a melody. Some believe that silence itself can be treated as a different type of music and there are already songs composed in that style. Considered to be one of the most controversial classical songs, is the one made by John Cage². He composed it in 1952. The song called „four minutes, thirty-three seconds” is made only from three movements, or as the artists said himself – from ambient music³. Therefore, it can be stated that music existed since the very first evidence of life on

¹ M. Coltel, *Music and tech: the influence of technology on the music of tomorrow* [online], Wild Code School, 02.02.2022, www.wildcodeschool.com/en-GB/blog/influence-tech-music-technology-future-artificial-intelligence-streaming [access: 11.11.2022].

² R. Pentreath, *7 most controversial pieces of classical music* [online], Reader's digest, <https://www.readersdigest.co.uk/culture/music/7-most-controversial-pieces-of-classical-music> [access: 28.03.2023].

³ *Classical Music, What is the point of John Cage's 4'33"?* [online], Classical Music, 28.09.2021, www.classical-music.com/features/works/what-is-the-point-of-john-cage-433/ [access: 23.11.2022].

the planet. What follows is that music, the pattern of sounds, no matter what age, decade or era follows, will be there⁴.

An American sociologist once said that culture is not something deep and beautiful, but more empty and more shallow. It is the picture of human actions or what is left out of them⁵. Music is the mirror of the human soul, and not only depicts society, but also influences it. People surrounded by a specific type of art are driven by the tone of its voice. Their way of thinking is shaped then specific thoughts, and finally their actions. How does music affect that? To find the answer one can look at the following, one of the simplest examples. According to one experiment done by researchers from Groningen university, around forty students had to recognize happy and sad faces of people listening to music. One group listened to a playful melody, while the other one heard only blue tones. What was noticed by students was the positive reaction when they listened to upbeat music, and the opposite group seemed to be more depressed, or calm with sad tones coming from their headphones. Through that, researchers were able to find out that facial expressions are directly connected to a person's current mental health and music is a trigger that puts in motion various chemical reactions in people's brains⁶. Therefore, it affects their mood and emotions. Melody smoothly goes into the deepest corner of the subconscious thought of a human.

WHEN TECHNOLOGY MEETS MUSIC

According to the article explaining the purpose of inventing things, humans have created technology to fill need, void, or want⁷. First, people were only associating the term 'technology' with the newest inventions from last decades, e.g. the computer, the Internet, smartphones, or the television. However, technology itself has been developed for around 1.5 million years. One of the earliest achievements here would be the invention of the fire that helped people warm up or cook food. Throughout the next centuries, other more or less successful inventions were appearing, replacing old ones. As humans learned more, their knowledge broadened with it. When there is a need and knowledge, technology appears.

⁴ [Entry:] *Music* [online], [in:] *Title of online dictionary or encyclopedia, ad verbum*, www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/music [access: 23.11.2022].

⁵ F. Jameson, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, Durham 1991, p. 62.

⁶ L. Peralta, *How does music affects society?* [online], Safe the Music Foundation, 3.11.2021, www.savethemusic.org/blog/how-does-music-affect-society [access 24.11.2022].

⁷ K. Carrol, *When Was Technology Invented?* [online], study.com, www.study.com/learn/lesson/invention-technology-purpose-history.html [access: 25.11.2022].

The music environment has evolved over the years just like any other. Sound enthusiasts from stone age musicians to bards in the Middle Ages to great composers of the 19th century to today's DJs have always felt the same need – to create music and play it. As technology was developed at that time, artists tried to represent the world through the sounds they heard. Sometimes they asked craftsmen for help, at other times they were continuously looking for innovative solutions by themselves. They were always driven by the need to share with the world what they feel and what they are going through at the moment. New technologies emerging in the times in which they lived only helped them to fulfill this wish. In this way, they were never very different from the people who craft melodies today. From the beginning it was not possible to play music and listen to it on demand other than play the instrument or sing in front of others. Live concerts and appreciation of the moment were all-the-time present. Then two breakthrough moments in the XIX century happened. First, in 1860, the first sound was engraved on a paper roll by Édouard-Léon Scott de Martinville. He recorded „Au Clair de la Lune”. Then, in 1877, Thomas Edison invented the phonograph cylinder to record and reproduce sound. Centuries later, in the 50s, the first electronic instruments appeared as synthesizers. New genres such as *synth pop* were invented. The peak of producing and using synthesizers was 1970-80. It was that time when the world received the first queens and kings of pop music: Madonna, Tina Turner, Stevie Wonder, and Michael Jackson.

Today, most people do not pay attention to changes and upgrades. Topics like the metaverse, flying cars, or living in space are not that shocking anymore as they would be for a Middle-Aged person deep diving into advanced medicine. Seeing how technology has been transforming lives since the beginning of this century, is it no longer a question of what, but more of when it will be possible and accessible for the common man. Moreover, people not only got used to continuous changes, but also started to better appreciate a new, simpler way of life with technology around. For musicians it provided the extra element of an unknown experiment that is worth being discovered. According to the Global Music Industry Revenue Report 2022, artists are more willing to use opportunities that new technologies provide⁸. Through that, they are able to better express their creativity and have connections with fans. Furthermore, on-line platforms like gaming ones or TikTok helps in maximizing their exposure.

⁸ *Global Music Report State Of The Industry 2022* [online], IFPI, 2022, https://www.ifpi.org/wp-content/uploads/2022/04/IFPI_Global_Music_Report_2022-State_of_the_Industry.pdf [access: 11.11.2022].

FOR UNCERTAIN TIMES – TECHNOLOGY

One of the most breakthrough moments for music development was the year 2020, when COVID-19 forced people to stay home for over six months. Suddenly concerts, live events, and even meeting and playing together were no longer allowed because of quarantine requirements. Students from Utah University named it as a time that „disrupted the music business at every level”⁹. Industry lost billions of dollars as well as people who worked for it lost their jobs. In a report published by the International Dance Industry it was stated that for them, there was a 54% decline in value due to the pandemic¹⁰. The example here may be Nashville city, in which music venues lost around 72% of their revenue. On the other hand, COVID-19 created a huge opportunity for new technology development. Forced to stay home, musicians and producers felt the bigger need to create, play, and perform¹¹. Therefore, they needed to find another way to connect together. This is when the Internet has started to play an even bigger role for them than before, and people understood that it is possible to move their lives to the online world.

First, artists started to use online platforms and streaming options to give concerts, and regain the connection with fans. That directed people to the Internet and modeled the trend of using online apps to connect with friends, listen to music, and watch concerts together. For producers and creators it generated a new source of income. In 2021 streaming represented already 65% of the whole world music revenue¹². The other percentages belonged to physical purchase – 19.2%, performance rights – 9.4%, downloads and other digital – 4.3%, and synchronization 2.1%. Moreover, it is worth noticing that even when the pandemic has slowed down, physical format still goes down, and streaming, on the other hand, is still continuously growing. The growth number for the beginning of 2021 was +19.1%, and for 2022, +24.3%. Another interesting fact is that this trend is noticeable not only in the USA but in global world markets. Therefore, using online platforms has become a valuable activity for the whole society.

⁹ *The Impact of Technology on the Music Industry* [online], Southern Utah University, 02.02.2021, <https://online.suu.edu/degrees/performing-arts/master-music-technology/tech-impact-music-industry/> [access: 3.11.2022].

¹⁰ K. Bain, *How COVID-19 Has Affected the Global Dance Music Industry?* [online], Billboard, 7.16.2020, www.billboard.com/pro/2020-ims-business-report-covid-19-impact-global-dance-music/ [access: 15.11.2022].

¹¹ M. Henderson, *How COVID-19 exposed music industry fault lines and what can be done?* [online], United Nations Conference on Trade and Development, 28.09.2021, www.unctad.org/news/how-covid-19-exposed-music-industry-fault-lines-and-what-can-be-done [access 15.11.2022].

¹² *Global Music Report...*, op. cit., p. 5.

The other benefits that came out of online, streamed concerts, was the comfort, and simulated feel of having someone at the side while being alone at home. During the pandemic people were more exposed to depression. Through music and warm words coming from their favorite artists, they could feel greater support. Additionally, using social media channels given through likes, stories, or comments one had a feeling of having all the time people around. The online world is usually nicer, more pleasant, active, and ideal compared to physical reality. These assets were especially needed during the pandemic, when the digital world was the only escape from lonely quarantine time. To help fans even more, World Health Organization, together with artists, decided to organize the huge online event to send support for those who challenged the pandemic individually, and work in hospitals¹³. Initiative called „ONE WORLD: TOGETHER AT HOME” was launched by NGO Global Citizen and singer Lady Gaga as a global live broadcast on April 18th, 2020, in over 50 countries. More than seventy artists joined. The concert lasted more than 5 hours. Events like this prove that new technology such as the Internet may bring people peace, relax, and boost their happiness in the time of world crisis.

ENTERING THE MULTIVERSE OF MUSIC

The era of COVID-19 ushered in the trend of online events which then led to discovery of the metaverse. In 2019, there was a key moment for the music industry, when Roblox platform ran an online live concert. One of the first artists that performed that way was Ava Max. Then, others like Elton John, Twenty-One Pilots, The Chainsmokers, 24kGold joined, and extended that group.

Metaverse events are considered by artists as interesting today. Experimenting with various techniques brought artists even to the gaming industry. In 2019, Marshmello band did their first virtual concert in Fortnite game¹⁴. Later the same path followed Travis Scott and Ariana Grande. How did the audience react? Under the video one could find comments like: „I wish there were more events like this. It was so good to vibe with my friends,” by panybal, or „The event always gives me those goosebumps every time,” by city4ever¹⁵. It seems like it is not anymore just a live concert, but also a virtual event that makes people excited, and fuels them with a unique, positive energy. The re-

¹³ *One World: Together At Home* [online], Global Citizen, www.globalcitizen.org/en/media/togetherathome/ [access: 10.11.2022].

¹⁴ Marshmello, *Marshmello organizuje pierwszy koncert Fortnite na żywo w Pleasant Park*, YouTube, www.youtube.com/watch?v=NBsCzN-jfvA [access: 10.11.2022].

¹⁵ Marshmello..., op. cit., [access: 10.11.2022].

ason may be hidden in the design of those platforms. It is worth noticing that the Roblox company hires primarily young, fresh talents for whom virtual reality tools together with software development bring limitless possibilities to create the inside world of artists. In that way, their work targets youngsters more and wins over on-stage scenography.

It works as an advantage for musicians too. Thanks to VR concerts, artists can transform their thoughts and share them with their fans even easier. According to the report, musicians are not saying anymore „it’s not for me” when they hear about VR. They are curious and ask questions. They want to surprise their fans with new gadgets and a better experience. They want to be innovative and go beyond if the technology is capable of ensuring that. In the same report, Tiago Correia, Senior Director of Global Business Development at Warner Music comments that for industry, on the other hand, the job is simply to provide the best possible artist’s contact with fans because it is what they crave the most after „just listening”. Fans want to be noticed¹⁶. Again, metaverse and virtual reality gives that.

The big technological step in music creation was the moment, when the first song, and then, the first whole album was released by using only artificial intelligence. Stromae, a French singer, came to Skygge and Sony industry studio to discover the possibilities that this technology offers. Artist „brought his own influences, scores and audio stems and [they] fed it to the machine. He selected his favorite melodies and stems that Flow Machines had generated. [...] The choir in the chorus is also generated”¹⁷. Stromae gave the software instructions of what kind of song he wanted to achieve and compose. Then, the program suggested various options from which he chose the ones he liked the most. In this way, the collaboration between artists and AI created a new dance hit. Artist, who helped the musician, Skygge, created the whole album in that way. He used Flow Machines – AI software. As he commented, „it gave the inspiration which after combined with instruments and vocal created songs”¹⁸. Therefore, one can say that this technology brings innovative, new ideas, and helps artists to discover unknown tones and melodies that he or she could never experience alone. It makes the musician a craftsman, or producer, who shapes the song out of melody pieces provided by the third person. The only difference is that in this case, it is not a person, but a machine.

¹⁶ *Global Music Report...*, op. cit., p. 4.

¹⁷ SKYGGE MUSIC, *Hello Shadow – SKYGGE feat Kiesza, Stromae and The Bionix* [Official Music Video] [online], YouTube, www.youtube.com/watch?v=QgD9y9aBhSc [access: 19.11.2022].

¹⁸ *Hello World Album*, www.helloworldalbum.net/ [access: 19.11.2022].

BREAKING BOUNDARIES

When talking about music, people often mention one of its main characteristics as breaking boundaries. When one hears the melody, and feels it, words are no longer required. The melody takes mind and body into the other world. The language of music does not have words that need to be learned and remembered across one's life. It is an equal code of notes and tones that simply cannot be forgotten. Therefore, no matter which region, what race, or what age a person has, music will always be understandable. This unique asset empowers as well the new technology implemented in music. There were times when certain genres of music were only accessible to enjoy for upper-class people. Even today, if one wants to fully enjoy opera, it is recommended to go to the opera house, which many cannot afford. The Internet, on the other hand, gave the chance to watch it for those who would never find an occasion to go and see it live. The COVID-19 pandemic especially opened that circle for a broader audience. What is more, even young people – teenagers and children, found themselves big fans of this genre. This happened in China, where the representative of streaming platform users out of all Internet users is 703.4 million – 68.2 percent¹⁹. Thanks to online streaming platforms, Instagram, or YouTube channels, they had an opportunity to get familiar with a kind of music that before for many of their in-the-same-age friends was simply boring. If they had to choose between theater and cinema, they would go to watch a movie instead of paying double the price and sitting for three hours listening to opera. The example here can be the Peking Opera, and the phenomenon of Wang Peiyu who became a very well-known person to new young audiences and grew her reputation because of her unique personality thanks to uploaded, live videos.

The other advantage lies in the fact that, during the pandemic, those classy, elegant places transformed into artists houses, and everyone could enter just by simply scanning a QR code. Before – closed and expensive, – it now became free and fully open to everyone willing to see it. Flautist YiChang Liang, violinist ChaoYang Lin and many other artists from China performed concerts by live streaming on WeChat, Tiktok, or Bilibili²⁰. Many considered it as a controversial idea and wondered if those digital performances had a negative or positive impact on audience experiences. The others commented that it made artists more influencers than musicians because, after the performance, artists

¹⁹ *Number of online streaming users in China from 2016 to June 2022* [online], Statista, www.statista.com/statistics/1061708/china-online-streaming-user-number/ [access: 20.11.2022].

²⁰ K. Chen, *How Digital Technologies are changing the musical landscape in China?* [online], Harrison Parrott, 07.02.2022, www.harrisonparrott.com/news/2022-02-07/virtual-circle-blog-how-digital-technologies-are-changing-the [access: 20.11.2022].

were sharing with fans tricks and tips, and answering their comments which normally would not happen during live concerts in the hall. Influencers, or not, thanks to streaming and the Internet, younger generations could experience unique and valuable content that usually drowns in the favor of the entertaining one.

Thanks to the Internet, not only age but also the region boundary has been removed. Nowadays, it is just about having the access to platforms like YouTube to upload the video with its own music and get noticed. In the report done by Warner Music industry, it was mentioned that today's market grows especially in African Sub-Saharan countries²¹. It would not be seen without a chance to connect with those users via the Internet. Thanks to data analytics, industries started to monitor and measure the public to see in which countries people listen to what kind of music. It allows better understanding of streaming platform users, including their taste and personality²². Therefore, it is not a one-way transmission anymore, but proper feedback as to whether people like it or not given by numbers. One of the surprising discoveries recently was the growth in Egyptian hip-hop, and Mahraganat, or Electro-Shaabbi music. Therefore, industries started to invest more in those regions, which gave opportunities for local artists to build their careers on a global scale. On the other hand, platforms like Snapchat, TikTok, and Instagram Reels created opportunities for residents of those countries to discover new songs and artists.

WHAT ABOUT QUALITY?

As described in the Wide Code School article, today it is rare to find a content that musicians have never modified with technology²³. A song does not have to be composed by using an instrument. It can be done fast and simply online in a program or by artificial intelligence. However, technology is not only about development. It is also the Internet, social media and overcommunication that influence musicians' daily work and life.

In the interview Jacek Sienkiewicz, the member of Polish band Kwiat Jabłoni, when asked whether social media are the source of inspiration or rather a creativity blocker, explained that online media channels do not give him inspiration nor help in boosting creativity. Instead, concerts and live meetings give him a huge dose of inspiration²⁴.

²¹ *Global Music Report...*, op. cit., p. 3.

²² M. Coltel, op. cit.

²³ Ibidem.

²⁴ J. Sienkiewicz, Interview with Natalia Czaprynska on social media impact on young artists, 7 February 2022.

N: Can we say that the content from the Internet can be an inspiration for us to create our own things?

J: I think that's a very optimistic interpretation. I tend to look to other sources myself. I look for inspiration more on Tidal, Spotify, on old records and I go to concerts! They inspire me tremendously. Real experiences are a great inspiration to me. I can't seem to find it on my phone or social media.

N: I was wondering if because we use social media so much during the day, over time, we lose the ability to focus and get one specific thing to the end.

J: Algorithms send us short, concise content. Moreover, I think it's getting worse. In the past, we didn't get that much information and it was not so attacking. From time to time, a few articles appeared, and someone posted a photo from their holidays. Now, we came to the point where the social media market is primarily taken over by TikTok, which is based on short, several-second videos. We watch them all the time, and it makes our attention weaker and weaker.

N: How will it affect us artists then? Since childhood, I was taught that in order to achieve success, you need time, perseverance and a lot of practice.

J: Unfortunately, this rule no longer applies. The technology of creating music is changing with the progress of social media. It's changing how people perceive music. After two or three online courses, a person is able to produce something that is satisfactory. This is a big quality change, very visible over the last ten or fifteen years. Unfortunately, it's no longer an artistry or something that you've worked it out in your head. It's more mass music.

N: Can real music be replaced by this mass music in a moment?

J: I hope it won't be that bad. From my experience with Kwiat Jabłoni, the music market is incredibly capacious. There are many commercial projects that sell out stadiums, but there is also a very wide alternative scene.

What was noticed by Sienkiewicz, is the huge power of constantly sending communications and receiving alerts by his phone that tempts the user to be present online all the time. Through that, in the brain, it creates the feeling of a continuous need to have a device somewhere nearby and check for new notifications. It makes a person nervous and impatient. This affects further work and practice with the instrument or any other related. What is more, Jacek Sienkiewicz also notices an additional problem may be technology giving people the opportunity to quickly produce a song thanks to the program. It proves that technology finds a way to solve all human imperfections and even – laziness. The Polish great composer Adam Sztaba, during the annual art festival in Żyrardow, mentioned that the impression of having everything done in a moment thanks to technology impacts the disappearance of the master-apprentice relation. Today people learn not to overwork. If one cannot do or make something, he can use the machine. It is no longer just about upskilling, but

more about gaining knowledge to use. Therefore, even for a musician technology may serve as a shortcut and unfortunately, there is no way to prevent that. Only the person himself must wisely find balance or be taught how to do it.

Secondly, creativity still ought to come out of the artist's head. As the vocal teacher, Paulina Maczka says it is not about just taking content or ideas from somewhere and processing it. Human brain has possibilities and ideas that can do amazing things²⁵. People are still not fully aware of them and maybe they don't know how to discover them yet. Today, the matter of new technology is considered – if musicians will use it wisely and try to develop their talents to create themselves even more or they will use it only as an easy way out. The main threat for future years could be AI stepping in completely, which can make artists even more lost in that world and cause them to lose their true identity or worse – when being always online, from a young age, they will not be able to discover themselves at all. The key solution is a musician – a person who knows the balance, and their role in that environment.

SUMMARY

Music is more than needed today, especially in the modern reality of the common pattern of losing relationships. People do not want fundamentals. Therefore, there are no patterns they are willing to follow or any strategic path or idea to have for the future²⁶. Everyone creates their own. They live a free, democratic but uncertain life. Hence, some glue material is admired to feel safe at least for a while. What captivates, relaxes, and brings happiness to people, has always been music – the pure melody of sounds bonded together in harmony. In that way, nothing has changed. Yet, today more than ever, musicians must remember that it is not always about being more advanced. Better does not mean faster. Having all those responsibilities in the following years: bringing comfort, support, and shaping world culture, they would need to wisely drive a path filled with technology. Will all this knowledge be enough to maintain the future quality of music? Probably not, but as long as those who carry the true power of music in their hearts are alive, culture should not worry about it.

²⁵ P. Maczka, Interview with Natalia Czaprynska on technology influencing musicians, 10 September 2022.

²⁶ Z. Bauman, *Kultura w płynnej nowoczesności*, Wydawnictwo Agora, Warszawa 2011, p. 185.

BIBLIOGRAPHY

SPECIALIZED LITERATURE

- Bauman Z., *Kultura w płynnej nowoczesności*, Wydawnictwo Agora, Warszawa 2011.
Jameson F., *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke University Press, Durham 1991.

INTERNET SOURCES

- [Entry:] *Music* [online], [in:] *Title of online dictionary or encyclopedia*, ad verbum, www.dictionary.cambridge.org/dictionary/english/music [access: 23.11.2022].
- Bain K., *How COVID-19 Has Affected the Global Dance Music Industry?* [online], Billboard, 7.16.2020, www.billboard.com/pro/2020-ims-business-report-covid-19-impact-global-dance-music/ [access: 15.11.2022].
- Carrol K., *When Was Technology Invented?* [online], study.com, www.study.com/learn/lesson/invention-technology-purpose-history.html [access: 25.11.2022].
- Chen K., *How Digital Technologies are changing the musical landscape in China?* [online], Harrison Parrott, 07.02.2022, www.harrisonparrott.com/news/2022-02-07/virtual-circle-blog-how-digital-technologies-are-changing-the [access: 20.11.2022].
- Classical Music, What is the point of John Cage's 4'33"?* [online], Classical Music, 28.09.2021, www.classical-music.com/features/works/what-is-the-point-of-john-cage-433/ [access: 23.11.2022].
- Coltel M., *Music and tech: the influence of technology on the music of tomorrow* [online], Wild Code School, 02.02.2022, www.wildcodeschool.com/en-GB/blog/influence-tech-music-technology-future-artificial-intelligence-streaming [access: 11.11.2022].
- Global Music Report State Of The Industry 2022* [online], IFPI, 2022, https://www.ifpi.org/wp-content/uploads/2022/04/IFPI_Global_Music_Report_2022-State_of_the_Industry.pdf [access: 11.11.2022].
- Hello World Album*, www.helloworldalbum.net/ [access: 19.11.2022].
- Henderson M., *How COVID-19 exposed music industry fault lines and what can be done?* [online], United Nations Conference on Trade and Development, 28.09.2021, www.unctad.org/news/how-covid-19-exposed-music-industry-fault-lines-and-what-can-be-done [access 15.11.2022].

- Marshmello, *Marshmello organizuje pierwszy koncert Fortnite na żywo w Pleasant Park*, YouTube, www.youtube.com/watch?v=NBsCzN-jfvA [access: 10.11.2022].
- Number of online streaming users in China from 2016 to June 2022* [online], Statista, www.statista.com/statistics/1061708/china-online-streaming-user-number/ [access: 20.11.2022].
- One World: Together At Home* [online], Global Citizen, www.globalcitizen.org/en/media/togetherathome/ [access: 10.11.2022].
- Pentreath R., *7 most controversial pieces of classical music* [online], Reader's digest, <https://www.readersdigest.co.uk/culture/music/7-most-controversial-pieces-of-classical-music> [access: 28.03.2023].
- Peralta L., *How does music affect society?* [online], Safe the Music Foundation, 3.11.2021, www.savethemusic.org/blog/how-does-music-affect-society [access 24.11.2022].
- SKYGGE MUSIC, *Hello Shadow - SKYGGE feat Kiesza, Stromae and The Bionix* [Official Music Video] [online], YouTube, www.youtube.com/watch?v=QgD9y9aBhSc [access: 19.11.2022].
- The Impact of Technology on the Music Industry* [online], Southern Utah University, 2.2.2021, <https://online.suu.edu/degrees/performing-arts/master-music-technology/tech-impact-music-industry/> [access: 3.11.2022].

INTERVIEW

- Maczka P., Interview with Natalia Czuprynska on technology influencing musicians, 10 September 2022.
- Sienkiewicz J., Interview with Natalia Czuprynska on social media impact on young artists, 7 February 2022.

MUSIC CREATION IN THE FACE OF NEW TECHNOLOGY – THE IMPACT ON LISTENERS, MUSICIANS, AND PRODUCERS

Abstract. New technology is the definition of the modern world. The market of services undergoes digitization while the executive processes follow automatization. These waves impact the human attitude towards life, way of thinking, and customs – so the whole culture. It becomes more substantial. Music, which is part of it, adjusts to changes too. The way artists think evolves. New music trends influence the masses and shape young generations. The chapter is dedicated to the impact of new technology on music and its creators. Using examples from tours, interviews with artists, and statements by famous sociologists such as Zygmunt Bauman, the author presents positive and negative aspects of adding technology to the music world. The text addresses the problem of losing oneself in new media, duplicating cultural patterns, and creating so-called mass music. The author of the chapter contemplates the essence of the slow loss of creativity by the younger generation of artists. The text shows the influence that new technology has on music and the artist's mind. The examples of concerts and activities of cultural centers around the world described in the chapter deepened by the author's additional, sociological observations, serve to answer the question of whether technology is today so essential.

Keywords: music, culture, new technologies, social media

Karina Marciniec

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ORCID: 0000-0001-8755-7204

Zuzanna Szczypińska

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ORCID: 0000-0002-7849-1167

PSYCHOLOGIA RELACJI INTERNETOWEJ

WSTĘP

W literaturze naukowej nadal w zbyt wąskim stopniu porusza się problematykę coraz silniejszego zintegrowania relacji międzyludzkich z nowymi technologiami oraz coraz bardziej wyraźnego uzależnienia relacji od urządzeń i rozwiązań technologicznych. Analiza literatury, prac koncepcyjnych oraz przegląd badań empirycznych pozwala jednak pochylić się nad tym problemem i wszechstronnie go rozważyć. Badania na literaturze przedmiotu oparte zostały na krytycznej analizie i ocenie źródeł, które opisują, w jaki sposób odkrycia branży IT służą ludziom do realizacji potrzeb afiliacyjnych. Nie ulega wątpliwości, iż oferowane przez nie innowacyjne rozwiązania pozwalają na zacieśnianie więzi międzyludzkich. Jednakże z psychologicznego punktu widzenia należy zawsze mieć na uwadze dwoistość stanu rzeczy. To, co w założeniu ma ułatwiać kontakty międzyludzkie i zbliżać nas do siebie, może również w pewnych aspektach i przy spełnieniu pewnych okoliczności prowadzić do oddalenia i poluzowania więzów oraz do zaniku kompetencji społecznych. Istotne w problematyce wyważenia kontaktu bezpośredniego i zdalnego z drugim człowiekiem jest rozważenie intencji twórców nowych rozwiązań, oraz możliwości celowego doprowadzania do uzależnienia psychicznego od technologicznej suplementacji relacji

z drugim człowiekiem w celach konsumenckich. Istotna, zwłaszcza w okresie kształtowania się tożsamości człowieka i schematów, które powielane będą całe życie w kolejnych fazach rozwojowych, jest odpowiedź na pytanie, czy nowe rozwiązania technologiczne przyczyniają się do zwiększenia się nieśmiałości oraz odsetka zaburzeń adaptacyjnych i lęków społecznych u kolejnych pokoleń. Przejawami takich lęków społecznych mogą być widoczna w życiu codziennym rosnąca preferencja do zakupów przez Internet, rozpoczynanie i utrzymywanie relacji wyłącznie za pomocą środków komunikacji na odległość, jak również popandemiczny wzrost skłonności tworzenia wydarzeń opierających się na wystąpieniach w formule zdalnej, a nie na kontakcie bezpośrednim. Podnosząc kwestię wpływu technologii bazującej na globalnej sieci internetowej na relacje międzyludzkie, nie można również pominąć istotnego tematu, jakim jest jej rosnące oddziaływanie na popularyzację seksualizacji współczesnego świata. Wszystkie te zagadnienia skłaniają do rozważenia pytania, czy coraz nowsze rozwiązania technologiczne prowadzą, co jest ich głównym zastosowaniem, do zbliżania ludzi do siebie, czy może wręcz przeciwnie, oddalają ich i zamykają we własnych bańkach wyobrażonej samowystarczalności.

Nowoczesne technologie są pomocne dla podtrzymania relacji nawiązanych w świecie realnym, gdy odległość między partnerami w tej relacji wymusza ograniczenie częstotliwości bezpośredniego kontaktu. Jednak istnieje ryzyko, że mimo możliwości spotkań w świecie realnym użytkownicy globalnej sieci internetowej będą preferować kontakty przy jej użyciu. Pierwszym krokiem przejściowym do komunikacji zdalnej było przeniesienie rozmów ze świata rzeczywistego do wirtualnego poprzez połączenia telefoniczne i narzędzia służące do pozostawiania wiadomości audio¹. Z czasem jednak komunikacja na odległość zaczęła być coraz silniej depersonalizowana, a rozmowy głosowe coraz wyraźniej tracą swą popularność na rzecz krótkich, tekstowych form. Aktualnie ludzie preferują kontakt poprzez socialmedia, które umożliwiają rozmowę bez angażowania się w umówienie spotkania na konkretny dzień lub godzinę. Z racji tego, że obecne społeczeństwo jest skupione na rozwoju kariery, ludzie wybierają drogę „na skróty” w utrzymywaniu kontaktów z innymi. Podczas wymiany tego typu wiadomości do oddania emocji często używane są tzw. emotikony, których zadaniem jest przekazanie odbiorcy emocji autora wiadomości. Jak widać, zależnie od wykorzystania, technologie mogą być zarówno czynnikiem niosącym postęp lub regres w relacji międzyludzkiej – dużo zależy tu od tego, czy zostaną użyte jako narzędzie do podtrzymania kontaktu, czy też jako jego główna forma. Przez przyspieszony tryb życia jaki prowadzimy, dostępność czasu drugiej osoby stała się bardzo ważnym czynnikiem wskazującym, czy relacja z nami jest dla niej priorytetowa. Jednym z potwierdzeń zaangażowania

¹ O. Szumski, *Wpływ postrzegania prywatności w sieci na kształtowanie modelu konsumenta 3.0*, „Problemy Zarządzania” 2016, 14/1(2), s. 75

w relację jest chęć znalezienia czasu w realnym świecie, przy jednoczesnym odstawieniu technologicznych bodźców rozpraszających naszą uwagę.

PREFEROWANA KOMUNIKACJA

Ludzie tworzą również relacje, które od samego początku opierają się jedynie na formach kontaktu internetowego. Powstaje coraz więcej aplikacji i platform, które mają służyć zawiązywaniu nowych znajomości. Relacje te często trwają miesiącami, zanim zostaną przeniesione do świata rzeczywistego, a niekiedy nigdy nie są do niego przenoszone. Takie formy kontaktu związane są z różnymi motywacjami. Mogą być wytłumaczone różnorodnymi teoriami psychologicznymi, między innymi: ewolucyjną, psychodynamiczną, behawiorystyczną, humanistyczną i poznawczą. Każda z nich inaczej wyjaśnia motywacje, które popychają człowieka do spełniania wrodzonej potrzeby afiliacji, którą to zaspokajają tego typu kontakty. Do jej realizowania konieczna jest obecność i aktywność innych osób, którą we współczesnym świecie łatwiej jest zdobyć u ludzi poznanych online. Takie relacje często są, mimo swej intensywności, mniej wiążące i nierzadko zrywane, gdy przestają pełnić instrumentalną funkcję zaspokojenia potrzeby uwagi i otrzymania emocji od drugiego człowieka². Ponieważ jedną z najważniejszych potrzeb we współczesnym społeczeństwie jest indywidualizacja, ludzie podejmują zachowania pozwalające im znaleźć w przestrzeni cyfrowej osoby, które spełnią ich potrzeby, a z którymi kontakt może zostać w dowolnym momencie urwany bez konsekwencji. Indywidualizm sieciowy pozwala na utrzymanie relacji w balansie między poczuciem bliskości a pragnieniem zachowania bezpiecznego dystansu³.

ZDALNE RELACJE TOWARZYSKIE I SEKSUALNE

Potrzeba zbudowania relacji bez zobowiązań i przy zachowaniu pewnej odległości geograficznej i emocjonalnej bywa niekiedy tak silna, że prowadzi do powstania relacji erotycznych opartych na kontakcie wirtualnym⁴. Generuje to zjawisko tzw. „cyberseksu”. Treści przesycane erotyzmem, na które łatwo natknąć się w Internecie, bywają silnie uzależniające, ale cyberseks, nasycony emocjami i dający złudne wrażenie intymnego kontaktu, może jeszcze silniej

² J. Bierówka, *Internet jako źródło postaw prospołecznych*, „Studia Socjologiczne” 2007, 3(186), s. 21-22.

³ M. Juza, *Wpływ komputerów i Internetu na sposób zaspokajania ludzkich potrzeb afiliacyjnych*, [w:] D. Gałuszka., G. Ptaszek., D. Żuchowska-Skiba (red.), *Technologiczno-społeczne oblicza XXI wieku*, Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2016, s. 82-85.

⁴ M. Ściupider-Młodkowska, *Intymność w kulturze flirtu i uwodzenia. Czy wirtu@lny seks na zawsze odmieni intymne relacje partnerskie?*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 29, s. 317.

oddziaływać na psychikę. Zjawisko uzależnienia od cyberseksu, jakkolwiek występuje coraz częściej, nie zostało wyodrębnione w ICD-10.

„Seks” to jedno z najczęściej wyszukiwanych haseł w Internecie. Ponieważ nowoczesne technologie bazujące na dostępie do globalnej sieci umożliwiają komunikację na odległość z ludźmi z każdego zakątka świata, powstają fora internetowe skupiające amatorów niemal każdej parafilii, które umożliwiają im realizowanie swoich fantazji z internautami dzielącymi te same skłonności. Uzależnienie od „cyberseksu” definiowane jest raczej jako uzależnienie od seksu niż od Internetu. Jednak poczucie anonimowości i łatwy kontakt z osobami o zbliżonych fantazjach zwiększa ryzyko nadużywania treści pornograficznych i erotycznych⁵. Popadanie w uzależnienie i pogłębianie go ułatwia w tym wypadku nieograniczona wręcz możliwość oddawania się nałogowi, sposobność częstego zmieniania partnerów oraz dopasowania wyszukiwanych treści nawet pod kątem najbardziej nietypowych preferencji. Okoliczności te pozwalają na skuteczne ukrycie problemu przed otoczeniem (a często również przed partnerem, z którym zmagający się z nałogiem utrzymuje relacje w świecie rzeczywistym). Jako graniczną liczbę godzin, po przekroczeniu której czas spędzany na „cyberseksie” odbija się negatywnie na innych dziedzinach życia, uznaje się 15 godzin tygodniowo⁶.

Jak definiuje Doring, „cyberseks” to „interakcja społeczna pomiędzy co najmniej dwiema osobami, które wymieniają wiadomości drogą elektroniczną, w czasie rzeczywistym, celem uzyskania podniecenia seksualnego i satysfakcji”⁷. „Cyberseks” można uprawiać za pośrednictwem tekstu, ale także np. z użyciem kamer. Kwestią wartą podniesienia w kontekście używania treści cybererotycznych jest różnica między płciami. Kobiety, które korzystają z tego typu bodźców, zwykle robią to, aby przy zachowaniu poczucia anonimowości otwarcie realizować swoje fantazje, nie czując, że narażają się na stygmatyzację. Początkowo „cyberseks” zaczyna budzić poczucie odprężenia i dostarczać pozytywnych emocji, dochodzi do uwarunkowania samego korzystania z komputera z pobudzeniem seksualnym. Z czasem wzrasta jednak poziom tolerancji organizmu i konieczne jest zwiększanie czasu i intensywności doznań, aby osiągnąć poprzedni poziom pobudzenia. Obecnie najlepszą znaną formą leczenia tego typu zaburzeń jest wdrożenie założeń psychoterapii poznawczo-behawioralnej⁸.

⁵ A. Leśnicka, *Uzależnienie od cyberseksu – znak czasu czy jednostka nozologiczna?*, „Przegląd seksuologiczny” 2008, nr 15, s. 18.

⁶ M. Ściupider-Młodkowska, op. cit., s. 19.

⁷ N. Doring, *Feminist views of cybersex: Victimization, liberation, and empowerment*, „CyberPsychology & Behavior” 2000, 3(5), s. 863.

⁸ A. Leśnicka, op. cit., s. 18-19.

RELACJA ZE SZTUCZNĄ INTELIGENCJĄ

Innym aspektem problematyki coraz częstszych uzależnień od urządzeń technologicznych jest powstawanie programów komputerowych i urządzeń dających złudzenie, iż możliwe jest nawiązanie z nimi relacji emocjonalnej równie silnej, jak z inną ludzką jednostką. Przykładem na to jest program o nazwie Cleverbot, który zmylił 59,3% z 1334 osób, które miały ocenić, czy rozmawiają z maszyną czy z człowiekiem⁹. Pokazuje to, że technologia coraz lepiej umożliwia zastępowanie interakcji międzyludzkich, co może potęgować problem uzależnień oraz alienacji społecznej. Zjawisko to jest tym bardziej niepokojące, że już od najmłodszych lat dzieci zaczynają być przyzwyczajane do nawiązywania relacji z nieożywionymi obiektami imitującymi ludzkie zachowania i emocje. Powstają zabawki i aplikacje dedykowane najmłodszym, które mają dawać im poczucie opiekania się i przyjaźnienia z nimi. Zabawki typu Furby, które wchodzi z dzieckiem w interakcje, nawołują do zabawy i zdają się posiadać potrzeby emocjonalne, mogą wywoływać u kilkulatek wręcz poczucie winy, jeśli długo pozostawiają je bez opieki. Z tego powodu relacje z rówieśnikami schodzić mogą na dalszy plan, w zamian za spędzanie czasu z robotycznym „przyjacielem”. Kontakty takie pozwalają też zaspokajać potrzebę przynależności i miłości, nie tylko u dzieci, ale również dorosłych, którzy to coraz usilniej podejmują próby stworzenia sztucznej inteligencji mogącej zastąpić relacje przyjacielskie i erotyczne. Niekiedy zaciera się granica pomiędzy kontaktem z drugim człowiekiem a relacją ze sztucznymi formami inteligencji. Te ostatnie mają jedynie dawać złudzenie kontaktu, pozwalając ograniczyć częste w dzisiejszym świecie poczucie osamotnienia i wyalienowania. Pozwalają także zagłuszyć objawy zaburzeń nastroju i zaburzeń afektywnych wynikających z braku wystarczających, jakościowych więzi międzyludzkich i nietworzenia sieci wsparcia społecznego. Chodzi tu o skupionych wokół jednostki ludzi, którzy dają jej poczucie akceptacji, przynależności i pewności, iż w razie potrzeby uzyska wsparcie swojego otoczenia. Brak tych czynników prowadzi do obniżenia poziomu dobrostanu psychicznego, co w przyszłości kompensowane może być poprzez korzystanie w życiu codziennym z dorobku coraz mocniej rozwijających się gałęzi technologii, zmierzających do stworzenia idealnie odwzorowującej człowieka sztucznej inteligencji. Prowadzić to może do traktowania maszyn niemal jak ludzi, przypisywania im zdolności samodzielnego myślenia i autonomii. Powodzenie takich planów może jednak budzić niepokój, ze względu na to, że społeczeństwo w swej istocie sprowadza się do empatyzowania z drugim człowiekiem, jako istotą podobną do nas samych.

⁹ M. Juza, *Wpływ...*, op. cit., s. 96.

ANONIMOWOŚĆ A NEURONY LUSTRZANE

Empatia często zostaje zaburzona, gdy przez zdalne, internetowe formy kontaktu nie jesteśmy w stanie obserwować drugiego człowieka i jego reakcji. Z dużo większą łatwością użytkownikom Internetu przychodzi obrażanie i zachowania agresywne wobec innych poprzez Internet niż w kontakcie bezpośrednim. Internet ułatwia okazywanie negatywnych emocji¹⁰. Brak możliwości obserwacji negatywnej reakcji, którą nasze zachowanie wywołuje u odbiorcy komunikatu prowadzi do osłabienia aktywności tzw. neuronów lustrzanych, odpowiedzialnych za odczytywanie i współdzielenie stanów emocjonalnych z innymi ludźmi. Nierzadko dochodzi również do sytuacji, w których jedna osoba pada ofiarą hejtu większej grupy internautów, często nawet nie znających się. W momencie, w którym odbiorca znajduje dużo negatywnych opinii w sekcji komentarzy, podczas gdy sam nie ma jeszcze do końca wyrobionego zdania, może dojść do tzw. efektu niewiedzy wielu. Polega on na tym, że członkowie pewnej grupy osób, nie wiedząc jak zachować się w danej sytuacji, obserwują zachowanie innych osób w tłumie i naśladują ich działania, wierząc, że tamci wiedzą, jak należy postępować. Innym zjawiskiem psychologicznym, mogącym mieć zastosowanie w wyjaśnianiu przypadków zbiorowego hejtu, jest społeczny dowód słuszności. Występuje on, gdy osoba zauważa, że jej własne opinie znajdują poparcie dużej grupy i tym samym utwierdza się w przeświadczeniu o ich słuszności¹¹. Ponieważ zjawisko hejtu coraz częściej przenika do świata rzeczywistego, a osoby będące jego ofiarami w Internecie zostają wykluczone z grupy rówieśniczej, szkoły próbują z tym walczyć zakazując posiadania przy sobie komórek podczas pobytu w swych murach. Ma to utrudnić rozpowszechnianie w Internecie informacji na temat innych uczniów i zapobiegać cyfrowemu prześladowaniu. Jest to jednak nieskuteczna metoda walki z internetowym linczem, gdyż młodzież po godzinach nauki szkolnej może często korzystać z Internetu w sposób niekontrolowany i umieszczać w nim kontrowersyjne treści. Aby temu zapobiec, konieczna jest psychoedukacja na temat wpływu jaki hejt ma na psychikę. Łatwo bowiem przychodzi zapomnieć, że drugi użytkownik sieci przejawia podobne do nas reakcje emocjonalne. Anonimizacja zarówno autorów, jak i odbiorców treści może prowadzić do dehumanizacji drugiej strony interakcji. Przemoc doświadczana w sieci coraz częściej prowadzi do obniżonego poczucia własnej wartości, zaburzeń lękowych i depresji. Zjawisko występuje na coraz

¹⁰ A. Gawenda, *Hejt jako przejaw patologicznych zachowań i konsekwencja rozwoju technologicznego*, „Bezpieczeństwo Obronność Socjologia” 2018, nr 9/10, s. 56.

¹¹ B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 283.

większą skalę, warto więc edukować użytkowników sieci, znajdujących się na etapie kształtowania tożsamości, aby zapobiegać postępowaniu tego typu procesów.

FUNKCJONOWANIE KOMÓRKI RODZINNEJ W CYBERPRZESTRZENI

Regularne dzielenie się chwilami ze swojej codzienności w Internecie, oprócz zwiększonego ryzyka hejtu, prowadzi też do regularnego upubliczniania własnych chwil rodzinnych lub intymnych. Poczucie intymności w relacjach zostaje zaburzone, a przypadkowi internauci zyskują dostęp do zapisów chwil, które powinny być omawiane jedynie między ich bezpośrednimi uczestnikami¹². Upublicznianie relacji skupia się również zwykle wyłącznie na pozytywnych chwilach, co budować może u odbiorców poczucie, że związki internetowych twórców pozostają bez skazy, nie są dotknięte kłótniami i problemami życia codziennego. Może to wzmocnić poczucie niezadowolenia z własnej relacji oraz budować nierealne oczekiwania wobec swojego partnera. Upublicznianie swojego życia rodzinnego w Internecie coraz częściej rozszerza się również na publikowanie przez rodziców wizerunków ich małoletnich dzieci, często nieświadomych śladu cyfrowego, który zostawiają za nimi ich opiekunowie. Zjawisko przybiera tak dużą skalę, że dorobiło się nawet własnej nazwy – *sharenting*¹³. Geneza słowa pochodzi od połączenia angielskich słów *parenting* (rodzicielstwo) i *share* (rozpowszechniać). Innym kontrowersyjnym zjawiskiem przebijającym się wśród internetowych trendów jest *troll parenting*. Oznacza publikowanie treści, które mogą potencjalnie dziecko zawstydzić lub skompromitować w oczach innych użytkowników sieci. Stanowi to naruszenie podstawowego, rodzicielskiego obowiązku, jakim jest wychowanie dziecka z poszanowaniem jego godności. Zagrożone jest także bezpieczeństwo. Publikując fotografie w sieci, rodzic traci nad nimi kontrolę, nie wie bowiem, kto będzie odbiorcą treści przedstawiających wizerunek małoletniego, ani w jakim celu mogą one zostać wykorzystane. Należy pamiętać, iż mimo posiadanej przez rodziców władzy rodzicielskiej dziecko pozostaje odrębną od nich jednostką. Publikowanie jego wizerunku, zanim będzie w stanie wyrazić na to zgodę, pozostaje moralnie i etycznie wątpliwe. Jak podaje Business Wire, 81% dzieci poniżej drugiego roku życia pojawiło się na profilach swoich rodziców w social mediach, a przeciętny wiek, w którym

¹² Ł. Kaprańska, A. Maksymowicz, „Internet? Zapomnij o prywatności”. Rozważania o ekshibicjonizmie w dobie internetu i nowych technologii, [w:] D. Gałuszka., G. Ptaszek., D. Żuchowska-Skiba (red.), *Technologiczno-społeczne oblicza XXI wieku*, Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2016, s. 58.

¹³ A. Brosch, *Sharenting – nowy wymiar rodzicielstwa?*, [w:] A. Krauze-Sikorska, M. Klichowski (red.), *Świat Małego Dziecka. Przestrzeń instytucji, cyberprzestrzeń i inne przestrzenie dzieciństwa*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017, s. 380.

wizerunek dziecka zaczyna być publikowany, wynosi pół roku¹⁴. Rodzice często nie są świadomi tego, jak daleko odsunięte w czasie mogą być konsekwencje ich działań. Dziecko może paść ofiarą szykan i prześladowań nawet wiele lat po umieszczeniu w Internecie krępującego zdjęcia, a całkowite usunięcie opublikowanych treści z sieci jest wręcz niemożliwe. Innym dylematem natury etycznej są rodzice-influencerzy, prowadzący profile w social mediach, na których upubliczniają wizerunek swoich małoletnich dzieci w celu pozyskiwania zasięgów i współpracy ze sponsorami. Dorastanie na oczach wielotysięcznej publikacji niesie ryzyko zburzenia poczucia bezpieczeństwa oraz zaburzenia więzi z rodzicem, który interakcje z dzieckiem prowadzi niejako na pokaz, przed kamerą. Również fakt pozyskiwania korzyści majątkowej przy udziale nieletnich pozostaje kwestią dyskusyjną moralnie. Istnieje wiele zagrożeń dla prywatności i wolności dziecka w wyniku wykorzystania wizerunku w sieci przez opiekunów. Należy więc z rozważą podchodzić do publikacji treści mogących wpływać w przyszłości na młodego człowieka pozostającego pod opieką rodzicielską.

DROGA PRZEKAZU TREŚCI

Internet w ostatnich latach stanowi coraz większą i integralną część naszej codzienności. Obecnie otrzymujemy coraz więcej rozwiązań technologicznych, dających nam możliwość pozostawania w kontakcie bez opuszczania własnego domu. Z tego względu również część wydarzeń ze świata kultury i nauki przenosi się do Internetu¹⁵. Zdalne konferencje, koncerty i przedstawienia osiągnęły szczyt swojej popularności w okresie obowiązywania reżimu sanitarnego związanego z pandemią choroby koronawirusowej. Wystąpienia online pozwoliły w tamtym okresie zachować ciągłość wymiany informacji w świecie naukowym oraz umożliwiły społeczeństwu dostęp do kultury. Po zniesieniu obostrzeń część organizatorów zdecydowała o nieprzyswacaniu organizowanych przez siebie wydarzeń z powrotem do świata rzeczywistego. Wiąże się to z podniesieniem komfortu zarówno dla nich samych, jak również dla uczestników i odbiorców. Jednak ich odbiór znacząco różni się w zależności od tego, czy obserwatorzy mogą uczestniczyć w nich „na żywo” czy też obserwują je na ekranach. Korzystanie z monitorów negatywnie wpływa na poznanie zmysłowe i uwagę, ponieważ emitowane przez nie tzw. niebieskie światło prowadzi do szybszego zmęczenia oraz do rozproszenia uwagi na inne bodźce dystalne i proksymalne. Do bodźców dystalnych zaliczymy te, które działają na zmysły z pewnej odległości,

¹⁴ *Welcome to the online world: Quarter of children have online births before their real ones* [online], Impulse gamer, 2010, <https://www.impulsegamer.com/wordpress/?p=8542> [dostęp: 11.10.2022].

¹⁵ J. Czopek, *Bezpieczeństwo i ochrona prywatności młodzieży w Internecie w kontekście edukacji medialnej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2016, nr 12, s. 67.

np. uciążliwe odgłosy życia codziennego, takie jak hałasy zza okna czy powiadomienia telefonu. Z kolei rozpraszającymi bodźcami proksymalnymi będą te, które są jednocześnie dystalnymi i oddziałującymi na inne narządy zmysłowe¹⁶. Widząc powiadomienie z telefonu (bodziec dystalny) obraz powiadomienia na siatkówce oka stanowić będzie bodziec proksymalny. Wydarzenia stacjonarne, poprzez obecność innych uczestników oraz przystosowane pomieszczenia, sprawiają, że skupiamy większą uwagę na treści nam przekazywanej, zamiast na zewnętrznych rozpraszaczach. Innym czynnikiem ułatwiającym ponownie odbiór wydarzeń stacjonarnych jest działanie neuronów lustrzanych, umożliwiających nam współodczuwanie z osobami występującymi. Bezpośredni kontakt umożliwi nam lepsze dostrzeżenie i podzielenie z nimi emocji, co wpłynie na przyswojenie treści.

PODSUMOWANIE

Nowoczesne rozwiązania technologiczne przynoszą korzyści dla relacji międzyludzkich. Umożliwiają pozostawanie w kontakcie na odległość i coraz lepiej symulują bezpośredni kontakt z drugim człowiekiem, gdy nie jest to możliwe. Coraz to nowsze innowacje z dziedzin informatyki i robotyki dają nam okazję do umacniania więzi z naszymi bliskimi, poprzez ciągłą wymianę wiadomości tekstowych, głosowych czy nawet w formie wideo. Usprawnia to również przepływ informacji pomiędzy ludźmi. Możliwości rozwoju stają się dzięki użyciu rozwiązań technologicznych bardziej wszechstronne. Możliwe jest odbywanie stażów, szkoleń, a nawet zatrudnienie zdalne w miejscach oddalonych o dziesiątki czy setki kilometrów od miejsca zamieszkania. Powstają gabinety terapeutów i szkoleniowców oparte na wideokonsultacjach. Pomimo zalet rozwój technologiczny sprzyja potęgowaniu się problemów i trudności komunikacyjnych, jak również prowadzi do porzucenia bezpośredniego kontaktu również tam, gdzie byłby on możliwy w miejsce interakcji przeprowadzanych na odległość. Poza połużnieniem więzów społecznych, prowadzić to może do regresji w zdolnościach komunikacji interpersonalnej. Brak regularnej konieczności przebywania i bezpośredniego rozmawiania z innymi ludźmi prowadzić może do zwiększającego się poziomu lęków społecznych i zaburzeń adaptacyjnych. Coraz więcej osób odczuwa niepokój, gdy musi wejść w bezpośrednią interakcję z nieznaną sobie osobą, a preferowanym sposobem kontaktu staje się obecnie ten przyjmujący formę tekstową. Kolejne urządzenia, programy i technologie umożliwiające unikanie kontaktów społecznych coraz silniej pogłębiają ten

¹⁶ T. Maruszewski, *Psychologia poznania. Umysł i świat*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2017, s. 45.

stan rzeczy. Zanik umiejętności komunikacyjnych sprawia, że relacje stają się mniej trwałe i bardziej podatne na rozpad. Można więc wysunąć wniosek, że dla kwestii relacji interpersonalnych rozwijająca się technologia niesie pozytywne i negatywne konsekwencje. Należy ważyć pomiędzy nimi i zachowywać balans w różnych formach kontaktu oraz nie dopuszczać do powstawania emocjonalnej zależności od wytworów technologii.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Bierówka J., *Internet jako źródło postaw prospołecznych*, „Studia Socjologiczne” 2007, 3(186), s. 15-36.
- Brosch A., *Sharenting – nowy wymiar rodzicielstwa?*, [w:] A. Krauze-Sikorska, M. Klichowski (red.), *Świat Małego Dziecka. Przestrzeń instytucji, cyberprzestrzeń i inne przestrzenie dzieciństwa*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017, s. 379-387.
- Czopek J., *Bezpieczeństwo i ochrona prywatności młodzieży w Internecie w kontekście edukacji medialnej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2016, nr 12, s. 67-73.
- Doring N., *Feminist views of cybersex: Victimization, liberation, and empowerment*, „CyberPsychology & Behavior” 2000, 3(5), s. 863-884.
- Gawenda A., *Hejt jako przejaw patologicznych zachowań i konsekwencja rozwoju technologicznego*, „Bezpieczeństwo Obronność Socjologia” 2018, nr 9/10, s. 45-63.
- Juza M., *Wpływ komputerów i Internetu na sposób zaspokajania ludzkich potrzeb afiliacyjnych*, [w:] D. Gałuszka., G. Ptaszek., D. Żuchowska-Skiba (red.), *Technologiczno-społeczne oblicza XXI wieku*, Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2016, s. 75-102.
- Kapralska Ł., Maksymowicz A., *„Internet? Zapomnij o prywatności”. Rozważania o ekshibicjonizmie w dobie internetu i nowych technologii*, [w:] D. Gałuszka., G. Ptaszek., D. Żuchowska-Skiba (red.), *Technologiczno-społeczne oblicza XXI wieku*, Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2016, s. 51-74.
- Leśnicka A., *Uzależnienie od cyberseksu – znak czasu czy jednostka nozologiczna?*, „Przegląd seksuologiczny” 2008, nr 15, s. 17-20.
- Maruszewski T., *Psychologia poznania. Umysł i świat*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2017.
- Szumski O., *Wpływ postrzegania prywatności w sieci na kształtowanie modelu konsumenta 3.0*, „Problemy Zarządzania” 2016, 14/1(2), s. 74-86.
- Ściupider-Młodkowska M., *Intymność w kulturze flirtu i uwodzenia. Czy wirtu@lny seks na zawsze odmieni intymne relacje partnerskie?*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 29, s. 305-324.
- Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

Welcome to the online world: Quarter of children have online births before their real ones [online], impulse gamer, 2010, <https://www.impulsegamer.com/wordpress/?p=8542> [dostęp: 11.10.2022].

Abstrakt. Autorki przedstawiły problematykę wpływu coraz większego przesiąknięcia świata nowoczesnymi technologiami oraz rozwoju cyfryzacji i robotyki na relacje interpersonalne. Opisały zjawisko budowania relacji opartych jedynie na zdalnych formach kontaktu, podtrzymywania więzi przy użyciu nowoczesnych technologii. Omówiły wpływ dostępności i przesytu treściami erotycznymi oraz łatwo dostępnych stron pornograficznych na oczekiwania względem partnerów seksualnych. Następnie poruszyły problem nawiązania relacji ze sztuczną inteligencją, której zachowania i reakcje zaprogramowane zostały na wzór ludzkiej jednostki. Omówiona została problematyka nękania oraz obrażania za pośrednictwem sieci internetowej. Zjawisku temu sprzyja anonimowość wśród autorów wiadomości i obraźliwych treści. Kolejnym zarysowanym w rozdziale problemem było upublicznianie prywatnych momentów z życia swojej rodziny i partnera. Sprzyja to zanikowi intymności w relacjach, negatywnie oddziałuje na poczucie bezpieczeństwa i prowadzi do degradacji więzi partnerskiej. Grozi też naruszeniem praw nieletnich dzieci do ochrony wizerunku. Może narażać je na ośmieszenie i przemoc rówieśniczą w przyszłości. Wszystko to w konsekwencji może wpływać na kształtowanie ich psychiki. Ostatnim omówionym obszarem tematycznym była różnica w odbiorze i przyswojeniu treści, w zależności od sposobu ich przedstawienia. Wzięto pod uwagę przekaz bezpośredni oraz zapośredniczony przez nowe technologie; skupiono się też na specyfice procesów kognitywnych i bodźcach rozpraszających w warunkach zdalnego odbioru treści. W konkluzji autorki stwierdziły, że nowoczesne rozwiązania technologiczne mogą sprzyjać podtrzymywaniu więzi. Jednak ich nadużywanie lub używanie jako substytutu relacji niesie zagrożenie dla kompetencji interpersonalnych. Może to wieść do dewaluacji łączących ludzi relacji interpersonalnych i przeniesienia ich całkowicie w przestrzeń cyfrową.

Słowa kluczowe: cyberseks, technologia, komunikacja, hejt